

אקדמיה בפקודה: מיליטריזם באקדמיה בישראל

שיתופי הפעולה בין האקדמיה הישראלית
למערכת הביטחון והתעשייה הצבאית

דו"ח פרופיל חדש
יוני 2025

דו"ח פרופיל חדש בעניין מיליטריזם באקדמיה בישראל

יוני 2025

מחקר וכתובה: ניסי פלאי
עיצוב גרפי ועימוד: עמית בן-חיים
תמונת שער: ניסי פלאי

ליצירת קשר:
academy@newprofile.org
www.newprofile.org

מחבר הדו"ח רוצה להודות על העזרה של כל פעילות פרופיל חדש שקיבל בכתובת דו"ח זה. דו"ח זה הועשר בזכות התרומה הישירה של ד"ר יערה בנגר אללוף, אינה לבדינסקי, יונתן המפל, אור בן דוד, רלה מזלי, והדר שגיא; תודה עמוקה גם לכל האנשים החכמות, הכנות, והחדות, שהסכימו להתראיין באופן ישיר לדו"ח המחקר, בהן אקדמאיות, אקטיביסטיות, וסטודנטיות; תודה גם לכל הסטודנטיות, ואנשי הסגל שהשיבו על השאלונים שהפצנו; תודה לטניה רובינשטיין, שסייעה בכתובת השאלונים, ניתוחם ויצירת תרשימים של הממצאים; תודה לאראל פלאי, שהעיר על הטיוטה השלמה הראשונה; תודה גם לד"ר ענת מטר על שסייעה בדרכים שונות.

כל שימוש שאינו מסחרי בדו"ח זה או חלקים ממנו יתקבל בברכה, בתנאי שתוכן הדו"ח מיוצג באופן הגון ומדויק ושפרופיל חדש מוזכרת כיאות.

פתח דבר

איסוף הממצאים לדו"ח זה וכתובתו הסתיימו בנובמבר 2023. מאז עבר הדו"ח מסכת של בדיקות משפטיות וצנזורות.

בתקופת דגירה זו של הדו"ח השתנתה מפת המציאות בין הירדן לים לבלי הכר. רצועת עזה, על מוסדותיה ומרחביה האזרחיים – בתי החולים, בתי הספר, הגנים, האוניברסיטאות, המסגדים, הכנסיות, המוזיאונים, אתרי המורשת, התשתיות והבתים – הושמדה כמעט עד היסוד. לפי ההערכות הנוכחיות, מעל ל-53,000 פלסטינים נהרגו על ידי הצבא הישראלי מאז החל לתקוף ברצועה, בהם לפחות 15,600 ילדים. אלפים נוספים עדיין קבורים מתחת להריסות.¹ לפי מספר מחקרים שהתפרסמו בשנה האחרונה, ההערכות השמרניות הן שמספר ההרוגים מפעולות הצבא, באופן ישיר או "עקיף" (למשל, בשל רעב קיצוני, התפשטות מחלות והיעדר גישה לטיפול רפואי), ככל הנראה גדול לפחות פי ארבעה ומגיע לכדי מאות אלפי בני אדם.² כ-1.9 מיליון פלסטינים, קרוב ל-90% מכלל האוכלוסייה העזתית, נעקרו מבתיהם. בגדה המערבית, הצבא הרג מעל ל-900 פלסטינים³, ובלבנון – קרוב ל-4,000 בני אדם.⁴ ב-8 בדצמבר 2024, לאחר נפילתו של משטר אסד, הצבא הישראלי השתלט גם על שטחים בסוריה, ונכון לכתובת שורות אלו הוא עדיין מחזיק בהם. על פי הנתונים הקיימים, דו"חות של ארגונים אזרחיים בינלאומיים וניתוח של חוקרי ג'נוסייד ומשפטנים, הפעולות הצבאיות של ישראל ברצועת עזה מסתכמות לכדי פשעים חמורים נגד האנושות, ובראשם רצח עם.⁵

ישראלים ואזרחים זרים עדיין שבויים בידי החמאס והג'יהאד האסלאמי. אלפי פלסטינים מוחזקים בבתי הכלא הישראליים, רבים מהם במעצר מנהלי, בלא כתב אישום או משפט. בישראל נהרגו כ-1,750 ישראלים ואזרחים זרים במתקפה בהובלת חמאס ב-7 באוקטובר ובפעולות הצבאיות של ישראל בעזה, בלבנון ובגדה המערבית. כמו כן, בישראל נעקרו מבתיהם כ-143,000 תושבים, בלבנון מעל ל-1.3 מיליון תושבים, ובגדה מעל ל-40,000 תושבים פלסטינים.

בשיח הבינלאומי ובשיח הציבורי מקובל לערוך הפרדה בספירת המתים בין "אזרחים" או "חפים מפשע" ל"חיילים". על אף החשיבות הפוליטית המובנת של הפרדה זו, תפיסתנו האנטי-מיליטריסטית כרוכה בהתנגדות לדיכוטומיה בין מי שמותם "מוצדק" (או "מוצדק יותר") לבין מי שמותם הוא שערורייה. כל מוות שנגרם על ידי נציג צבאי של ישות פוליטית הוא שערורייה. כשם שרוב החיילים בישראל לא בוחרים באופן עצמאי ומודע להתחיל, אלא מחויבים לעשות זאת על פי חוק, ואחרי חיים שלמים של אינדוקטרינציה צבאית ולאומית ולחצים סביבתיים, כך גם פלסטינים שמתגייסים לארגונים מיליטנטיים בעזה עושים זאת, לעיתים קרובות, בהיעדר בחירה אחרת. האחריות היא, ברוב המקרים, מערכתית, ולא רק פרטית.

בתשעה עשר החודשים האחרונים עברה החברה הישראלית תהליך מואץ של היפר-מיליטריזציה, תהליך אשר הוביל גם להצטמקותם של כסי ההתנגדות, שהיו קטנים ממילא. חופש הביטוי והמחאה הם מונחים שכבר כמעט אינם נוכחים באוצר המילים העברי. מרבית העיתונאים וכלי התקשורת בישראל התגייסו גם הם למאמץ המלחמתי וחטאו ליושרה העיתונאית הבסיסית, כאשר אימצו שיח מיליטנטי ולעיתים ג'נוסידי, וסיפקו לציבור הישראלי תמונת מצב חלקית ומסולפת, משל היו זרוע נוספת של דוברות הצבא.

ההפצצות של הצבא הישראלי לא פסחו על אף מוסד אקדמי ברצועה: לפי דו"ח של משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, שהתפרסם ב-8 באפריל 2025, במהלך פעילותו של הצבא הישראלי ברצועה הושמדו 57 מבנים אוניברסיטאיים. עוד לפי הדו"ח, 87,000 סטודנטים עזתים איבדו את הגישה להשכלה גבוהה. כאשר התנאים איפשרו זאת, מעט מהעקורים הצליחו להמשיך בלימודיהם ועבודתם האקדמית מתוך מחנות האוהלים. אלפי סטודנטים ואקדמאים נהרגו וכן נשיאי אוניברסיטאות ודיקנים. לפי ארגון ספרנים וארכיבאים עם פלסטיק, מעל ל-60% מהספריות וחנויות הספרים ברצועה הושמדו כליל.

השמדתה הכוללת של האקדמיה הפלסטינית בעזה על ידי הצבא הישראלי היא תמונת מראה עגומה למצבה של האקדמיה בישראל. ברמה המוסדית, האקדמיה בישראל לא נקפה אצבע כדי להתנגד לפעולות הנפשעות של הממשלה והצבא. גרוע מכך, לעיתים קרובות אימצה האקדמיה בישראל את הרטוריקה הצבאית והמשיכה

לשתף פעולה בדרכים שונות עם מנגנוני הצבא, הביטחון ותעשיית הנשק, בין השאר בפיתוח אמצעי לחימה והכשרת חיילים.

בשנה וחצי האחרונות היינו עדות פעם נוספת לשתיקה של האקדמיה בישראל נוכח המדיניות הישראלית, המוציאה לפועל ומצדיקה פשעי מלחמה ופשעים נגד האנושות, מפקירה את חיי אזרחיה לטובת שוק ניאור-ליברלי הרומס את תשתיות הרווחה האזרחיות, פוגעת בזכויות אזרח ואדם ומשילה מעצמה אחריות על הביטחון האנושי. ראינו גם את ההירתמות של מוסדות אקדמיים לרדיפה הפוליטית הגוברת, כולל השעיה ופיטורין ללא שימוע, של מי שהשמיעו קול נגד המדיניות הישראלית או הביעו הזדהות עם תושבי עזה הנצורים והמופגזים. רדיפה זו התגלתה בשיא עוצמתה כלפי אזרחי ישראל הפלסטינים. הלך הרוח הזה נבנה, תחזק והועצם בשנים ארוכות של הכפפת האקדמיה לאינטרס הלאומי ולתהליכי מיליטריזציה מתמשכים שמכלול הגופים האקדמיים במדינה אפשרו וקיימו, בשם הביטחון הלאומי כביכול. הלך רוח זה, לצד האלימות הצבאית הנוכחית, רק מדגישים עד כמה חשובה וחיונית חשיפה של הקשרים הענפים והמסוכנים בין האקדמיה הישראלית לבין מערכת הביטחון כולה ובליבה הצבא. הבנת הקשרים הללו היא הכרחית לשם שחרור האקדמיה, כמרחב פיזי ומחשבתי, ממנגנוני המשטר והחשיבה הצבאית, למען הגנה על המרחבים הביקורתיים וחופש הביטוי ולקראת יצירת תרבות פוליטית חדשה של הידברות ופיוס.

כאמור, הממצאים עבור דו"ח זה נאספו עד כחודש אחרי תחילת המלחמה. אך תמונת המציאות המתמשכת שהם מציגים, ובתוכה שיתופי הפעולה הענפים בין האקדמיה והצבא, עשויה לסייע להבנת התגייסותה של האקדמיה הישראלית למאמץ הצבאי הישראלי גם אחרי נובמבר 2023.

אנחנו חיות בתקופה חשובה. צל גדול מרחף מעל פועלה של האקדמיה הישראלית, ושל החברה הישראלית בכללותה. אנחנו מקוות שדו"ח זה יאפשר מבט מפקח לפחות על היבט אחד של המצב שבו אנחנו שרויות, ויעורר מחשבה על דרכי התנגדות חדשות, באקדמיה ומחוצה לה.

פרופיל חדש, יוני 2025

* נתונים אלה מתבססים על הדוח המתעדכן של משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים מה-21 למאי 2025 (ראו כאן). לפי כתבה שהתפרסמה באל-ג'זירה ב-3 בפברואר 2025, מספר ההרוגים גבוה בהרבה ונכון לפרסום הכתבה כבר עמד על מעל 62,000 הרוגים, זאת לפי ההערכה שמעל ל-14,000 הרוגים עדיין קבורים בין ההריסות ברצועת עזה או שגופותיהם נמצאות במקומות אליהם לצוותי חילוץ אין גישה (ראו כאן).

** הערכה זאת מתבססת על המאמר "Counting the dead in Gaza: difficult but essential", שהתפרסם בכתב העת הרפואי לאנסט (The Lancet) ב-20 ביולי 2024. לפי החוקרים, בסכסוכים דומים בשנים האחרונות, מספר המתים באופן עקיף היה גבוה פי 3 עד 15 ממספר המתים באופן ישיר. בעת פרסום המאמר, דווח על 37,396 פלסטינים שנהרגו באופן ישיר על ידי הצבא הישראלי. בהנחה שמרנית לפיה על כל הרוג אחד באופן ישיר ישנם ארבעה הרוגים באופן עקיף, החוקרים העריכו באותה עת שמספר ההרוגים באופן עקיף עמד על 186,000 בני אדם.

*** לפי הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה (לנתונים עדכניים ראו כאן).

**** לפי דו"ח שפורסם על ידי משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים ב-6 בנובמבר 2024 (ראו כאן).

***** ראו את ההצהרה של פרופיל חדש על רצח העם בעזה.

תוכן עניינים

7	תקציר
10	מבוא
13	מתודולוגיה
15	טרמינולוגיה
17	פרק א': לימודים
18	"חוד החנית": תוכניות לימוד צבאיות-אקדמיות
19	תוכניות עתודה
24	תוכניות לנוער וחוויות סטודנטיות
27	תוכניות "עילית"
37	תוכניות אחרות ועתידיות
38	מבט אל העתיד: המקרה של תוכנית "ארז"
44	מבט אל העבר וההווה: המקרה של תוכנית "חבצלות"
53	פרק ב': מרחב
54	"מה הומניסטי כל כך בצבא הזה": מדים ונשקים
67	"הכניסה אסורה בפקודה": מתחמים צבאיים
71	פרק ג': סטודנטים
72	"לצוד ראשים": גיוס למערכת הביטחון ולתעשייה הצבאית
79	"יכולות מנהיגות": אפליה על רקע אי-שירות בצבא בתנאי הקבלה למוסדות אקדמיים ולמעונות
79	קבלה למוסדות אקדמיים
82	קבלה למעונות
84	פרק ד': שיתוף פעולה מחקרי
85	"החקירה המדעית הבסיסית": מחקר צבאי-אקדמי
94	פרק ה': תפיסות של שיתוף הפעולה
95	שאלונים ועדויות נוספות
100	סיכום והצעות לפעולה
103	נספח תגובות
107	הערות

מיליטריזציה היא תהליך מתמשך שבמסגרתו החברה האזרחית מאמצת מודלים, מבנים וערכים צבאיים.

עם הקמת מדינת ישראל, סימנו משרד הביטחון והצבא את מערכת החינוך האזרחית כמרחב אסטרטגי להשפעה ישירה על אזרחי המדינה, החל בגני הילדים ובבתי הספר הממלכתיים ועד מוסדות ההשכלה הגבוהה. המיליטריזציה של גני הילדים ומוסדות הלימוד היסודיים והתיכוניים הייתה מהירה, בשל כפיפותם של אלה לממשד, אך המאמצים להשפיע על הזירה האקדמית נחלו הצלחה חלקית בלבד.

עם השנים, ועם התפשטות הערכים והעקרונות הצבאיים בחברה האזרחית, נכונותם של המוסדות האקדמיים לשתף פעולה עם הצבא הלכה וגדלה. אל מאמצים אלה הצטרפו גופי הביטחון והביון המדינתיים וחברות התעשייה הצבאית, אשר זיהו גם הם את היתרונות שבשיתוף פעולה עם האקדמיה. האקדמיה, מצידה, זיהתה את היתרונות הכלכליים שבחבירה לארגונים צבאיים-מדינתיים עתירי תקציבים ולתעשייה הצבאית שצמחה במהירות, בד בבד עם העמקת המיליטריזם בישראל, היעדר מנגנוני ביקורת יעילים והלגיטימציה ההולכת וגדלה בחברה האזרחית לשיתופי פעולה מסוג זה.

מאמצים אלה נועדו לרתום את המערכת האקדמית, על אנשיה ומשאביה, לצרכים הצבאיים השונים של גופים אלו, בין השאר על ידי שיתוף פעולה בהכשרה הצבאית של חיילים וקצינים, שיתופי פעולה צבאיים-אקדמיים במחקר לצורך פיתוח אמצעי לחימה וטכנולוגיות צבאיות ושיתוף פעולה בגיוס של סטודנטים לגופים וחברות אלה.

דו"ח זה מבקש למפות ולהציג את שיתופי הפעולה השונים של מוסדות אקדמיים בישראל עם הצבא, גופי ביטחון וביון מדינתיים וחברות בתעשייה הצבאית. מטרתו היא לבחון כיצד שיתופי פעולה אלה הופכים את האקדמיה בישראל לשותפה פעילה במערך של אלימות ממוסדת וצבאית בישראל ובעולם וכן כיצד הם משפיעים על סטודנטיות. ים ואקדמיות. ים, ובפרט על קבוצות מוחלשות באקדמיה. הדו"ח סוקר היבטים אלה ואחרים של שיתופי פעולה צבאיים-אקדמיים. ממצאיו מתבססים על מחקר במקורות גלויים, תשובות לבקשות לגילוי מידע במסגרת חוק חופש המידע, ראיונות עם סטודנטיות ואקדמאים ושאלונים שהופצו לקבוצות אלו.

מהנתונים והעדויות שנאספו מצטיירת התמונה הבאה: בין מוסדות אקדמיים בישראל לבין הצבא קיים שיתוף פעולה רחב במגוון תחומים, וישנו מחסור חמור הן במחקר והן במנגנוני ביקורת ופיקוח על שיתופי פעולה אלו. כפי שיפורט להלן, שיתוף פעולה זה בא לידי ביטוי במגוון דרכים והוא מכפיף למעשה את המרחב והדיון האקדמי לצרכי וערכי הצבא תוך פגיעה הן במחקר ובחופש האקדמי והן בזכויות של סטודנטיות. ים, ואקדמיות. ים ומועמדות. ים ללימודים.

עיקרי הממצאים

• **שיתוף פעולה צבאי-אקדמי בתוכניות לימוד** – במוסדות אקדמיים בישראל קיימות לפחות 57 תוכניות צבאיות-אקדמיות לחיילים בשירות סדיר ומועמדים לשירות ביטחון במספר רב של מוסדות אקדמיים. המוסדות האקדמיים לוקחים חלק פעיל בגיוס בני ובנות נוער לתוכניות אלו ומשתתפים ביקורת פנימית וחיצונית על שיתוף הפעולה עם משרד הביטחון והצבא. היקף שיתוף הפעולה הכספי בין הצבא לבין המוסדות האקדמיים בשנים 2019-2022 בכל הנוגע ללימודים והכשרה צבאית-אקדמית לחיילים, אנשי קבע ואנשי מילואים עמד על סך של 269,275,031.33 ש"ח, סכום אשר משקף שיתוף פעולה נרחב ומניע כלכלי מובהק בבחירתם של המוסדות האקדמיים לשתף פעולה עם הצבא.¹

• **מיליטריזציה של המרחב האקדמי** – מוסדות אקדמיים בישראל מתירים, כמעט ללא מגבלות, את כניסתם של אזרחים נושאי נשק לתחומם. גם כאשר המוסדות קובעים הגבלות כלשהן, הן אינן נאכפות. על חיילים נושאי נשק כלל לא מוטלות הגבלות בהקשר זה. משכך, נפוצה הנוכחות של מדים צבאיים וכלי

נשק אזרחיים וצבאיים בתחומי מוסדות אקדמיים ואלה מגבירים את תחושת חוסר הביטחון של סטודנטים ואקדמאים רבים, ומובילים לבידול בין אנשים בקמפוס, אלה שנושאים נשק ואלה שאינם. כמו כן, נמצא כי הצבא וחברות תעשייתיות-צבאיות עושים לעיתים שימוש צבאי במרחב האקדמי, בין היתר על ידי הצבת מתקנים טכנולוגיים ועמדות תצפית מאוישות ובלתי-מאוישות, ועל ידי הסבתם של מעונות אקדמיים לבסיסים צבאיים עבור משתתפי תוכניות צבאיות-אקדמיות.

- **גיוס של סטודנטים לגופים וחברות צבאיות בקמפוסים אקדמיים** – גופי ביטחון וביון מדינתיים, וכן חברות התעשייה הצבאית, עוסקים בגיוס של סטודנטיות לשורותיהם באירועי קריירה בקמפוסים האקדמיים, בקורסים אקדמיים ובאירועים ייעודיים, תוך שיתוף פעולה מלא של המוסדות האקדמיים, שפעמים רבות מסייעים באופן פעיל בגיוס על ידי פרסום האירועים באתרי האינטרנט ובדפיהם ברשתות החברתיות.
- **אפליה בקבלה ללימודים ובזכאות למעונות** – מוסדות אקדמיים שונים כוללים בטפסי הרישום ללימודים סעיפים בדבר השירות הצבאי וסיבות קבלת פטור משירות של מועמדים. כמו כן, במספר מוסדות אקדמיים ניתנות נקודות זכות בהליך הקבלה למעונות אקדמיים למי ששירתו בצבא וכן למי שנמצאים בשירות מילואים פעיל. בנוסף לזאת, בתוכניות צבאיות-אקדמיות שונות ניתנת זכאות אוטומטית למגורים במעונות עבור חיילים בתוכניות אלו. אפליה זו מובילה לכך שסיכויי הקבלה של סטודנטיות ים שנוקקות למגורים במעונות בשל מצב סוציו-אקונומי נמוך ומרחק ממוסד הלימודים, ושלא גויסו או סיימו שירות צבאי מלא, יורדים משמעותית.
- **מחקר צבאי-אקדמי** – מוסדות אקדמיים רבים משתפים פעולה באופן ישיר במחקר, מוזמן או משותף, עם משרד הביטחון, גופי ביטחון וביון מדינתיים וחברות בתעשייה הצבאית. בין מוסדות וחברות אלה נמנים, בין השאר, מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון], שירות הביטחון הכללי, "רפאל" – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ ו"אלביט מערכות בע"מ". במספר מקרים חברות בתעשייה הצבאית הקימו מרכזי מחקר ופיתוח בסמוך למוסדות אקדמיים על מנת להדק את שיתופי הפעולה המחקריים.
- **הדרה של סטודנטים** – שיתופי הפעולה הצבאיים-אקדמיים, ותהליכי המיליטריזציה שאלה מקדמים במוסדות האקדמיים, מובילים להדרה ישירה ועקיפה של סטודנטיות ממוסדות אלה, בין השאר על ידי הרעת תנאי הזכאות של סטודנטים בקבלה למעונות, בהרתעה שסעיפי השירות הצבאי בטפסי הרישום ללימודים יוצרים אצל מי שלא שירתה בצבא, בנוכחות המאיימת של כלי נשק במוסדות האקדמיים, ובפחד מהבעת דעות ומחשבות בנוכחותם של חיילים.
- **השתקה של אקדמאים** – אקדמאים שמביעים דעות שמתנגדות לערכים צבאיים ולהליכי מיליטריזציה באקדמיה זוכים להתעלמות, מושתקים ולעיתים אף מפוטרים. כך למשל במקרה של המרצה ניזאר חסן, שפוטרו על ידי מכללת ספיר כיוון שביקש מחייל בקורס שלימד שלא להגיע במדים צבאיים, או במקרה של תוכנית "ארז" למפקדים ביחידות קרביות בזרוע היבשה של הצבא, שצפויה להתחיל לפעול באוניברסיטת תל אביב, ובתנאי המכרז שלה מופיע סעיף שמחייב מרצים באוניברסיטה להימנע מהבעת ביקורת כלפי הצבא וחייליו.
- **אינדוקטרינציה צבאית** – שיתופי הפעולה הצבאיים-אקדמיים מובילים לעיתים לשיח מיליטריסטי מצד מרצים בקורסים אקדמיים, שפעמים רבות מכוון לחיילים בכיתה, ולבניית תוכניות לימוד חדשות עבור חיילים-סטודנטים או התאמתן של תוכניות קיימות בהתאם לצרכי הצבא.

לדו"ח זה מספר מסקנות אופרטיביות מרכזיות:

- על המוסדות האקדמיים לחדול משיתופי פעולה צבאיים-אקדמיים, בין אם בתוכניות לימוד, מחקר והצבת מתקנים צבאיים בקמפוס או כל שיתוף פעולה אחר.

- על המוסדות האקדמיים לאסור על הכנסת כלי נשק וכניסה עם מדים צבאיים לקמפוסים אקדמיים, ולאכוף את תקנות הנשק הקיימות.
- על המוסדות האקדמיים לאסור על גיוס סטודנטיות.ים לגופי צבא, ביטחון, ביון ותעשייה צבאית בתחומי הקמפוס.
- על המוסדות האקדמיים לעודד שיח ביקורתי ומאמץ מחקרי בלתי תלוי בנוגע למדיניות הממשלה והצבא.
- על המוסדות האקדמיים להסיר סעיפי קבלה מפלים מטפסי הרשמה ללימודים ומתנאי הזכאות למעונות אקדמיים.
- יש לפעול ליצירת מנגנונים של בקרה אזורית והגבלה שוטפת של שיתופי פעולה עם מוסדות צבאיים ולהפוך את האקדמיה למוסד אזורי, ללא השפעות צבאיות, שמעודד גיוון אתני, מגדרי, מעמדי ואידיאולוגי.

להתייחסות המוסדות האקדמיים והמועצה להשכלה גבוהה לטענות המופיעות בדוח ראו [נספח תגובות](#).

הזכייה במכרז מגדירה את אוניברסיטת חיפה כאחראית על הכשרתם האקדמית של ליבת הפיקוד בצה"ל לשנים הבאות. אנו גאים לפתוח את דלתנו לכוחות צה"ל ולהיות הבית האקדמי של כוחות הביטחון.² נשיא אוניברסיטת חיפה, פרופ' רון רובין, בעקבות זכייתה של האונ' במכרז המכללות הצבאיות

...בעקבות מעבר זה, חברות בין-לאומיות רבות הקימו מרכזי פיתוח ופתחו סניפים בפארק לטכנולוגיות מתקדמות, זאת כדי לקחת חלק בהכשרתם והעסקתם של חיילי ויוצאי יחידות העילית של צה"ל. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב לוקחת חלק פעיל ומרכזי במהלך, לרבות יצירת תכניות לימודים חדשות ומותאמות לצרכי הצבא.³

לשכת סגן הנשיא לפיתוח אזורי ותעשייתי באוניברסיטת בן-גוריון בנגב בעקבות פרויקט "מעבר צה"ל דרומה"

האוניברסיטה העברית ואגודת הסטודנטים תומכות בחום בכל הסטודנטיות והסטודנטים, החיילים והחיילות, הלומדים באוניברסיטה בזמן שירות סדיר, מילואים ובתוכניות המיוחדות המשותפות לאוניברסיטה ולצה"ל ולשאר גופי הביטחון במדינת ישראל [...] אנו גאים ותומכים באנשי הסגל של האוניברסיטה העברית שמשרתים במילואים, הורים לחיילים וחיילות או שבני זוגם משרתים בצה"ל, בעתות שגרה וחירום כאחד.⁴

מודעה פרסומית בעיתון "הארץ" בעקבות פרשת קרולה הילפריך

בחברה הישראלית קיים טשטוש גבולות בין האזרחי לצבאי. כמעט בלתי אפשרי למצוא מרחבים בהם אין נוכחות כלשהי של גורמים צבאיים, גורמי אכיפת חוק (שלעיתים קרובות מאמצים מודלים צבאיים של היררכיה ומשטור) ו/או חברות נשק וטכנולוגיות-ביטחוניות פרטיות. יתר על כן, תפיסת הביטחון הצבאית מושרשת ברוב המוסדות החברתיים והציבוריים. פעמים רבות, מדובר בסט ערכים מובלע ובלתי נראה אשר מדייר מתוכו קבוצות פוליטיות, אתניות, דתיות או שאינן מסוגלות או מעוניינות בגיוס מסיבות שונות.

מיליטריזם (ובעברית: צבאנות) היא אידיאולוגיה אשר מעניקה לצבא ולערכים שהוא מקדם מקום מרכזי בחברה האזרחית על פני צרכים, תפישות ורעיונות אחרים. התרבות המיליטריסטית מעודדת מבנים היררכיים, פטריארכליים, לא-דמוקרטיים ואלימים, וכן ערכים של כוחניות, הקרבה ומלחמה. ברמת המדיניות, מיליטריזם בא לידי ביטוי בממשלה אשר באופן מכוון מתווה מהלכים שתכליתם היא שימור מצב תמידי של מלחמה, זאת על מנת להצדיק תיעדוף מתמשך של צרכים צבאיים על פני צרכים אזרחיים – בין השאר, על ידי הקצאת נתח משמעותי מתקציב המדינה לצבא ולגופי הביטחון והביון המדינתיים, טיפוח התעשייה הצבאית במדינה, הטמעת תכנים שמעודדים צייתנות, כוחניות, גיוס ותרבות של מלחמה בתוכניות הלימוד של בתי הספר והמוסדות האקדמיים וביצוע שינויים חקיקתיים שמטיבים עם הגופים הצבאיים ועם מי שלקחו בהם חלק בעבר ובהווה. סדר עדיפויות ממשלתי זה מתעדף מרכיבים צבאיים על פני צרכים אזרחיים כמו חינוך, בריאות ותשתיות. ברמה החברתית-אזרחית, מיליטריזם בא לידי ביטוי באימוץ המבנה הצבאי ההיררכי על ידי גופים אזרחיים ואינדיבידואלים, בתמיכה מלאה וחסרת ביקורת בפעולות צבאיות, בהצבתם של אנשי צבא לשעבר בעמדות מפתח בפוליטיקה, בתעשייה ובתקשורת ובחירתם בדרכים שונות למאמצי הגיוס של הצבא. מיליטריזציה היא תהליך מתמיד שתכליתו קירוב הציבור לצבא ולערכים צבאיים, על ידי הפיכתם של אלה למרכזיים בשיח האזרחי ובמרחבים אזרחיים.

מאז הקמת המדינה מונהג בישראל חוק גיוס חובה, אשר מחייב את כלל האזרחים ותושבי הקבע להתגייס לשירות צבאי בהגיעם לגיל 18. על פי חוק זה נבנתה הקונספציה של "צבא העם", אשר מקודמת תכופות על ידי אנשי צבא, פוליטיקאים וגופי תקשורת, על אף שבפועל הצבא נמנע מלגייס קבוצות מסוימות, מעניק פטור אוטומטי לקבוצות אחרות, ולפי נתוני הצבא, בשנים האחרונות רוב הישראלים כלל לא מסיימים שירות צבאי מלא. עם זאת, הצבא עדיין ממלא תפקיד משמעותי בחיים האזרחיים בישראל, ויעידו על כך נתח תקציב המדינה ההולך לצבא, התפקיד המרכזי שממלאים אנשי צבא בשנה האחרונה במחאה כנגד ההפיכה המשטרית, מרכזיותה של התעשייה הצבאית בכלכלה הישראלית, נוכחותם של אנשי צבא בכירים

לשעבר בתפקידי מפתח בממשלה ובתעשייה הישראלית, שכיחותו של שיח מיליטריסטי בקרב חלקים נרחבים באוכלוסייה, ומעורבותו של הצבא במערכת החינוך.

המיליטריזם בישראל מושתת ביסודו על מערכת פטריארכלית שמורכבת ומתוחזקת על ידי ההגמוניה היהודית – המערכת הצבאית מלכתחילה מתעדפת גברים בהליכי המיון לתפקידים צבאיים ומתגמלת התנהגויות שנתפסות כגבריות באופן מסורתי, כגון כוחניות והתקפיות לעומת הגנה. באופן דומה, הצבא מגייס ומקדם בעיקר אנשים שמשתייכים ללאום היהודי ולהגמוניה השלטת, והכוח הצבאי מופנה באופן כמעט אבסולוטי כלפי מי שאינם משתייכים ללאום זה ולערכים הלאומיים שמקדמת המדינה. מבנה המערכת ההיררכית הצבאית והערכים הצבאיים משועתקים לגופים אזרחיים ומובילים להעדפתם של מי שנמצאים בראש ההיררכיה הזאת – מי ששירתו בצבא בכלל, ובפרט גברים הטרוסקסואלים, חיילים קרביים (במיוחד אלה ששירתו ביחידות "מיוחדות", "מובחרות" או "עילית", כדוגמת "סיירת מטכ"ל", "שייטת 13" ו"יחידת יהל"ם"). ומי ששירתו בתפקידי "צווארון לבן" בצבא – למשל ביחידות מודיעין, מחשוב ופיתוח אמצעי לחימה. כך מודרים ממרחבים אלה מי שנמצאים בתחתית סדר העדיפויות של ההיררכיה הצבאית, הממשית והסימבולית: מי שלא התגייסו ובפרט אלה שאינם יהודים, נשים*, מי ששירתו בצבא ביחידות קרביות "רגילות" (למשל בחטיבות "גולני" ו"גבעתי" או ב"מג"ב"), וכן מי שנמצאים בתחתית ההיררכיה ההגמונית ושהוסללו לשרת כחיילים בתפקידי "צווארון כחול" צבאיים ולא-קרביים – למשל כאפסנאים, נהגים וטבחים.

אך המיליטריזציה מדירה לא רק אנשים, אלא גם דרכי חשיבה, נושאי מחקר ומתודולוגיות מחקריות. כך, למשל, במקרה של חוקרים שבוחרים או נאלצים לשתף פעולה עם חברות נשק על מנת לזכות במענקים; חוקרים שנמנעים מלחקור נושאים שהמידע אודותם נותר חסוי בידי הצבא או גופי הביטחון והביון האחרים; חוקרים שנמנעים מנושאי מחקר שעשויים לעורר ביקורת ועל כן לא לקבל מימון ואף להיגנז; חוקרים ישראלים שחוששים לשתף פעולה עם חוקרים פלסטינים; ומרצים שנמנעים מהבעת התנגדות לערכים הצבאיים או לפעולות הצבא וכך נמנעים גם מלאתגר את תלמידיהם, בשל חשש לסנקציות מצד המוסדות האקדמיים.

נדבך משמעותי נוסף בחברה מיליטריסטית הוא היעדרם של מחקר וביקורת על מרכזיות הצבא בחברה האזרחית וההשפעות השליליות שיש לקידום ערכים צבאיים עליה. היעדרם של אלה נובע, בין השאר, מהסתרה מכוונת של נתונים על ידי המערכת הצבאית וגופי הביטחון והביון האחרים, וכן הדרתם של מי שאינם מזדהים או אף מתנגדים בפועל למערכת הצבאית ולערכים שהיא מקדמת, באמצעות אי-מימון או שלילת מימון עבור מחקר, מניעת קידום במערכת האקדמית או אפילו איום בפיטורים ורדיפה על ידי ארגוני ימין כדוגמת "אם תרצו".

לכן, אנחנו סבורות שבחינה וסקירה מעמיקה של הצורות השונות שבהן תהליכי מיליטריזציה מופיעים במוסדות ובמרחבים אזרחיים, ושיתוף המידע עם הציבור – חיוניים עבור אפשרות קיומו של שיח משמעותי וביקורתי, אשר ביכולתו לערער את הנחות היסוד של שילוב הצבא וערכיו בחיים האזרחיים והעדפתו על פני צרכים אזרחיים מהותיים. מחקר זה מבקש לעמוד על פן אחד של תהליכי מיליטריזציה בחברה בישראל ולסקור אותם במסגרת האקדמיה בישראל. בנוסף, מטרת המחקר הינה לבחון כיצד תהליכים אלה משפיעים על קיומה של האקדמיה כמרחב אזרחי חופשי וביקורתי ועל מציאות חייהם של אלה הבאים בשעריה. בעוד שמבחינה היסטורית וחברתית, האקדמיה נתפסת בעיני רבים, בארץ ובעולם, כמרחב המבקש לטפח חברה צודקת, שוויונית, מגוונת וסולידרית, שוחרת השכלה וחשיבה חופשית ומעודדת הרחבת אופקים, מוסדות האקדמיה בישראל, שכוללים את האוניברסיטאות והמכללות הציבוריות, החצי-ציבוריות והפרטיות, בוחרים באופן מודע לשתף פעולה עם מוסדות צבאיים ותעשיות צבאיות ובכך בוחרים באופן אקטיבי לקחת חלק במערך חברתי-מיליטריסטי שמייצר דיכוי, אלימות ואי-שוויון. שיתופי פעולה אלה מתקיימים כמעט ללא ביקורת, שקיפות, פיקוח או דיווח מכל סוג שהוא ומעטים קולות המחאה כלפיהם בתוך המוסדות האקדמיים ובציבור הרחב.

העובדה כי המוסדות האקדמיים בישראל משמשים כר פורה למיליטריזציה, אשר מאפשר ומפתח בין השאר שיתופי פעולה מחקריים צבאיים, מעורבות ישירה של מערכת הביטחון בתוכניות לימוד ומחקר, שימוש בקמפוסים אקדמיים למטרות צבאיות וגיוס סטודנטיות. ים לגופי ביון וחברות נשק, ראוייה לבחינה מעמיקה

ודיון ציבורי. דו"ח זה ינסה להצביע על התופעות הללו ולנתח את השפעותיהן, כדי שנוכל, בשיתוף עם ארגוני חברה אזרחית, חוקרים וות, פעילות. ים וקבוצות אקטיביסטיות בשטח, לפתח לגביהן שיח ביקורתי ופעולות התנגדות אפקטיביות. הנוכחות של הצבא והתעשייה הצבאית באקדמיה נראית לרוב הציבור הישראלי טבעית, כמעט שקופה ואפילו מתבקשת. זאת, בין היתר, בשל קיומו של שיתוף פעולה מקיף ומתמשך בין גורמים שונים ובעלי כוח שנועד להשאיר את הצבא והתעשייה הצבאית במעמד העליון בחברה האזרחית. דו"ח זה ינסה לפרק את הרעיונות הללו ולקדם גישה ביקורתית כלפי מעמד באקדמיה של מערכת הביטחון והתעשייה הצבאית ושיתופי הפעולה שנוצרו ביניהן לבין המוסדות האקדמיים בישראל.

לפי אתר המועצה להשכלה גבוהה, בישראל ישנם 61 מוסדות להשכלה גבוהה, מתוכם 10 אוניברסיטאות, 20 מכללות מתוקצבות, 9 מכללות חוץ תקציביות ו-22 מכללות אקדמיות לחינוך.⁵ דו"ח זה מתמקד בעיקר במיליטריזציה באוניברסיטאות הציבוריות בשל מספר סיבות: היחס בין מספר האוניברסיטאות הנמוך לאחוז הגדול מכלל הסטודנטים שלומד בהן, ריבוי מידע גלוי על מיליטריזם במוסדות אלה לעומת זה שקיים בנוגע למכללות, העדפתם של משרד הביטחון והתעשייה הצבאית לשתף פעולה עם האוניברסיטאות על פני המכללות, והיענות גדולה יותר של אקדמאיות. ים וסטודנטיות. ים באוניברסיטאות הן במילוי השאלונים שהופצו לטובת הדו"ח והן בנכונות להתראיין למחקר. לטובת השלמת תמונת ההשפעה של תהליכי מיליטריזציה על ההשכלה הגבוהה בישראל יידרש מחקר המשך מעמיק שייבחן את אופני המיליטריזם והיקף שיתוף הפעולה של מכללות עם משרד הביטחון והתעשייה הצבאית.

לאורך השנים התפרסמו מספר מאמרים, דו"חות וספרים שדנו במיליטריזם בחינוך של ילדים ובני נוער בישראל, בהם הספר "מיליטריזם בחינוך" בעריכת חגית גור, "צבא מחנך עם: יחסי הצבא עם מערכת החינוך האזרחית" בעריכת יגיל לוי וניר גזית ודו"ח "גיוס ילדים בישראל" של פרופיל חדש שחובר בידי אמיר גבעול, נטע רותם וסרגיי סנדלר. עם זאת, עד היום התפרסמו מעט מאוד מחקרים שעסקו באופן ישיר בשאלת המיליטריזם באקדמיה הישראלית על רבדיה השונים. עם זאת, בשנים האחרונות פורסמו מספר דו"חות ופרויקטים סביב שיתוף הפעולה בין האקדמיה למערכת הביטחון והתעשייה הצבאית אותם ראוי להזכיר. בין השאר, פרויקט חמושים, שפעל במסגרת קואליציית נשים לשלום, פרסם ב-2017 דו"ח שעסק בשיתוף הפעולה של מספר חברות נשק עם האוניברסיטאות; מאגר המידע "אקדמיה מגויסת" של ארגון "אקדמיה לשוויון" נבנה ב-2017 ומציג חומרים רבים על מיליטריזם, גזענות, דיכוי והתנגדות באקדמיה הישראלית והפלסטינית; וכן התפרסמו שלל מאמרים, דפי בלוג וכתבות, ביניהם שני מאמרים – "אוניברסיטה" ו-"מה מאפשר את אסא כשר?" מאת ענת מטר; "שמחנו לתת שירות: האוניברסיטאות בישראל והשב"כ" מאת עידן לנדו; ו-"אקדמיה, נשק וכיבוש: כך משרתת אונ' ת"א את האינטרסים של הצבא והתעשייה הביטחונית" מאת יניב כוגן. בפרסומים אלה ובמאגר המידע נמצאים חומרים מרתקים שמעידים על צורות שונות של שיתוף פעולה בין משרד הביטחון והתעשייה הצבאית לבין המוסדות האקדמיים. מומלץ בחום לעיין גם בהם.

הרלוונטיות של סקירה עכשווית ומעודכנת שממפה ומנתחת שיתופי פעולה בין האקדמיה לצבא, לגופי ביטחון וביון ולתעשייה הצבאית, נובעת לא רק מכך שעברו מספר שנים מאז שנבדקו תופעות אלה, אלא גם מצורך חיוני ומחסור בשיח ומודעות ציבוריים לשאלה עד כמה מוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל מגויסים למערכת הביטחון ועד כמה הם שותפים לתהליך החברתי-פוליטי-כלכלי של מיליטריזציה מתמשכת.

כפי שנראה בהמשך הדו"ח, כמעט כל המוסדות האקדמיים הגדולים בישראל, ובפרט האוניברסיטאות הציבוריות, משתפים פעולה עם המיליטריזם בצורה זו או אחרת, ומסייעים באופן ישיר או עקיף לשכלול וליטוש מנגנון הכיבוש הישראלי בגדה המערבית, לתוקפנות הצבאית כלפי רצועת עזה וכן להדרתם מהמרחב האקדמי של סטודנטיות. ים ואקדמאיות. ים שלא מתיישרים עם תפיסות מיליטריסטיות. השפעתם של שיתופי פעולה אלה מורגשת גם הרחק מישראל – במחקרים של החברה האזרחית וכן בתחקירים עיתונאיים נטען שאמצעי לחימה שפותחו על ידי מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון], "אלביט מערכות בע"מ", "רפאל" – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" וחברות רבות אחרות שאיתן משתפים פעולה רבים מהמוסדות האקדמיים, מיוצאים למדינות אחרות, שבתורן מפירות זכויות אדם של אזרחים, מפגינים, עיתונאים, פעילים פוליטיים וקהילות מוחלשות, אחרי שרבים מהם נוסו על האוכלוסייה הפלסטינית.⁶

אנו מקוות שדו"ח זה יהווה גוף ידע ראשוני שיעזור להבין את התהליכים הבעייתיים האלה, לבקר אותם, להיאבק בהם ולפעול לתיקונם, וכן יהווה מוצא והשראה למחקר פוטנציאלי עתידי שירחיב את גוף הידע על הנושא ולפרסום הממצאים והידע שהופק בצורה שתהיה שימושית וחינוכית עבור קבוצות בשטח.

במסגרת העבודה על דו"ח זה בחרנו להתמקד בחמישה היבטים עיקריים: פרק א' של הדו"ח, "לימודים", עוסק בתוכניות לימוד צבאיות-אקדמיות ומעורבות צבאית בהוראה במסגרת לימודים אקדמיים; פרק ב', "מרחב", עוסק בנוכחות של מדים ונשק במרחבים אקדמיים ומתחמים צבאיים בשטחי הקמפוסים; פרק ג', "סטודנטים", עוסק בגיוס למערכת הביטחון ולתעשייה הצבאית בתחומי המוסדות האקדמיים באמצעות שיתופי פעולה ואירועים מיוחדים, ואפליה על רקע אי-שירות בצבא בתנאי הקבלה למוסדות האקדמיים ולמעונות בתחומם; פרק ד', "שיתוף פעולה מחקרי", עוסק בשיתופי פעולה במחקר ופיתוח בין התעשייה הצבאית ומערכת הביטחון לבין המוסדות האקדמיים; פרק ה', "תפיסות של שיתוף הפעולה", עוסק באופן שבו תופסות. ים אקדמאיות. ים וסטודנטיות. ים את המיליטריזם באקדמיה ואת שיתופי הפעולה בינה לבין הצבא, התעשייה הצבאית וגופי הביטחון והביון המדינתיים.

דו"ח זה מיועד לקהילה האקדמית בישראל, לאקטיביסטיות. ים וכן לכל מי שמעוניין להכיר את הצורה שבה מיליטריזם ותהליכי מיליטריזציה באים לידי ביטוי במרחבים אזרחיים "ניטרליים" לכאורה, וכיצד תהליכים אלה נעלמים מן העין והביקורת עליהם מושתקת.

מתודולוגיה

איסוף וניתוח הנתונים נכון לנובמבר 2023.

העבודה על דו"ח זה נעשתה במספר כלים: בקשות חופש מידע שהוגשו לגופי ביטחון ולמספר מוסדות אקדמיים; שאלונים בעברית ובערבית שהופצו לסטודנטיות. ים ואקדמאיות. ים; ראיונות עם אקדמאיות. ים וסטודנטיות. ים; ומחקר במקורות גלויים – מאמרים אקדמיים, כתבות חדשותיות, אתרי אינטרנט שונים ומאגרי מידע פתוחים.

בקשות מידע תחת חוק חופש המידע

בקשות מידע תחת חוק חופש המידע (הידועות גם כ"בקשות חופש מידע") נשלחו לשבעה גופים שחוק חופש המידע חל עליהם בהיותם גופים ציבוריים: משרד הביטחון, דובר צה"ל, וחמישה מוסדות אקדמיים: האוניברסיטה העברית בירושלים, אוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת בן-גוריון, אוניברסיטת חיפה והטכניון – מכון טכנולוגי לישראל. בחירת המוסדות האקדמיים האלה נעשתה ממספר סיבות עיקריות: ראשית, כיוון שבזמן תחילת המחקר היו אלה הגופים שעליהם היה הידע הגלוי הרב ביותר בנוגע לשיתוף הפעולה שלהם עם הצבא והתעשייה הצבאית, ובקשות חופש המידע נועדו להעשיר את החומר שגם כך היה עליהם בנמצא; שנית, כיוון שעל גופים אלה חל חוק חופש המידע; שלישית, מתוך רצון להתמקד במוסדות אקדמיים גדולים עם מספר סטודנטים רב; ולבסוף, כיוון שרצינו לבקש מידע ממוסדות שבהם גם מתנהל מחקר בסדר גודל משמעותי. כמובן, שבהינתן 61 מוסדות אקדמיים בישראל, גם לבחירה זו היה ממד שרירותי. משרד הביטחון ודובר צה"ל ביקשנו מידע בנוגע להתקשרויות שלהם עם מוסדות אקדמיים בישראל. מהמוסדות האקדמיים ביקשנו מידע בנוגע להתקשרויות שלהם עם הצבא, משרד הביטחון, התעשייה הצבאית, השב"כ [שירות הביטחון הכללי] והמוסד [המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים]. מכל אחד מהמוסדות והגופים ביקשנו מידע עבור השנים 2019-2023.

אוניברסיטת בן גוריון בנגב וכן אוניברסיטת תל אביב בחרו שלא למסור לנו מידע. אוניברסיטת חיפה בחרה להתעלם לחלוטין מבקשת חופש המידע שלנו, על אף תזכורות חוזרות ונשנות בדבר מחויבותה להשיב בפרק הזמן הקבוע בחוק חופש המידע. בדובר צה"ל התעקשו שהם עמלים על איסוף המידע עבור מענה, אך עד

מועד פרסום הדו"ח טרם התקבלה תשובתם. הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל סיפק מענה חלקי ביותר ומסורבל. האוניברסיטה העברית בירושלים מסרה לנו מידע חלקי [על מענה המוסדות ראו בהרחבה [בפרק ד': שיתוף פעולה מחקרי](#)].

משרד הביטחון בחר בסופו של דבר שכן למסור לנו מידע מצומצם, אחרי שהיועצת המשפטית של פרופיל חדש יצרה קשר מספר פעמים עם אגף חופש המידע במשרד הביטחון בחודשים שאחרי הגשת הבקשה. במשרד הביטחון הודו כי אין ביכולתם למסור לנו את המידע אודות כל ההתקשרויות של משרד הביטחון עם גופים אקדמיים, כיוון שאז יהיה עליהם לבדוק כל חוזה והתקשרות לפרטי פרטים, והדבר ייקח זמן רב, והוסיפו שעבורם הסבר זה היה יכול להיות הדרך המיטבית להתנער לחלוטין ממתן תשובה לבקשה. למרות זאת, הממונה על יישום חוק חופש המידע במשרד הביטחון החליטה בכל זאת לאפשר חשיפת מידע מצומצם שלגביו אין חובת בדיקה פרטנית. את המידע המצומצם הזה קיבלנו [עוד על המענה של משרד הביטחון [בפרק א'](#)]. את מכתב התשובה ניתן למצוא [כאן](#), ואת רשימת ההתקשרויות המלאה שקיבלנו ממשרד הביטחון ניתן למצוא [כאן](#)].

כפי שניתן לראות מרשימת אי-המענים והמענים החלקיים לעיל, אין אף גוף שמילא באופן מלא והוגן אחר סעיפי חוק חופש המידע. הגשת בקשות חופש מידע בישראל היא בגדר מהתלה אינסופית – רוב הגופים לא ממלאים אחר הוראות החוק, ומעכבים בכוונה את מסירת המידע. הגופים הציבוריים הגדולים יודעים שלרוב האזרחים והארגונים שפונים אליהם בבקשות מידע אין את המשאבים הנחוצים כדי לפתוח בהליך משפטי אשר יחייב אותם למסור את המידע. גם כאשר גוף כלשהו בכל זאת נאות בסופו של דבר למסור מידע, לעיתים קרובות המידע יהיה חלקי וקשה לפיענוח ועיבוד. בכל הקשור לנושאים הנוגעים ב"ביטחון", לרוב יתלו הגופים בסעיפי החוק השונים וייתחסו למידע כמידע חסוי בשל סיבות של ביטחון המדינה.

הסתרת המידע מהציבור ומאקדמאים, אקטיביסטים וארגוני חברה אזרחית שפונים בבקשות מידע הוא חלק ממהלך מכוון ונרחב יותר של הסתרה, הימנעות מביקורת, ושלילתם של כלים נחוצים לצורך ניתוח היסטורי ופוליטי ומאבק בתהליכי מיליטריזציה ובמדיניות הצבא וגופי הביטחון והביון במדינה.

שאלונים

השאלונים שהופצו עבור המחקר כללו שאלות שעסקו באופנים שונים של מיליטריזם באקדמיה. הופצו שני שאלונים בסך הכל – האחד לסטודנטיות,ים, בעברית ובערבית, והשני לאקדמאיות,ים, גם כן בעברית ובערבית. השאלונים לאקדמאיות,ים יועדו עבור חברי סגל אקדמי, ללא פילוח של תפקידם האקדמי ומקומם בהיררכיה האקדמית. בסך הכל, התקבל מענה מ-340 שאלונים. מתוך מענים אלה, נותחו 313 שאלונים שמולאו במלואם (למעט משתתפים שלא ציינו את זהותם הדתית ו/או המגדרית או שסימנו "אתאיסטית"). חשוב להדגיש שהמחקר, והשאלונים בתוכו, הוא תיאורי, ואינו מתיימר להביא מדגם מייצג של האוכלוסייה ושל הקבוצות שנדגמו.

בסך הכל, התקבלו 268 מענים לשאלון שהופץ לסטודנטיות,ים בשפה העברית, ו-16 מענים לשאלון שהופץ לסטודנטיות,ים בשפה הערבית. עבור השאלונים שהופצו לאקדמאיות,ים, התקבלו 51 מענים לשאלון בשפה העברית, ו-5 מענים בשפה הערבית. מתוך אלו, נותחו 263 מענים של סטודנטיות,ים, ו-50 מענים של אקדמאיות,ים. הפער במספר המענים בין השאלונים נובע, ככל הנראה, משתי סיבות: מיעוט אקדמאיות,ים לעומת סטודנטיות,ים ומיעוט של מרחבים אינטרנטיים שבהם נמצאות אקדמאיות,ים. בעוד שסטודנטיות,ים נמצאות,ים בקבוצות פייסבוק סטודנטיות,ים רבות, נמצאה קבוצת פייסבוק אחת בלבד שמיועדת לאקדמאיות,ים באופן כללי – Bashaar Academia IL, ומרבית המענים התקבלו, ככל הנראה, מחברות ארגון "אקדמיה לשוויון", להן נשלחו השאלונים בתפוצה רחבה. מאחר ומרבית המענים לשאלון לאקדמאיות,ים הגיעו מחברות ארגון "אקדמיה לשוויון", ארגון שפועל למען הדמוקרטיזציה של האקדמיה הישראלית ומאגד בעיקר אקדמאיות,ים המחזיקים בעמדות שמאל כלכלי ומדיני, ייתכן ותוצאות המענים של הסגל האקדמי מוטות. כמו כן, התקבלו מעט מענים מפלסטיניות,ים בשני השאלונים. הסיבות לכך עשויות להיות מגוונות, אבל חורגות מהנושא שעומד במוקד המחקר הנוכחי.

מבחינה דתית, מבין המשיבים על כלל השאלונים, 277 הזדהו כיהודיות. 19 כמוסלמיות. 14 כנוצריות. מבחינה מגדרית, 155 הזדהו כנשים, 151 כגברים ו-7 כא-בינארים. מבחינת השתייכות למוסדות אקדמיים, 118 משיבות. 18 השתייכו לאוניברסיטת תל אביב, 61 לאוניברסיטה העברית, 20 לאוניברסיטת חיפה, 19 לטכניון, 18 לאוניברסיטת בן גוריון, 6 לאוניברסיטה הפתוחה, 5 לאוניברסיטת בר-אילן, 3 למכללה האקדמית ספיר, 2 למכון ויצמן ושיוך אחד בלבד לכל אחד מהמוסדות הבאים: אוניברסיטת אריאל, שנקר, מכון ויצמן, בצלאל אקדמיה לאמנות ועיצוב ירושלים, מכללת עמק יזרעאל, מכללת אורנים, המרכז האקדמי שלם, המכללה האקדמית אחווה ואוניברסיטת רייכמן. כפי שניתן לראות מנתונים אלו, קיים פער משמעותי במספר המשיבים מבין המוסדות האקדמיים השונים. משכך, אין להתייחס למענים, לניתוחם ולפירושם כמדגם מייצג של סטודנטיות. ואקדמאיות. במוסדות אקדמיים בישראל.

ראיונות

למראיינים נשמרה הזכות להתראיין בשמם או באנונימיות. חלק מן האקדמאים שהתראיינו למחקר הסכימו להתראיין בשמם, אולם הסטודנטים ביקשו כולם להישאר אנונימיים. היכן שמופיע שם פרטי בלבד, מדובר בשם בדוי. לעיתים גם טושטש המגדר של המראיינות. ניתן להבין את הרצון של סטודנטים צעירים, אשר חוששים מהתנכלויות ונקמות מצד חבריהם ללימודים, משפחותיהם או המוסדות האקדמיים בהם הם לומדים, להסתיר את השתתפותם במחקר. ניתן גם להבין את בחירתם של אקדמאים בתחילת דרכם או חסרי תקן קבוע במוסדות האקדמיים לבחור לשמור על אלמוניותם. נדגיש כי כלל הראיונות נערכו בשנת 2023.

מחקר במקורות גלויים

במסגרת העבודה על הדו"ח נאספו חומרים באמצעות מחקר במקורות גלויים: כתבות חדשותיות, מאמרי דעה, מאמרים אקדמיים, ספרות עיונית, מגזינים דיגיטליים, וכן אתרי אינטרנט ודפים ברשתות חברתיות מקוונות של גופי צבא, ביטחון וביון, חברות התעשייה הצבאית ומוסדות אקדמיים.

טרמינולוגיה

ברצוננו להבהיר מספר בחירות מינוח שנעשו בדו"ח זה. השתדלנו שלא להשתמש בקיצורים צבאיים, ובמידה ובכל זאת השתמשנו בהם, הקפדנו להוסיף את פירושם המלא מיד אחריהם. הסיבה לכך היא שאנחנו סבורים שהשימוש בקיצורים כאלה הוא לעיתים קרובות עוד נדבך של התרבות המיליטריסטית, אשר באה לידי ביטוי גם בשפה, ועושה שימוש בקיצורים אלה כחלק ממנגנון ההסתרה וההדרה הכללי שמנחה את השיח המיליטריסטי בישראל – כדי לכסות על המילים שעומדות מאחורי ראשי התיבות, שלעיתים קרובות חושפות אמיתות מכוערות על הפרקטיקות או הגופים אותם הן מייצגות, וכדי להדיר מהשיח את מי שאינן בקיאות בז'רגון הצבאי, אלה שאינן "שותפות לסוד" ו"בעניינים" (קימרלינג, 1993).

בחרנו להשתמש במונח "התעשייה הצבאית", ולא במקבילו "התעשייה הביטחונית" (ובאנגלית – "Defense Industry" – תעשיית ההגנה), למעט בציטוטים שנלקחו ממקורות אחרים, מאותה הסיבה שבגינה הקפדנו לציין את השם המלא שאותם מציינים המונחים הצבאיים: בשיח הישראלי נעשה שימוש תכוף במילים "ביטחון" ו"הגנה" על צורותיהן השונות כיופמים ל"צבא" או מונחים אחרים כדי להקנות לאלה הילה פאסיבית של מגננה ושמירה על פני הקונוטציה ההתקפית והמלחמתית שעשויה להיות למילה "צבא". בחרנו גם שלא להשתמש במונח "תעשיית הנשק", שהוא אומנם מדויק יותר מ"התעשייה הביטחונית", אך עדיין משמיט נדבך משמעותי נוסף בקיומה ובגודלה של תעשייה זו בישראל: התעשייה הצבאית בישראל היא בין הגדולות בעולם, ואחת היצואניות הגדולות ביותר של נשק⁶, בגלל התמיכה הממשלתית הרחבה שתעשייה זו זוכה לה, ההכשרה החינמית של עובדים שמעניק לה הצבא, היותה ספקית עיקרית של נשק עבור הצבא הישראלי וגופי הביטחון המדינתיים האחרים וכן האפשרות לניסוי של כלי נשק אלה על אוכלוסייה אזרחית בגדה המערבית

וברצועת עזה. מסיבה דומה, הקפדנו לציין את שמותיהן המלאים של חברות התעשייה הצבאית, כמו במקרה של חברת "רפאל", ששמה המלא הוא "רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ".

בדו"ח זה השתמשנו לסירוגין בלשון מעורבת, בלשון רבות ובלשון רבים, כדי לתת ייצוג הולם לאנשים שמושפעים מהמדיניות המיליטריסטית.

פרק א': לימודים

פרק זה עוסק בתהליכי מיליטריזציה של לימודים אקדמיים, ובפרט בתופעה של תוכניות לימודים צבאיות-אקדמיות שנעשות בשיתוף פעולה של האקדמיה עם הצבא, משרד הביטחון וגופים צבאיים-ביטחוניים אחרים.

הפרק מורכב מארבעה חלקים: הראשון עוסק בהצגת המידע שהתקבל ממשרד הביטחון לבקשה שהגשנו למשרד לגילוי מידע תחת חוק חופש המידע; החלק השני בסקירה של מערך העתודה האקדמית הצבאי; השלישי במיפוי של תוכניות צבאיות-אקדמיות מיוחדות; והרביעי במספר תוכניות צבאיות-אקדמיות נוספות וכן הצגתם של שני מקרי בוחן מבין תוכניות אלו.

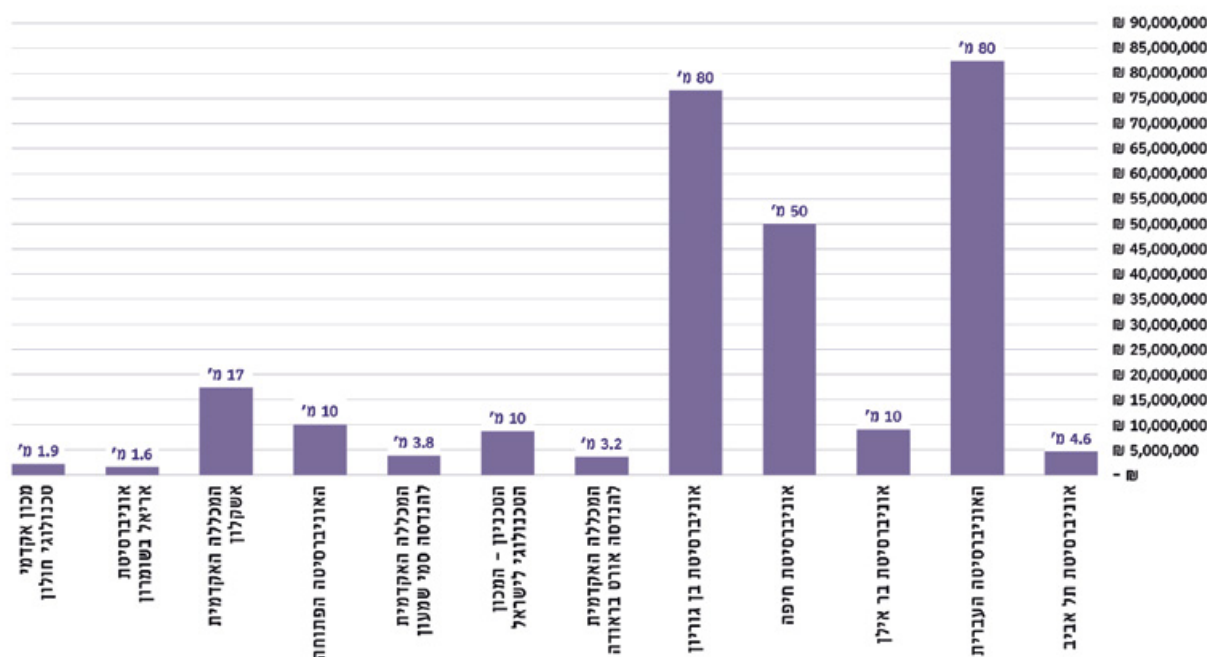
”חוד החנית”: תוכניות לימוד צבאיות-אקדמיות

אנחנו גאים בזכייה, המהווה עוד עדות לרמה האקדמית הגבוהה של האוניברסיטה העברית, שמעתה תהיה שותפה בהיבט האקדמי והמנהיגותי גם בהכשרת חיילי חיל המודיעין בתוכנית המאתגרת 'חבצלות' – חוד החנית של אנשי המודיעין.⁹
פרופ' אשר כהן, נשיא האוניברסיטה העברית, בעקבות זכיית האוניברסיטה במכרז להפעלת תוכנית "חבצלות"

על פי המענה שהתקבל לבקשת חופש המידע שהגשנו למשרד הביטחון, היקף שיתוף הפעולה הכספי בין הצבא לבין המוסדות האקדמיים בשנים 2019-2022 בכל הנוגע ללימודים והכשרה אקדמית לחיילים, אנשי קבע ואנשי מילואים עמד על סך של 269,275,031.33 ש"ח.¹⁰ חשוב לציין שוב שהמידע שהתקבל מטעם משרד הביטחון הינו חלקי ביותר, הן כיוון שהמענה כלל רק שיתופי פעולה הנוגעים ללימודים אקדמיים והכשרה מקצועית, והן כיוון שמשרד הביטחון בחר למסור מידע רק עבור הסכמים שנחתמו בין מרץ 2019 לדצמבר 2022. זאת על אף שביקשנו מידע עבור כלל ההתקשרויות בין משרד הביטחון לבין מוסדות אקדמיים ולא רק עבור שיתוף פעולה בלימודים, וכן ביקשנו מידע בנוגע לשנת 2023, עבורה המשרד לא סיפק מידע.

עם זאת, המידע שנמסר מעיד על שיתוף פעולה רב ממדים, הן מבחינת היקפו הכספי, שמסביר, לפחות באופן חלקי, את נכונותם של המוסדות האקדמיים לשתף פעולה עם הצבא, והן מבחינת היקף שיתוף הפעולה שהוא מייצג: לפי המענה של משרד הביטחון, כלל האוניברסיטאות בישראל, למעט מכון וייצמן, וכן מספר לא מבוטל של מכללות, משתפות פעולה עם משרד הביטחון והצבא בצורה זו או אחרת בהכשרתם האקדמית (ובתוך כך גם הצבאית, באופן ישיר או עקיף) של חיילי הסדיר, המילואים והקבע.

שווי כספי של הסכמים שנחתמו בין משרד הביטחון למוסדות אקדמיים בנוגע ללימודים אקדמיים לחיילים ועודדים בין השנים 2019-2022 עפ"י מידע שהתקבל ממשרד הביטחון

* בנספח שסיפק משרד הביטחון מופיעה המכללה האקדמית אשקלון כ"המכללה האקדמית אשקלון" - באחר' בר אילן
* הסכומים המופיעים בסבלה מעוגלים

כפי שבירי מהטבלה לעיל, האוניברסיטה העברית ואוניברסיטת בן-גוריון מובילות בהיקף שיתוף הפעולה שלהן עם משרד הביטחון בכל הנוגע ללימודים אקדמיים לחיילים בשירות סדיר ואנשי צבא בתפקידים אחרים, כאשר לכל אחת הסכמים בשווי של כ-80 מיליון שקלים בין השנים 2019-2022. אחריהן, עם הסכמים בשווי של כ-50 מיליון שקלים, ניצבת אוניברסיטת חיפה. רביעית ממוקמת המכללה האקדמית אשקלון עם הסכמים בשווי של כ-17 מיליון שקלים, ואחריה הטכניון, אוניברסיטת בר-אילן והאוניברסיטה הפתוחה עם הסכמים בשווי של כ-10 מיליון שקלים בקירוב לכל אחד מהמוסדות. אוניברסיטת תל אביב ממוקמת אחריהם עם הסכמים בשווי של 4.6 מיליון שקלים בקירוב, אשר לא כוללים את ההסכם שחתמה עם משרד הביטחון בשנת 2023 להפעלת תוכנית "ארו", שהיקפו הכספי המוערך הוא כ-15 מיליון שקלים עבור שלוש השנים הראשונות של התוכנית.

קצרה היריעה מלפרט את 111 ההסכמים השונים בנוגע ללימודים בין משרד הביטחון למוסדות האקדמיים, חלקם בשווי כמה מאות אלפי שקלים ואחרים בשווי של מיליוני שקלים. אך השורה התחתונה ברורה – היקף שיתוף הפעולה בין משרד הביטחון והצבא הישראלי לבין האקדמיה בקשר להכשרתם של חיילים וקצינים הוא עצום, ומספק רווחים נאים למוסדות האקדמיים והכשרה איכותית ויוקרתית עבור הצבא. כפי שנראה בהמשך הדו"ח, הכשרה זו מקיפה תחומי דעת מגוונים אשר משמשים יחידות רבות בצבא, בין השאר כאלה שעוסקות בפיתוח אמצעי לחימה וסייבר, מודיעין צבאי ולחימה.

תוכניות עתודה

מטרת הצבא היא שכל סטודנט ילמד את הדברים הנחוצים לו בשעת חירום. יש מקום בהכנסת נושאים צבאיים ונושאים המעניינים את הצבא, ברובם הגדול של המקצועות, בפקולטות למדעי הרוח, מדעי הטבע והרפואה. כמו-כן, יש להתחשב באפשרות של נושאים צבאיים לעבודות מחקר, אשר חלק מהן תבוצענה תוך מתן סטיפנדיה [מלגה] ע"י הצבא.¹¹ סגן אלוף אסא לפן, מחלקת ההדרכה, הצבא הישראלי

בתחילת שנות החמישים הורה ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, דוד בן-גוריון, על הקמתו של מסלול ייחודי בצבא הישראלי, שיאפשר לצבא לנצל בצורה מקסימלית את הידע והניסיון שכבר נצבר בעת ההיא בחברה הישראלית – העתודה האקדמית (נאמני, 2021). בשנת 1951 הוקם המסלול והחל לפעול בשיתוף פעולה עם שני המוסדות האקדמיים הגדולים באותה התקופה – האוניברסיטה העברית והטכניון (שם). בשבעים ושתיים השנים שחלפו מאז החל לפעול המחזור הראשון של העתודאים – החיילים-סטודנטים החדשים – גדל המסלול בהדרגה והתרחב כמעט לכל המקצועות הנלמדים במוסדות האקדמיים, וכן למסלולים נוספים שנוצרו על ידי גופי הביטחון והאקדמיה במיוחד עבורם.

העתודה האקדמית הוקמה כחלק ממהלך רחב יותר של הצבא באותן שנים שנבע מן ההבנה שכדי להצדיק את התקציבים הגבוהים שהוא דורש, לשמר את הגושפנקא החברתית לגיוס החובה ולעודד גיוס נרחב, בסדיר, בקבע ובמילואים, עליו לרתום את מערכת החינוך האזרחית. מאמצים אלו כוונו הן לבתי הספר היסודיים, חטיבות הביניים והתיכונים, בהם בין כה היה קהל שבוי וקל להשפעה ואינדוקטרינציה, והן לאקדמיה, בה סבר הצבא שישנה שכבה משכילה, אמידה ובעלת כוח, אשר מחזיקה בידע רב אותו יוכל הצבא לרתום בדרכים שונות, למשל על ידי גיוס חיילי מילואים בעלי השכלה גבוהה.¹²

תוכניתו של הצבא הייתה להביא לשינוי נרחב ומשמעותי בתוכניות הלימודים האקדמיות, כך שאלה יכללו תכנים צבאיים רבים (נאמני, 2016). מצד האוניברסיטה העברית נתקל הצבא בהתנגדות קלה, אך בסופו של דבר בכל זאת קיבל את מבוקשו, גם אם, לפחות בתחילה, בצורה מעט יותר מרוככת – באוניברסיטה הוקמו מספר ועדות שונות, בשיתוף עם נציגי הצבא, שבחנו את אפשרויות שיתוף הפעולה בין הצדדים. הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית סיכמה עם הצבא על הכשרה צבאית מיוחדת במסגרת תוכניות הלימודים הרגילות, וכן על הקמתה של יחידת מילואים מיוחדת לסטודנטים, אשר יעברו גם הכשרה צבאית בפקולטה (שם, עמ' 77). עוד טענו נציגי האוניברסיטה העברית כי יש "לנקוט צעדים לתיאום הנעשה במחקרים בצבא

עם מחקרים באוניברסיטה העברית" (שם). המגעים עם הטכניון היו עוד יותר מוצלחים – במכון הטכנולוגי הוקמה ועדת משנה שתבחן שינויים משמעותיים בתוכניות הלימודים לפי צורכי הצבא (שם). ההתלהבות של נציגי הטכניון וההיענות המיידית לגחמותיו של הצבא ככל הנראה לא הייתה מקרית – נשיאה של הטכניון באותה העת היה יעקב דורי, ראש המטה הכללי הראשון של הצבא הישראלי, אשר תמך במוצהר בשיתוף פעולה בין הצבא הישראלי לטכניון.¹³

מאז ההצלחה החלקית שנחל הצבא בהטמעתם של תכנים מיליטריסטיים בתוכניות הלימודים האקדמיות ועד היום עברו מים רבים. כיום, שיתוף הפעולה הצבאי-אקדמי פורה מאי פעם, עם תוכניות צבאיות-אקדמיות רבות ומחקרים צבאיים-אקדמיים רבים הנעשים בשיתוף פעולה חלקי או מלא עם הצבא, גופי הביטחון השונים והתעשייה הצבאית.

לפי מידעון העתודה האקדמית לשנת הלימודים האקדמית תשפ"ד (2023-2024), משרד הביטחון מציע כיום למועמדים לשירות ביטחון 42 מסלולי עתודה רגילים במקצועות לימוד שונים, 4 מסלולים נוספים במסגרת תוכנית "עתידיים" ועוד 8 "תוכניות עילית" למועמדים מצטיינים. לימודי העתודה, נכון לשנת הלימודים תשפ"ד, מתקיימים במספר רב של מוסדות אקדמיים: האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת בן-גוריון, אוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת חיפה, הטכניון, אוניברסיטת אריאל, אוניברסיטת "בר-אילן", המכללה האקדמית צפת, אוניברסיטת רייכמן, המרכז האקדמי "לב", מכון טכנולוגי חולון, המכללה האקדמית להנדסה, המכללה האקדמית להנדסה סמי שמעון, "אורט" בראודה, אפקה – המכללה האקדמית להנדסה בתל אביב, המכללה האקדמית להנדסה בירושלים, המכללה האקדמית כנרת, המרכז האקדמי "רופין", מכון טכנולוגי חולון, בית הספר הגבוה להנדסה ולעיצוב – "שנקר", המכללה האקדמית תל-חי, מכללת "הדסה" בירושלים, המרכז האקדמי ויצו חיפה, המכללה האקדמית עמק יזרעאל, המכללה האקדמית "ספיר", המכללה למינהל והמרכז האקדמי פרס.¹⁴

העתודאי, הארכיטיפ של החייל-סטודנט הישראלי, נע ונד בין שני עולמות מנוגדים לכאורה. הראשון – העולם האקדמי, שאולי מייצג בעיני רוחו את ההשכלה החופשית, הפולמוס הביקורתי, הסקרנות, ההתנסויות והגילויים של גילאי העשרה המאוחרים; והשני, העולם הצבאי – מערכת נוקשה, היררכית, דוגמטית ואלמיה. לפי מידעון העתודה האקדמית לשנת תשפ"ד:

בזמן הלימודים מרבית הפעילויות הצבאיות יתקיימו בין הסמסטרים על מנת להימנע ככל האפשר מפגיעה בלימודים. עם פעילויות אלו נמנים: טירונות, קורסים (בהתאם לייעודכם בצה"ל), ימי עיון, ימי מעקב, כנסים וסדנאות.

כלומר שבפועל, החיילים-סטודנטים עוברים הכשרות צבאיות עוד במהלך לימודיהם האקדמיים. על כך גם יעיד סעיף 33' בחוזה העתודה האקדמית, בו מתחייבת העתודאית לעתיד:

ידוע לי, שבמהלך גרות הלימודים נערכות פעילויות צבאיות, בהן קיימת חובת השתתפותי, המהוות חלק בלתי נפרד ממסלול העתודה האקדמית.

משמעותם של פסקה זו מתוך מידעון העתודה האקדמית ושל סעיף 33' בחוזה העתודה האקדמית היא שעל אף שבאופן רשמי החיילים-סטודנטים שלומדים במסגרת העתודה האקדמית נמצאים בסטטוס של "דחיית שירות" מצד הצבא, מדובר בהגדרה מלאכותית שנועדה לאפשר לצבא להכשיר את העתודאים לצרכיו מבלי לקצר את משך השירות הסדיר שלהם בצבא – ראשית, כיוון שהעתודאים מתגייסים ועוברים את שרשרת החיול עוד לפני תחילת לימודיהם האקדמיים; ושנית, משום שלפי סעיף 9' בחוזה העתודה האקדמית, העתודאי מכיר בכך שבזמן "דחיית השירות" הוא ימנה עם כוחות המילואים של הצבא, דבר המאפשר לצבא לשלב הכשרה צבאית במהלך הלימודים האקדמיים של העתודאי, דבר שאכן קורה בפועל, כפי שתעיד הפסקה לעיל.¹⁵ בחוזה זה, מתחייבים העתודאים לתקופת קבע-קשיחה של שלוש עד שש שנים, זאת בנוסף לשנות לימודיהם האקדמיים וכן לשירות החובה שלהם במסגרת שירותם הסדיר שאורך שנתיים ושמונה חודשים. המשמעות של "קבע-קשיח", אליו מתחייבים בני הנוער, לעומת שירות קבע רגיל, הוא שבשירות קבע רגיל החותם יכול לבטל את התחייבותו לצבא בתמורה לתשלום קנס. לעומת זאת, ההתחייבות ל"קבע-קשיח" אינה ניתנת לביטול על ידי החייל בשום צורה, ורק בכוחו של הצבא לפרוע אותה, "בהתאם לצרכי המערכת".

התחייבות קשיחה – התחייבות לשירות קבע שנקבע לגביה בפקודות הצבא כי אי אפשר לסיימה בהודעה חד-צדדית של החייל.¹⁶

סעיף 12 בחוזה העתודה האקדמית מבהיר גם הוא את מעמדם של העתודאים בעיני הצבא:

ידוע לי והנני מתחייב להתייצב לשירות מילואים או לשירות סדיר בכל מקרה שאדרש לכך, אם בקריאה על פי צו אם על פי הודעה טלפונית ממדור עתודה אקדמית או מכל גורם צבאי אחר, ואם בכל דרך אחרת.

מעיון בסעיפים אלה של חוזה העתודה האקדמית ושל פקודת הקבע עולה כי העתודאים הם חיילים לכל דבר ועניין, וכן שבמסלול העתודה האקדמית, שמותנה בחתימתם של בני נוער על חוזה דרקוני עם הצבא, יש כשלים מוסריים רבים. ראשית, העתודאים, בניגוד לסטודנטים מן המניין, אינם יכולים להפסיק את לימודיהם בכל עת שיחפצו בכך. שנית, התחייבותם לצבא, ובתוך כך גם לאקדמיה, נעשית בגיל צעיר מאוד, בו עדיין אינם מכירים לא את המערכת הצבאית ולרוב גם לא את המערכת האקדמית. שלישית, למעשה מדובר בחיילים בהכשרה טרום-צבאית וצבאית, אשר רוכשים השכלה אקדמית על מנת להשתמש בה במסגרת שירותם בצבא. בחירתה של האקדמיה לשתף פעולה עם מסלול צבאי זה מעלה שאלות אתיות רבות.

גם תוכן חוזה העתודה ואופן ההחתמה עליו מעוררים שאלות רבות. הצבא והמוסדות האקדמיים משקיעים מאמצים רבים בגיוס בני ובנות נוער לתוכניות העתודה השונות. אחד היתרונות שמשווק הצבא לבני נוער בכדי שיבחרו להצטרף למסלול העתודה הצבאית-אקדמית הוא "מענק עידוד עתודה", שנועד לכסות את מלוא עלות התואר האקדמי, ובתוכניות עתודה שונות גם כולל סבסוד בסכומים משתנים של עלויות המחיה של הסטודנטים-חיילים בזמן לימודיהם האקדמיים. מה שהצבא שוכח לספר לבני הנוער, ושמחבא בסעיף 83 בחוזה העתודה האקדמית, הוא ההתחייבות של החותם כי:

ידוע לי ואני מסכים לכך, שרשויות הצבא, יבחנו את התקדמותי האקדמית בלימודים ואת מהלך שירותי הצבאי, ואם לא אשלים את לימודי, לא אשובץ במקצוע, יוחלט על העברתי מתפקידי במקצוע, או לא אשלים את התחייבותי לשירות קבע מכל סיבה שהיא, אהיה חייב בהשבת המענקים שקיבלתי באופן מלא.¹⁷

כלומר, ה"מענק" שהצבא נותן לצעירים שבחרים במסלול העתודה הצבאית-אקדמי מותנה במשתנים רבים, שחלקם כלל לא באחריותו של העתודאי: אי שיבוץ במקצוע הצבאי, העברת תפקיד ושחרור מקבע עקב קיצוצים. סעיף נוסף שמופיע בחוזה העתודה עליו חותמים בני הנוער כבר מותח לחלוטין את גבולות הסביבה, אפילו במונחי של הצבא. לפי סעיף 33' לחוזה העתודה האקדמית, החותם מצהיר כי:

ידוע לי כי בתקופת דחיית השירות, במידה ואמצא בלתי כשיר לשירות או בלתי כשיר ארעית לשירות, מכל סיבה שהיא, תהיינה רשאיות רשויות הצבא למצוא אותי כשיר לשירות ביטחון בתנאים מיוחדים.

כלומר, אפילו אם במהלך שנות הלימודים האקדמיים, השירות הסדיר או שירות הקבע (כאמור, תקופה שיכולה לארוך גם כמעט עשר שנים) החייל נמצא בלתי כשיר לשירות, למשל בשל בעיה רפואית פיזית או התמודדות נפשית, יכול הצבא להכריחו "להתנדב" לשירות. בכך, מעמדם של העתודאים בעיני הצבא מחמיר יותר מזה של חיילים רגילים, אשר זכאים לשחרור אם נמצאו בלתי כשירים לשירות.

כמו כן, העתודאים מחויבים בראש ובראשונה לצבא, ולא למוסד האקדמי שבו הם לומדים, וכן נשללת מהם העצמאות והחופש האקדמיים שניתנים לסטודנטים מן המניין. לפי סעיף 33' לחוזה העתודה האקדמית, מתחייבים העתודאים:

לציית לכל הוראה של צה"ל בקשר ללימוד במגמה, חוג וכד' במסגרת המקצוע הנ"ל בכל עת שאדרוש [צה"ל "אדרש", הטעות במקור] לעשות כן.

ככל הנראה סעיף זה מנוסח באופן מכוון בצורה כללית בכדי להעניק לצבא יד חופשית בכל הנוגע להתערבות במהלך לימודיהם האקדמיים של העתודאים, כך שהוא עשוי לכלול גם איסור מצד הצבא לרישום לקורסים מסוימים, או ביטולן של בחירות אקדמיות אחרות של העתודאים או של הסגל האקדמי שמלמד אותם. בסעיף 5א' לאותו חוזה, מצהיר בן הנוער בשלב זה כי הוא מסכים לכך שרשויות הצבא רשאיות להורות על הפסקת לימודיו והחזרתו לשירות סדיר בכל עת שהיא, "וזאת בגין אי התקדמותי בלימודים, בגין התנהגותי (ובכלל זה התנהגות העומדת בניגוד לנורמות ההתנהגות המצופות מקצין בצה"ל) או אם צורכי צה"ל מחייבים זאת באותה העת". כלומר, הצבא יכול לדרוש מהסטודנט-חייל להפסיק את לימודיו בכל עת שיחפון, וזאת בשל אי-עמידה בתנאים שהצבא יכול לפרש כרצונו, וכן בשל "צורכי צה"ל" – כלומר כל סיבה שהיא. סעיף זה גם מעלה את השאלה האם "התנהגות העומדת בניגוד לנורמות ההתנהגות המצופות מקצין בצה"ל" כוללות, לדוגמא, גם הבעת עמדות פוליטיות שאינן מתיישבות עם תפיסות הצבא. זאת ועוד, הדרישה ל"נורמות התנהגות המצופות מקצין בצה"ל" תמוהה גם מכיוון שרוב העתודאים עוברים את קורס הקצינים רק בתום לימודיהם האקדמיים, ומבהירה שוב שבעיני הצבא העתודאים הם חיילים לכל דבר וככאלה מצופה מהם להתנהג בצייטנות ובהתאם לנהלים הצבאיים עוד בטרם התחילו את שירותם הסדיר.

סעיף אחרון עליו ראוי להתעכב בחוזה העתודה נמצא בחלק ב' של החוזה, "הצהרת עתודאי/ת על חובת הדיווח", בו מצהיר העתודאי כי הוא מייפה את הצבא לקבל ישירות מהמוסד האקדמי את כלל הנתונים שנוגעים ללימודיו האקדמיים של העתודאי:

אני, החתום/ה מטה, מייפה כוחם של שלטונות צה"ל לבקש ולקבל מהמזכירות האקדמית ו/או מסגל ההוראה של הפקולטה/המחלקה/החוג בהם אלמד במסגרת מסלול העתודה האקדמית וכן מכל גורם אחר כפי שיידרש בנסיבות העניין – כל פרט ומידע הנוגע למצבי האקדמי, במשרד או בעקיפין, בכל עת שימצאו לנכון. התחייבות זו תעמוד בתוקפה כל עוד אלמד במסגרת העתודה האקדמית.

כפי שברר מלשוננו של חוזה העתודה האקדמית עליו חותמים בני ובנות נוער עוד בהיותם תלמידי תיכון וכן מלשון פקודת הקבע של הצבא, העתודאים הם חיילים לכל דבר, הן בעיני הצבא, והן בעיני האקדמיה, אשר מתייחסת לעתודאים בהתאם להוראותיו של הצבא, בשונה מיחסה לסטודנטים מן המניין.¹⁸ כפי שמעידה הפסקה לעיל, חובתם של המוסדות האקדמיים נתונה בראש ובראשונה לצבא ולצרכיו, ולא טובת הסטודנטים ופריטיותם היא שעומדת בראש מעיניהם. כמו כן, סעיפים אלה מעידים באופן חד משמעי שהסטודנטים שלומדים במסלולי העתודה השונים הם דה-פקטו חיילים בהכשרה. לכן, המוסדות האקדמיים לא יכולים לטעון שהם בסך הכול מאפשרים לעתודאים ללמוד בהם כפי שהם מאפשרים לכל אדם, זאת כיוון שהעתודאי הוא חייל שמחויב בראש ובראשונה לצבא, וכך גם האקדמיה מחויבת בדיווח לצבא על מהלך לימודיו של העתודאי. כפי שנראה בהמשך הדו"ח [הן בתת הפרק ["תוכניות 'עילית'"](#) בהמשך פרק זה והן בפרק ד: [שיתוף פעולה מחקרי](#)], גם לולא הייתה האקדמיה משתפת פעולה באופן ישיר עם משרד הביטחון, הצבא והתעשייה הצבאית בתחומי מחקר, הרי שהיא מלכתחילה זאת שמכשירה את החיילים והעובדים שישרתו או יעבדו בגופים וחברות אלו בעתיד.

המוסדות האקדמיים עצמם גם משתתפים באופן פעיל בגיוס בני נוער לתוכניות העתודה הצבאיות. כנס החשיפה לתוכניות העתודה האקדמית מתקיים בכל שנה באחד או יותר מהמוסדות האקדמיים המרכזיים בהם פועל מסלול העתודה האקדמית, בנוסף לאירועים וכנסים שמארגנים הצבא והמוסדות האקדמיים לתוכניות עתודה מיוחדות. כך למשל, ב-2011 נערך הכנס באוניברסיטת תל אביב. ב-2014, הכנס נערך בשני מועדים, בהפרש של כמה ימים – הראשון באוניברסיטת בן-גוריון, והשני באוניברסיטת תל אביב. ב-2016 נערך הכנס באוניברסיטה העברית. ב-2017 נערך הכנס באוניברסיטה העברית, בטכניון, באוניברסיטת בן-גוריון ובאוניברסיטת בר-אילן. ב-2019, נערך הכנס שוב בקמפוסים של אוניברסיטת בן-גוריון ואוניברסיטת תל אביב. ב-2022 נערך "כנס עידוד עתודה אקדמית" באוניברסיטת בן-גוריון ובאוניברסיטת בר-אילן. גם ב-2023 התקיים הכנס באוניברסיטת בן-גוריון, באוניברסיטת בר-אילן וכן בטכניון.

בנוסף לזאת, המוסדות האקדמיים עצמם גם לוקחים חלק בשיווק ופרסום של מסלולי העתודה שהם מציעים בשיתוף פעולה עם הצבא. ניתן לשער כי בעיני המוסדות האקדמיים, המשמעות של יותר חיילים-סטודנטים שיבחרו ללמוד אצלם במסלולי העתודה השונים היא הכנסה גדולה יותר מדמי שכר לימוד שמשלם משרד הביטחון, תלמידים שסיכויי הפרישה שלהם מהתואר נמוכים משמעותית בשל התנאים אליהם מחויבים

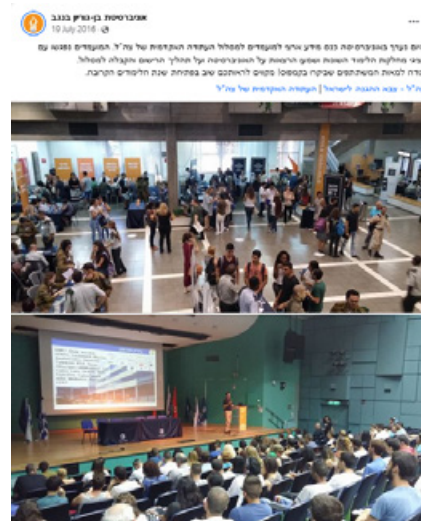
העתודאים לצבא וכן ה"יוקרה" שנלווית לשיתוף הפעולה עם הצבא בחברה הישראלית. יכול להיות שבבחירתם לשתף פעולה עם הצבא בתוכניות אלו ישנו גם שיקול רחב יותר – ששיתופי פעולה מסוג זה גם יעודדו את משרד הביטחון, הצבא והתעשייה הצבאית לשתף עימם פעולה בדרכים אחרות, למשל במחקר משותף.

כנסי ה"חשיפה" למסלולי העתודה הצבאיים-אקדמיים כוללים, בין השאר, הרצאות ופאנלים בהשתתפות עתודאים במהלך לימודיהם ובוגרי עתודה המשרתים בצבא, הרצאות מטעם נציגי האוניברסיטה, מתחם של דוכני הסברה אודות מגמות הלימוד הקיימות במסלולי העתודה, אשר מאוישים בעתודאים שנמצאים במהלך שירותם הצבאי, מתחם נוסף עם דוכני הסברה של מוסדות הלימוד האקדמיים המרכזיים בהם קיימות תוכניות עתודה, דוכן של הצבא למענה על שאלות בנושא תהליך המיון והקבלה למסלול ודוכן של תוכנית "עתידיים" (לשילוב נוער מ"הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית" במסלולי העתודה הצבאיים).

ישנן דוגמאות רבות לשיווק של תוכניות העתודה ואירועי גיוס על ידי מוסדות אקדמיים. כך למשל, בהזדמנויות שונות לאורך השנים אירחה אוניברסיטת בן-גוריון בנגב את כנס המידע הארצי של העתודה האקדמית בבית הסטודנט שבתוך הקמפוס ופרסמה אותו בעמודים הרשמיים שלה ברשתות החברתיות ובאתר האוניברסיטה:

פרסום בדבר כנס העתודה האקדמית באוניברסיטת בן-גוריון, בדף הפייסבוק של האוניברסיטה, 2018.

פרסום בדבר כנס העתודה האקדמית באוניברסיטת בן-גוריון, בדף הפייסבוק של האוניברסיטה, 2015.

פרסום בדבר כנס העתודה האקדמית באוניברסיטת בן-גוריון בדף הפייסבוק "העתודה האקדמית של צה"ל", 2023.

פרסום באתר אוניברסיטת בן-גוריון לאירוע גיוס למסלול העתודה האקדמית בצבא, שנערך בקמפוסים של אוניברסיטת בן-גוריון, הסכניון, אוניברסיטת בר-אילן

התמונות הללו הן רק דוגמא למאמץ השיווק של המוסדות האקדמיים את התוכניות הצבאיות-אקדמיות, וחלקם בגיוס נוער לתפקידים צבאיים.

בעלון שפורסם על ידי דף הפייסבוק הרשמי של "העתודה האקדמית של צה"ל", הוזמנו צעירים ל"כנס היכרות עם מגמת Data Science", בהשתתפות "רס"ן ר' – ראש מנהלת Data Science; פרופסור יעקב נגל – תא"ל במילואים, לשעבר ראש המטה לביטחון לאומי; אל"מ ש' – הרפרנט הצה"ל ל-Data Science; נציג מדור העתודה האקדמית של צה"ל; נציג הטכניון; נציג אוניברסיטת חיפה; נציג אוניברסיטת אריאל; נציג אוניברסיטת בן-גוריון; ונציג האוניברסיטה העברית. העלון עוטר בסמליהן של האוניברסיטאות שנציגיהן השתתפו בכנס, לצד הסמל הרשמי של יחידת העתודה האקדמית בצבא.

מעבר לשיתוף הפעולה האקטיבי של המוסדות האקדמיים בהכשרת חיילים וקצינים לתפקידים צבאיים, שיתוף הפעולה במאמצי הגיוס הצבאיים בעייתי במיוחד כיוון שהוא מכוון לבני נוער קלים להשפעה וכן כרוך בהשקעת משאבים מצד המוסדות האקדמיים בתחום שהם כלל לא אמורים לעסוק בו. כמו כן, בכך המוסדות האקדמיים נוקטים עמדה מפורשת בנוגע לגיוס לצבא בישראל ובפרט לתוכניות העתודה, שניהם נושאים שנויים במחלוקת בחלקים רבים בחברה.¹⁹

תוכניות לנוער וחוויות סטודנטאליות

המעורבות של הצבא בלימודים האקדמיים לא פוסחת גם על בני נוער שלומדים בתוכניות למצוינות באקדמיה הישראלית. "מרכז מדעני העתיד", מרכז מחוננים אשר נתמך על ידי משרד החינוך ועמותת "קרן מיימונידיס", מפעיל מספר תוכניות אקדמיות לנוער במספר מוסדות אקדמיים ברחבי הארץ – "אלפא", "אידאה" ו-"אולימפיה", וכן את "אסכולה", רשת הבוגרים של תוכניות אלה.

כך מתארת יסמין, שלמדה בתוכנית "אודיסאה" ("תוכנית ללימודים אקדמיים במדעים") לנוער באחת מהאוניברסיטאות הגדולות בארץ, את ההיבטים המיליטריסטיים של התוכנית וחלקה בהליכי הגיוס של בני נוער לצבא:

התוכנית ממש מיליטריסטית. אני ערביה אבל היו לי הרבה חברים שהיה להם צו ראשון ומיונים לצה"ל. וזה ומאוד נוכח בתוכנית. שלחו לנו הרבה הזמנות לפגישות בזום בשביל לעשות פגישות עם תוכניות בצה"ל. יש את העתודה, תוכניות של מודיעין, פגישות הכנה של צו ראשון.

לדברי יסמין, במהלך המיונים לתוכנית כלל לא הוזכרו היבטים אלה:

אני לא חושבת שזה צריך להיות במסגרת של התוכנית הזאת. כשאנחנו נבחנו אליה והתמיינו אליה לא שידרו שזה גם צבאי. במידה מסוימת אני חושבת שהמטרה של התוכנית היא בסופו של דבר להכשיר את הדור החדש של האקדמאים בצבא. אותי זה מאוד מכעיס. אולי גם כי למדתי בבית ספר ערבי, אולי החוויות הן שונות... כי בדרך כלל לא מדברים על הצבא בבית ספר וגם בעיר לא. [בתוכנית הזאת] רואים את זה שכל הזמן מדברים על צבא וצה"ל, גם חברים שלי וגם התוכנית הזאת ממש מכוונת לזה. אי אפשר בכל שיחה לא לדחוף את המילה צבא באמצע.

בין השאר, ארגנה "אסכולה", רשת הבוגרים של תוכניות מרכז מדעני העתיד, כנס לקראת הגיוס לצבא. לאחריו קיבלו תלמידי התוכנית מייל עם הכותרת "מכתב למלש"בים – [שם אחת מתוכניות מרכז מדעני העתיד] צה"ל", בו נכתב:

תלמידות ותלמידי תוכניות מרכז מדעני העתיד שלום רב,
צוות אסכולה – רשת הבוגרים של מרכז מדעני העתיד מודה על השתתפותכם בכנס לקראת הגיוס לצה"ל. על מנת לחשוף ולהנגיש את הידע הרלוונטי עבורכם, הכנו רשימה של קישורים למגוון תכניות ומסלולים להעמקת הקריאה לקראת תהליך הבחירה והמיונים.

בהמשך המכתב צורפה רשימה ארוכה של קישורים אודות מסלולים צבאיים שונים בעתודה האקדמית ובחיל המודיעין וכן קישורים למידע אודות "מרכז פיתוח אמצעי לחימה", "מרכז צופן וביטחון", קצונה אקדמית ["אקדמיזציה"] ותוכניות "עילית" צבאיות אחרות.

במייל אחת, שקיבלו תלמידי התוכנית ונושא את הסמלים של משרד החינוך, מערך הסייבר הלאומי במשרד ראש הממשלה ומרכז מדעני העתיד, נכתב על "המשתתפים בתוכנית אודיסאה":

במה הם יכולים לתרום לצבא?

בוגרות ובוגרי תוכנית אודיסאה הם בעלי יכולת למידה עצמית מוכחת וידע מדעי מחקרי בתחומי המדעים והסייבר. במהלך לימודיהם בתוכנית, מתמודדים עם אתגרים מחשבתיים ופתרון בעיות מורכבות. תלמידי אודיסאה צוברים נקודות זכות אקדמיות במהלך התוכנית וחלקם אף מסיימים את התואר הראשון בטרם שירותם הצבאי. בשנים האחרונות השתלבו בוגרי התוכנית ביחידות מיוחדות של צה"ל ותרמו למחקר ופיתוח בתחומים מגוונים.

עלון נוסף, גם כן בחסות מרכז מדעני העתיד, מערך הסייבר הלאומי במשרד ראש הממשלה ומשרד החינוך מפציר בתלמידות.ים להגיע לכנסים למועמדים לשירות ביטחון:

מתוך מייל שנשלח למשתתפי תוכנית
"אודיסאה" של מרכז מדעני העתיד.

לילה, שלמדה בעבר גם היא באחת מתוכניות המצוינות לנוער באקדמיה של "מרכז מדעני העתיד", באחת האוניברסיטאות הגדולות בארץ, מתארת פן נוסף של זרות שנוצר עקב שיתוף הפעולה של התוכניות האקדמיות האלה עם הצבא:

יש לי הרבה חברים שהלכו ליחידות מודיעיניות ממש וגם לא הייתי ממש מרגישה בנוח לדבר איתם על דברים פוליטיים. חברים מהלימודים באקדמיה [...] כמובן מי שצריך ללכת ליחידות כאלה צריך לעבור סיווג בטחוני, ואז כשהם עוברים סיווג בטחוני אז למשל, רשימת העוקבים שלהם באינסטגרם אז הם באמת צריכים לעבור על זה. הם ממש הורידו לי עוקב כשהם עשו את הסיווג. זה היה כמה חברים שהפסיקו לעקוב אחרי, הם לא סיפרו לי אבל הנחתי את זה והקשר נותק אחרי זה.

לפי נור, סטודנטית בטכניון, תחושת הזרות נוכחת גם בשיעורים בקורסים רגילים באוניברסיטה בעקבות שיח צבאי של מרצים:

כמובן שזה חלק מהתרבות המיליטריסטית, אבל גם מרצים בטכניון מתחילים לדבר על החוויה הצבאית שלהם או שבאמצע הרצאה המרצה מתחיל לתת דוגמאות מהתקופה שלו בצבא. גם היו לי חברים ערבים שסיפרו לי, זה היה שיא כשהיו אירועי מאי 2021, שגם מאוד הורגש, השיח היה רגיש בקמפוס. חברים שלי מהנדסת חשמל באו ועשו להם הרצאה על אתיקה בעבודה ואז נתנו להם דוגמא – "אם היינו מפציצים בניין בעזה, על מה אתם הייתם חושבים מבחינה אתית, שיש ילדים בבניין או שיש טרוריסטים בבניין?", משהו כזה. אני חושבת שמלכתחילה זו לא דוגמא שצריך לתת כשמדברים על אתיקה בעבודה. היו לי הרבה חברים שפשוט יצאו מההרצאה אחרי זה. אני חושבת שזה לא רק מתחבר לפן המיליטריסטי אלא גם יותר לפן של לנרמל את כל מה שעושים למשל בעזה, לנרמל את זה כמשהו ביטחוני.

גם לפי אייל, סטודנט למשפטים באוניברסיטת בר-אילן, המיליטריזם נוכח בשיעורים הרגילים לתואר:

הנוכחות של חיילים בכיתה לגמרי משפיעה על האווירה בכיתה. אני לומד משפטים אז יש הרבה נושאים יותר פוליטיים, אקטואליים, יותר מדוברים, וזה מאוד מורגש. כשמדברים על משפט בינלאומי והמצב של ישראל בזה ואומרים משהו שהוא קצת מורכב על ישראל אז יש את המבטים לקראת החיילים, מצפים שהחיילים יאמרו משהו. זה כן משפיע על השיח, חד משמעית. אני לא מרגיש שזו השתקה אבל זה [דבר ש] מאוד נוכח במרחב, שאי אפשר להתעלם ממנו. אנשים חושבים על זה פעמיים, זו עובדה בחדר שיש פה חיילים ויש פה איזושהי התייחסות לזה. זה מורגש. אני אביא דוגמא קצת יותר מדכאת – אחת המרצות, שהיא בעצמה הייתה עתודאית של משפטים בצבא בעברה, ובשיעורים איתה יש קצת חיילים בהתמחות, הדוגמאות שהיא מביאה הן דוגמאות הרבה פעמים של "אתם חיילים, אתם עורך דין בצבא", מן כזה הדוגמאות הנורמטיביות לגמרי זה "אתה מייצג את הצבא במבצע בעזה" וכו' וכו'. זה נוכח אפילו עם המרצים. אני חושב שהנוכחות של חיילים משפיעה על השיח וגם על התכנים באופן חד משמעי. לא באופן דרסטי, אבל ברמת האפילו דוגמאות, ההקשרים, באיזה נושאים מתעסקים או באיזה מקרה קיצון, בעיקר זה שזו פרספקטיבה לגיטימית ונורמטיבית, זאת אומרת יש את העורך דין הציבורי, העורך דין במגזר השלישי, העורך דין בצבא, או העורך דין של המדינה שמייצג את הצבא, זה כביכול חלק מהמרחב באופן לגיטימי ופתוח מבלי איזו התייחסות למטען מורכב שיש לדבר וזו בחירה שמרצים עושים. זה חבר'ה [החיילים בשיעורים] שהם במסלול עתודאי שאחרי זה הולכים לצבא, או שהם במהלך הצבא ועושים קורסי השלמות או תואר שני במשפטים.

מיכל, סטודנטית לתואר ראשון במדעי הרוח באוניברסיטה העברית, מתארת חוויות דומות של זרות והכפפה של הידע והלימודים האקדמיים לתרבות המיליטריסטית:

ניסיתי ללמוד ערבית בחוג לערבית ואסלאם באוניברסיטה אך ספר הלימוד היה ביטחוניסטי ישראלי וגם האווירה בכיתה הייתה כזו ולא המשכתי ללמוד בגלל זה. זה ממש טרגי שזה כך שאי אפשר ללמוד ערבית ועל האסלאם כמו כל שפה ותרבות אחרת ובעיקר כשמדובר בשפה ותרבות של המקום בו אנחנו חיות וחיים. בנוסף לדעתי אין רגישות מספקת של המרצים. לסטודנטים. ערבים. וכו'.

מדבריהם של נור, אייל ומיכל עולה כי השיח המיליטריסטי של חלק מן המרצים בקורסים אקדמיים מעורר חוויות הזרה אצל סטודנטיות.ים שלא שירתו בצבא וכאלה שאינם מסכימים עם פעולותיו, ובפרט סטודנטיות.ים פלסטיניות.ים, במיוחד לאור העובדה שהאלימות הצבאית מופנית לרוב כלפי פלסטיניות.ים. מעבר להזרה, לעיתים גורם שיח מסוג זה לעזיבתם של סטודנטיות.ים את השיעורים שבהם הם לומדים, כפי שתיארה נור, ואפילו לשינוי חוגי הלימוד האקדמיים שלהם, כפי שתיארה מיכל. אפשר להניח שחוויתיה של מיכל בחוג לערבית ואסלאם באוניברסיטה העברית קשורה לכך שחניכי תוכנית "חבצלות" של חיל המודיעין לומדים בחוג זה באוניברסיטה. לפי התיאור של אייל, לעיתים בחירתם של מרצים לעשות שימוש בשיח מיליטריסטי ומתן דוגמאות שקשורות בצבא נובע מנוכחותם של חיילים-סטודנטים בכיתה, ובפרט עתודאים. שימוש בתרחיש צבאיים ושיח צבאי על מנת להדגים נושאים לימודיים מדיר מהשיח את מי שלא שירתו בצבא ואת מי שבעיניהם הצבא פועל בצורה לא מוסרית ומכוון את האלימות שלו כלפי קבוצות מסוימות. שיח אקדמי, במידה והאקדמיה אכן מבקשת להיות מרחב מגוון שמאפשר קולות שונים ושיח פתוח וביקורתי על מוסדות מדינתיים, חוקים ורעיונות קונצנזואליים, צריך להיות שיח לא-מיליטריסטי במובהק.

בתת-פרק זה פירקנו את המושג "עתודה" למרכיביו השונים והראינו מדוע שיתוף הפעולה של מוסדות אקדמיים בתוכניות העתודה הצבאיות, וכן סיועם לצבא במאמצי הגיוס של בני ובנות נוער, הם פסולים ממספר סיבות. ראשית, כיוון שהעתודאים מתפקדים בפועל כחיילים, וככאלה, הם מחויבים בראש ובראשונה לצבא, לצרכיו ולנהליו, והחופש האקדמי והאזרחי שלהם נשלל לחלוטין. שנית, כיוון שהחוויה שעליו חותמים העתודאים בהיותם בני נוער כובל אותם למערכת הצבאית לשנים רבות, עם אפשרויות מוגבלות לשחרור מהצבא, אפילו

אם מצבם הבריאותי מחייב זאת. שלישית, כיוון ששיתוף פעולה בגיוס של בני נוער לצבא הוא פרקטיקה שנויה במחלוקת בחברה האזרחית, במיוחד בכל הנוגע לתוכניות עתודה ויתר על כן כשלוקחים בה חלק מוסדות אקדמיים אזרחיים. כמו כן, בסוף תת-פרק זה הדגמנו כיצד הנוכחות הצבאית והשיח המיליטריסטי שהיא גוררת מצד אנשי הסגל עשויים להדיר סטודנטיות. ים מן המניין.

תוכניות "עילית"

נכון למועד כתיבת הדו"ח, וככל שניתן היה לאמת זאת, במוסדות אקדמיים בישראל קיימות לפחות 11 תוכניות "עילית" צבאיות-אקדמיות עבור מועמדים לשירות ביטחון ועוד מספר תוכניות לימודים צבאיות-אקדמיות שאינן חלק ממערך העתודה האקדמית בצבא. מטרת תת-פרק זה היא מיפוי של 9 מתוכניות אלו, אותן הצבא משווק לבני נוער כתוכניות "מצוינות" למועמדים "איכותיים" לשירות ביטחון. הושם דגש על ההיבטים הבעייתיים בתוכניות אלו, שכוללים, בין השאר, גיוס צבאי-אקדמי של בני נוער, הסללה של בני נוער לתפקידי פיתוח אמצעי לחימה וריגול, מיליטריזציה של מרחבים אקדמיים על ידי הקמת בסיסים צבאיים בשטחי הקמפוסים שכוללים מעקב ושמירה צבאית, נוכחות מוגברת של מדים וכלי נשק וכן מתן העדפה בזכאות לקבלת מעונות עבור משתתפי התוכניות על חשבון סטודנטים אחרים.

תוכנית "תלפיות"

מוסדות אקדמיים: האוניברסיטה העברית | גוף ביטחוני: מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון] וחיל האוויר

תוכנית "תלפיות" הוקמה בשנת 1979 במטרה להכשיר חיילים ש"נבחרו בקפידה" לתפקידי מחקר ופיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית בצבא ובמשרד הביטחון. התוכנית מנוהלת על ידי מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון], חיל האוויר והאוניברסיטה העברית. בתחילת דרכה הייתה התוכנית סודית לחלוטין ויועדה לחיילים גברים בלבד.²⁰ החיילים-סטודנטים בתוכנית נקראים "תלפיונים" (הוספת הסיומת "-נים", או "-קים", לשמותיהם של חניכי התוכניות הצבאיות-אקדמיות נפוצה, והיא מטשטשת את העובדה שמדובר בחיילים בתפקיד שחלקם מוכשרים למחקר ופיתוח של אמצעי לחימה). בשלוש השנים הראשונות לשירותם, שנספרות כשנות שירות החובה שלהם, משתתפי התוכנית נחשבים צוערים. צוערים הם חניכים בהכשרה צבאית שבסוף המסלול הצבאי שלהם מקבלים דרגות קצונה. המונח מתאר קצינים-לעתידי בקורס קצינים, קורס טיס, קורס חובלים, תוכנית "תלפיות", תוכנית "פסגות", תוכנית "חבצלות" ומסלול "אדרים", זאת בניגוד לעתודאים שנמצאים בהכשרה טרום-צבאית. אם כן, צוערי התוכנית מתפקדים כחיילים-סטודנטים לכל דבר, ולומדים לתואר ראשון בפיזיקה, מתמטיקה או מדעי המחשב (או שילובים של אלה) במקביל להכשרות צבאיות שונות ומילוי תפקידים ומשימות שונות בצבא, בין השאר, שמירות, מד"סים [ראשי תיבות של "מדריך ספורט", הכוונה לאימונים גופניים] וניקיונות. כחלק מההכשרה הצבאית, משתתפים ה"תלפיונים" בהכשרות ייחודיות עבור חיילי החיל – בין השאר, הם עוברים סדרות אימונים בנות מספר שבועות ברוב חילות הצבא, שכוללות אימונים והרצאות אודות הצרכים הצבאיים של כל חיל – למשל, תפקידו במערך הצבאי, מערכות הלחימה שבהם הוא משתמש ותהליכי פיתוח אמצעי לחימה שמתבצעים בו. כמו כן, בטרם תחילת לימודיהם האקדמיים עוברים צוערי "תלפיות" סדרת טרום טירונות ולאחריה טירונות קרבית בבסיס האימונים של חטיבת הצנחנים. בסיום ההכשרה האקדמית-צבאית, שאורכת כ-40 חודשים, מקבלים החיילים-סטודנטים דרגת סגן מהצבא, ותואר "בוגר" מהאוניברסיטה העברית. מיד לאחר מכן הם ממשיכים לשירות הקבע שלהם, שנמשך שש שנים, ובמהלכו הם משתלבים כמנהלי צוותים, חוקרים ומפתחים ביחידות מחקר ופיתוח אמצעי לחימה בצבא ובמשרד הביטחון.

בתום תשע שנות שירותם בצבא, רבים מהחיילים-סטודנטים-מפתחי-אמצעי-הלחימה לשעבר ממשיכים לעבודה בחברות התעשייה הצבאית בישראל. כך הקומפלקס הצבאי-תעשייתי-אקדמי משלים מעגל –

האוניברסיטה זוכה בסטודנטים נוספים, הכנסות כספיות גדולות והילה של מוסד שמשתף פעולה עם הצבא, אחד הגופים החזקים בישראל, שגוררת אחריה שיתופי פעולה צבאיים-אקדמיים עם חברות בתעשייה הצבאית. משרד הביטחון והצבא זוכים בחיילים בעלי השכלה אקדמית ברמה גבוהה, ובחותמת של אוניברסיטה בעלת הכרה בינלאומית. לאחר מכן, חברות התעשייה הצבאית זוכות להעסיק בוגרי תארים אקדמיים בעלי הכשרה צבאית וניסיון רב שנים בפיתוח אמצעי לחימה.

כך, באופן מוצהר וגלוי, מנהל משרד הביטחון תוכנית הכשרה צבאית-אקדמית באחד המוסדות האקדמיים הגדולים ביותר בישראל, שמטרתה היא הכשרתם של חיילים לתפקידי פיתוח אמצעי לחימה חדשים שיסייעו בשימורו והעמקתו של הכיבוש הישראלי בגדה המערבית, התוקפנות הצבאית המתמשכת ברצועת עזה, הגדלת ההכנסות של חברות בתעשייה הצבאית, העמקת המיליטריזציה ברחבי העולם וחימוש משטרים לא דמוקרטיים. בין בוגרי התוכנית נמנה גם אביתר מתניה, פרופסור לממשל וראש התוכנית ללימודי ביטחון באוניברסיטת תל אביב, שהקים את מערך הסייבר הלאומי בישראל וגם עמד בראשו, ומי שהגה את תוכנית "חבצלות" של חיל המודיעין [ראו [מבט אל העבר וההווה: המקרה של תוכנית "חבצלות" בדו"ח זה](#)], שמבנה תוכנית ההכשרה שלה התבסס על זה של תוכנית "תלפיות". בדיעה שהתפרסמה על תוכנית "תלפיות" באתר ISRAELDEFENSE, נכתב כי "מדובר בעוף מוזר בקרב צבאות בעולם. רק בדרום קוריאה החליטו להעתיק את המודל. בכל שאר הצבאות בעולם אין מודל זהה לישראלי".²¹

תהליך הגיוס של בני הנוער לתוכנית, המועמדים לשירות ביטחון, בלשון החוק, מתחיל כבר בשנות התיכון, בדומה למיונים עבור תפקידים אחרים בצבא הישראלי. יחידת "תלפיות" פונה ישירות לבתי-ספר תיכוניים ברחבי הארץ לצורך קבלת נתונים של תלמידים ברמת ההישגים הנדרשת כתנאי סף להתמיינות לתוכנית ומזמינה אותם למיוני טרום-גיוס. על המועמדים גם להיות בעלי פרופיל צבאי קרבי. צוערי "תלפיות" לומדים הן בקורסים רגילים באוניברסיטה ביחד עם סטודנטים אזרחים, והן בקורסים בקורסים סגורים, המיועדים להם בלבד. במהלך לימודיהם האקדמיים-צבאיים, מתגוררים חיילי התוכנית בבסיס המכון להכשרת הסגל של חיל האוויר, בסיס צבאי סגור הממוקם בתוך קמפוס גבעת רם של האוניברסיטה העברית מאז 2012.

במענה לבקשת חופש המידע שהגשנו למשרד הביטחון, בתשובה בנוגע להסכמים שנחתמו בין השנים 2019-2022, הופיעו ארבעה הסכמים בין האוניברסיטה העברית לבין משרד הביטחון הנוגעים באופן מפורש לתוכנית "תלפיות". תוקפו של כל הסכם 39 חודשים, כלומר מחזור הכשרה שלם של התוכנית. ההסכם הראשון (2019-2022) בשווי 7,783,319.45 ש"ח; ההסכם השני (2020-2023) בשווי של 7,835,791.95 ש"ח; ההסכם השלישי (2022-2024) בשווי של 9,900,860.57 ש"ח והרביעי (2022-2025) בסך 9,666,246.39 ש"ח. כלומר, בין השנים 2019-2025, מסתכמות ההכנסות של האוניברסיטה העברית משיתוף הפעולה שלה עם המינהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון בעבור תוכנית "תלפיות" הצבאית-אקדמית ב-35,186,218.36 ש"ח.

תוכנית "פסגות"

מוסדות אקדמיים: אוניברסיטת תל אביב, הטכניון ואוניברסיטת בן-גוריון | גוף ביטחוני: מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון] והעתודה האקדמית

תוכנית "פסגות" היא תוכנית נוספת, שבדומה לתוכנית "תלפיות", מנוהלת על ידי מנהלת מיוחדת במפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון] במשרד הביטחון. התוכנית ממותגת כ"תוכנית המצוינות [ובמקומות אחרים, "הדגל"] של העתודה האקדמית". באתר של יחידת "מיטב", היחידה הצבאית המופקדת על ביצוע הליכי המיון והשיבוץ של כלל המיועדים לשירות ביטחון והחיילים בצבא, נכתב כי תוכנית פסגות היא "תכנית עילית שבמסגרתה מוכשרים בוגרי תיכון בעלי יכולות אקדמיות ובין-אישיות גבוהות לתפקידים בליבת מערכי המחקר והפיתוח של צה"ל ושל מערכת הביטחון".²²

כחלק מההכשרה הצבאית שעוברים חניכי התוכנית, בקיצים שבין שנות הלימודים האקדמיות, נכללת "סדרה ייחודית להיכרות עם הגופים הטכנולוגיים של מערכת הביטחון וצה"ל שמעט קצינים בצה"ל זוכים לה [...]

ובמהלכה יעברו החניכים בין חילות צה"ל השונים ובתעשיות הביטחוניות וייחשפו לעשייה הטכנולוגית של כל אחת מהיחידות בתפקידים אותם ימלאו". תיאור זה של התוכנית משקף את הקשר האינהרנטי שבין הצבא וגופי הביטחון והביון המדינתיים לבין התעשייה הצבאית, כאשר כחלק מהכשרתם הצבאית נדרשים החיילים-סטודנטים לעבור סדרה שכוללת ביקורים בחברות התעשייה הצבאית.

בחופשות הלימודים עוברים החיילים-סטודנטים טירונות ובהמשך קורס קצינים, כך שהם מסיימים את מסלול ההכשרה הצבאי-אקדמי בדרגת סגן. בזמן לימודיהם, נמצאים חניכי התוכנית במעמד של "דחיית שירות", על אף שבפועל הם כבר התחילו והתחילו בהכשרה הצבאית שלהם, והצבא יכול לגייסם לשירות סדיר או מילואים בכל זמן נתון. בתום לימודיהם, מתחילים החיילים-בוגרי-האוניברסיטה את תקופת השירות הסדיר שלהם, שאורכה 32 חודשים, הן לגברים והן לנשים, ולאחר מכן ממשיכים ל-36 חודשים בשירות קבע, בדומה לעתודאים אחרים. חניכותי ובוגרותי התוכנית מכונים "פסגותניקים".

התוכנית מציעה לחיילים-סטודנטים שני מסלולים אקדמיים – האחד, שקיים מאז שנת 1990, לתואר ראשון ארבע-שנתי משולב בהנדסת חשמל ובפיזיקה, אותו הם לומדים בטכניון או באוניברסיטת תל אביב, והשני, שקיים מאז 2007, לתואר ראשון ארבע-שנתי בהנדסת תוכנה ותואר שני ללא תזה במדעי המחשב אותו הם לומדים בטכניון או באוניברסיטת בן-גוריון. התוכנית גם מבטיחה לחניכיה זכאות וודאית למעונות בטכניון, באוניברסיטת תל אביב ובאוניברסיטת בן-גוריון. זאת בניגוד לתנאים שבהם צריכים לעמוד הסטודנטים הרגילים במוסדות האקדמיים האלה, אשר קבלתם למעונות מסתמכת על צבירת נקודות בהתאם לסעיפי מצב סוציו-אקונומי, מרחק המוסד האקדמי מהבית וסעיפים אחרים.

במענה לבקשת חופש המידע שהגשנו למשרד הביטחון, עבור השנים 2019-2023, לא צוינו באופן פרטני ההסכמים שנוגעים לתוכנית "פסגות" במוסדות שבהם היא פועלת. ככל הנראה, ההסכמים הכספיים שנוגעים לתוכנית חוסים תחת הסכמים או שמות אחרים. בכל זאת, ראוי לציין הסכמים בסכומים גבוהים של משרד הביטחון עם מוסדות אלה, שחלקם עשויים לשקף את התמורה הכלכלית שמקבלים המוסדות האקדמיים עבור שיתוף הפעולה עם משרד הביטחון בניהול תוכנית "פסגות". ההסכם הראשון שחתם משרד הביטחון עם אוניברסיטת בן-גוריון בתקופה עברה התקבל המידע נוגע לשנים 2019-2022, ומקוטלג תחת הכותרת "לימודים אקדמיים" עבור אוכלוסיית "סדיר-קבע", בשווי 18,155,663 ₪; הסכם נוסף, עבור השנים 2022-2025, מקוטלג תחת הכותרת "לימודי תואר ראשון" ומיועד גם כן ל"סדיר-קבע", בשווי של 15,742,665 ₪; והסכם שלישי, עבור השנים 2022-2026, עבור "לימודים אקדמיים" לאוכלוסיית "סדיר-קבע" בשווי 1,836,480 ₪.

ההסכם הראשון שחתם משרד הביטחון עם הטכניון בתקופה שעברה התקבל המידע נוגע לשנים 2021-2026, ורשום תחת הכותרת "לימודי תואר ראשון במדעי המיפוי והגאוגרפיה, עבור אוכלוסיית "סדיר-קבע", בשווי 2,699,991.86 ₪; הסכם נוסף, עבור שנה אחת בלבד (2022-2023) תחת הכותרת "לימודים אקדמיים" ועבור "תלמידים" (יכול להיות שכאן מדובר בתלמידי תיכון, ושהכוונה היא לאחת מהתוכניות לנוער של "מרכז מדעני העתיד") בשווי של 598,720.92 ₪. הסכמים אחרים בין הטכניון לבין משרד הביטחון נוגעים לתוכנית "עתידיים".

בין אוניברסיטת תל אביב למשרד הביטחון נמצא הסכם אחד שעשוי לשקף את שיתוף הפעולה בכל הנוגע לתוכנית "פסגות", שתוקפו בין השנים 2022-2025, תחת הכותרת "לימודים לתואר ראשון" עבור אוכלוסיית "סדיר-קבע", בשווי 2,221,721.60 ₪. בדומה ליחידות צבאיות ותוכניות צבאיות-אקדמיות אחרות, ובפרט תוכניות עתודה, גם בתוכנית "פסגות" תהליך הגיוס והשיווק של התוכנית לבני נוער מתחיל כבר בבתי הספר, כפי שניתן לראות במודעה הבאה שפורסמה בדף הפייסבוק של התוכנית בשנת 2021:

מודעת גיוס לתוכנית "פסגות" בדף הפייסבוק של התוכנית, 2021

תוכנית "ארזים"

מוסדות אקדמיים: אוניברסיטת תל אביב | גוף ביטחוני: העתודה האקדמית, חיל המודיעין וחיל התקשוב

תוכנית "ארזים" היא תוכנית צבאית-אקדמית של חיל המודיעין וחיל התקשוב. בדף התוכנית באתר של יחידת "מיטב", היחידה הצבאית המופקדת על ביצוע הליכי המיון והשיבוץ של כלל המיועדים לשירות ביטחון והחיילים בצבא, מתוארת התוכנית כ"מסלול עתודה יוקרתי ומצומצם בתחומי המחקר המתמטי-טכנולוגי, במסגרתו לומדים לתואר ראשון דו חוגי במתמטיקה ומדעי המחשב באוניברסיטת ת"א במשך שנתיים"²³. באתר arazim.im, המוקדש לתוכנית הצבאית-אקדמית, מתוארת התוכנית כ"מסלול יוקרתי ומצומצם המיועד להכשיר מנהיגים לאיזורי המחקר הטכנולוגי-מתמטי בחיל המודיעין ובחטיבת ההגנה בסייבר"²⁴. על אף שעבור סטודנטים רגילים לימודי התואר הראשון בחוגים אלה אורכים שלוש שנים, אוניברסיטת תל אביב התאימה את התוכנית עבור דרישות הצבא, כך שהחיילים-סטודנטים משלמים את לימוד התואר האקדמי לאחר שתי שנות לימודים בלבד. חניכי התוכנית שסיימו תואר ראשון אקדמי כבר בשנות התיכון שלהם מתגייסים לתוכנית "ארזים 2", בה הם מסיימים תואר שני במתמטיקה או במדעי המחשב בשנה אחת בלבד. לפי אתר התוכנית, "התואר מותאם במיוחד לתוכנית ארזים בסדר הקורסים ובקורסי הבחירה, וזאת על מנת לדחוף למצוינות בתפקידים הצבאיים העתידיים, כבר מתחילת התוכנית". במילים אחרות, אוניברסיטת תל אביב מתאימה את התואר במיוחד לצרכיו של הצבא והדגש הוא על מצוינות בתפקיד הצבאי ולא בהכשרה האקדמית.

במקביל ללימודיהם האקדמיים, עוברים החניכים פעילויות וסדנאות צבאיות שכוללות "תכנים פיקודיים ומנהיגותיים במטרה לעצב את זהותם העתידית כמפקדים". בחודשי הקיץ שבין שתי שנות הלימודים, עוברים החיילים-סטודנטים הכשרה צבאית ומודיעינית, שכוללת טירונות וקורסים במקצועות המודיעין. בתום תקופת לימודיהם האקדמיים, מתגייסים העתודאים באופן רשמי ועוברים קורס קצינים, אותו הם מסיימים בדרגת סגן. במקביל, עוברים בוגרי האוניברסיטה הטריים הכשרה צבאית בתחומי המחקר והסייבר שאורכת בין שלושה

לחמישה חודשים, בהתאם לתפקיד הצבאי אליו הם שובצו, ביחד עם "מסלולים נבחרים" צבאיים-אקדמיים אחרים – "תלפיות", "פסגות", "אקדמיזציה", "געש" ו-"אר"מ" [מסלול צבאי לא-אקדמי בחיל המודיעין]. החיילים משרתים שירות חובה של שנתיים ושמונה חודשים ולאחר מכן ממשיכים לשלוש שנות קבע. את שירותם הצבאי מבצעים החיילים בבסיסי אמ"ן [אגף המודיעין בצבא]. על אף שאת שירות החובה שלהם בצבא הם מתחילים באופן "רשמי" רק בתום שנות הלימודים האקדמיים שלהם, תהליך הגיוס והחיול מתחיל הרבה קודם – הצבא מחתים את בני הנוער העתודאים-לעתיד על חוזה דרקוני כבר בגילאי 16-17, לאחר מכן מגייס ומחיל אותם באופן רשמי לפני תחילת לימודיהם האקדמיים וממשיך בהכשרתם הצבאית במהלך לימודיהם. בדף התוכנית באתר יחידת "מיטב", היחידה הצבאית המופקדת על ביצוע הליכי המיון והשיבוץ של כלל המיועדים לשירות ביטחון והחיילים בצבא, תחת הכותרת "מה התפקיד נותן לי?" מופיעים שני יתרונות: "ניסיון לאזרחות" ו"תואר".²⁵

באתר הייעודי לתוכנית, מופיעים יתרונות נוספים לתואר האקדמי-צבאי:

בית הספר למדעי המחשב באוניברסיטת תל אביב מדורג מדי שנה במקומות גבוהים בדירוג שנגחאי העולמי. יש בו קבוצות מחקר במגוון תחומים הפועלות בקשר הדוק עם Google, Microsoft, IBM, Cisco, Intel, Check-Point וחברות נוספות. המחקר פורץ הדרך שנערך באוניברסיטת תל אביב פורץ את גבולות האפשר ומעצב את העתיד.

כך מתבהר פן נוסף של שיתוף הפעולה בין הצבא לאקדמיה – הצבא יודע שעבור בני נוער רבים קורצת האפשרות ללימודי תואר אקדמי מלא במימון הצבאי, וכן האפשרות לעשותו כבר מיד אחרי הלימודים בתיכון, במקום להתגייס ישירות לצבא. כמו כן, ה"ניסיון לאזרחות" שמבטיחה התוכנית גם הוא נועד כנראה לסמן לבני הנוער ששירות ביחידת המודיעין הצבאית במסגרת התוכנית תגדיל את הסיכויים שלהם להשתלב בחברות התעשייה הצבאית והטכנולוגית בתום שירותם הצבאי.

תוכנית "ברקים"/"ברקים וחומרים"

מוסדות אקדמיים: הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב | גוף ביטחוני: העתודה האקדמית וחיל המודיעין

תוכנית "ברקים" היא תוכנית של היחידה הטכנולוגית של אגף המודיעין בצבא. התוכנית מתוארת על ידי הצבא "כסיירת הפיתוח של צה"ל". כחלק מהתוכנית, לומדים חניכיה לימודי הנדסת מכונות במסגרת העתודה האקדמית של הצבא. התוכנית מציעה שני מסלולי לימוד: הראשון, "ברקים", שנוסד בשנת 2001, בו לומדים החיילים-סטודנטים בטכניון לתואר ראשון ושני הכולל תזה בהנדסת מכונות; השני, "ברקים וחומרים", שנוסד בשנת 2012, מציע לחיילים-סטודנטים תואר ראשון כפול בהנדסת מכונות ובהנדסת חומרים באוניברסיטת בן-גוריון. בדף התוכנית באתר הטכניון מוצגת התוכנית ככזאת ש"מכשירה תלמידים מצטיינים בעלי סקרנות טכנולוגית השואפים להתקדם בתחומי המחקר והפיתוח. המסלול כולל הכשרות, אקדמית וצבאית, אשר הותאמו במחשבה רבה לעיסוק בנושאי המחקר והפיתוח הטכנולוגי בצה"ל, המהווים את חוד החנית של מערכת הביטחון. בוגרי התוכנית משמשים כמובילי דרך טכנולוגיים בצה"ל."

במהלך לימודיהם האקדמיים מקבלים חניכי התוכנית ליווי אישי מראש מגמת "ברקים" בפקולטה להנדסת מכונות בטכניון, ובאוניברסיטת בן-גוריון ליווי אישי מראש המחלקה להנדסת מכונות במוסד, זאת בניגוד לתנאים האקדמיים אותם מקבלים סטודנטים רגילים במוסדות אלה. במידעון העתודה האקדמית לשנת 2024 נכתב כי תוכנית "ברקים וחומרים" הצבאית-אקדמית "נבנתה במיוחד על ידי אוניברסיטת בן-גוריון", בהתאם לצרכיו של הצבא.

בסמסטר הרביעי ללימודיהם האקדמיים, עוברים החיילים-סטודנטים "סדרת פעולות העשרה, המאפשרות חשיפה ליחידות טכנולוגיות והיכרות עם תחומי המחקר והפיתוח בצה"ל, בתעשיות הביטחוניות ובחברות המובילות בארץ". כחלק מאותן "פעולות העשרה", עוברים הסטודנטים-חיילים סדרת חילות בה הם נחשפים לעבודתן של יחידות שונות בצבא, במשרד הביטחון ובחברות נשק ממשלתיות, ביניהן – "רפאל" – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ, חיל הטכנולוגיה והאחזקה, חיל האוויר, חיל המודיעין וחיל הים. בחופשת הקיץ האקדמית הראשונה שלהם, עוברים החיילים-סטודנטים טירונות בת ארבעה שבועות. בחופשת הקיץ של סוף שנת הלימודים השנייה, עוברים החיילים-סטודנטים קורס קצינים. במהלך הסמסטר החמישי ללימודים, משובצים החיילים בתפקידיהם הצבאיים, כשנה וחצי לפני "החזרה לשירות בצה"ל". בתום לימודיהם האקדמיים, משובצים הקצינים בתפקידים מרכזיים במערכי המחקר והפיתוח הצבאיים והביטחוניים, ומשרתים שירות מורחב של 5 שנים ו-8 חודשים, מתוכם שנתיים ושמונה חודשים כחיילים סדירים בשירות חובה ושלוש שנים כקצינים בקבע. גם בתוכנית זאת מקבלים החניכים זכאות אוטומטית בקבלה למעונות בטכניון.

גם במידעון של תוכנית זו ישנה רמיזה ליתרונות התוכנית עבור עתידם המקצועי של החיילים בתעשייה הצבאית בתום שירותם הצבאי. לפי המידעון, "במהלך שנות שירותכם כקצינים וכמהנדסים תרכשו התמחות מקצועית וניסיון רב בתהליכי מחקר ופיתוח, בקידום פרויקטים ובניהול צוותים במובחרות שביחידות צה"ל. אלה יפתחו בפניכם מרחב אדיר של אפשרויות בחברות המובילות בארץ ובעולם."

תוכנית "סילון"

מוסדות אקדמיים: הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל | גוף ביטחוני: העתודה האקדמית וחיל האוויר

תוכנית "סילון" היא תוכנית של חיל האוויר הישראלי, במסגרת העתודה האקדמית של הצבא. במסגרת התוכנית, לומדים החיילים-סטודנטים לתואר ראשון בהנדסת אווירונאוטיקה וחלל ולתואר שני בהנדסת אווירונאוטיקה וחלל (MSC), או בתוכנית למערכות אוטונומיות (MSC), או בתוכנית להנדסת מערכת (ME). הלימודים לתוכנית מתקיימים בטכניון. לפי עלון העתודה האקדמית, התוכנית "מכשירה את בוגרי סירת הפיתוח של צה"ל להיות מובילי דרך במערכי המחקר והפיתוח בחיל האוויר וביחידות ייחודיות נוספות בצה"ל ובמערכת הביטחון". בהמשך מפרט העלון את אפיקי הפיתוח של החיילים-סטודנטים בתום לימודיהם: "בוגרי התוכנית עוסקים בפיתוח אמצעי לחימה מתקדמים, בשילוב טילים במטוסי קרב, בניסויי טיסה, בפרויקטי פיתוח מל"טים ובחימוש מתקדם ובמגוון נוסף רחב של עיסוקים."²⁶

בדומה לחיילים-סטודנטים בתוכניות הצבאיות-אקדמיות האחרות, גם חניכי "סילון" מתחילים עוד לפני תחילת לימודיהם האקדמיים, ועוברים את מרבית ההכשרה הצבאית שלהם במהלך לימודיהם האקדמיים. בחופשות הקיץ הם עוברים טירונות, הכנה לקורס קצינים וקורס קצינים; סדרת היכרות עם חילות צה"ל השונים, בדגש על נושאים טכנולוגיים והנדסת אווירונאוטיקה, שכוללת ביקורים ביחידות מחקר ופיתוח אמצעי לחימה והדגמות חיות של מערכות לחימה ואמצעים טכנולוגיים בתרגילים ואימונים צבאיים של יחידות הצבא השונות; ולבסוף, סדרת העשרה במגוון תעשיות ביטחוניות, אזרחיות וצבאיות, בדגש על נושאים טכנולוגיים בשוק האזרחי ובתעשיות הביטחוניות. כאן מתברר שוב הקשר ההדוק בין הצבא לבין התעשייה הצבאית ה"אזרחית", כאשר החיילים-סטודנטים נשלחים כבר בעת הכשרתם הצבאית לספורים בחברות התעשייה הצבאית, על מנת להיחשף לצורה שבה אלה מסייעות בפיתוח אמצעי לחימה לצבא, וכן, ככל הנראה, על מנת להיחשף לאפשרויות התעסוקה שמחכות להם בתום שירותם הצבאי.

גם בתוכנית זאת מקבלים הסטודנטים-חיילים זכאות אוטומטית למגורים במעונות הטכניון. בנוסף לזאת, אלה זכאים לתנאים מיוחדים גם במהלך לימודיהם, כאשר "לכל אחד מחברי התוכנית ממונה מנחה אקדמי אישי מבין חברי הסגל, שתפקידו ללוות את הסטודנט במהלך חברותו בתוכנית", גם זאת בניגוד לתנאים שלהם זוכים סטודנטים רגילים. לאחר השלמת קורסי החובה, ניתן לסטודנטים-חיילים חופש אקדמי מוחלט בבחירת קורסים בפקולטות אחרות. בתום לימודיהם האקדמיים, ממשיכים בוגרי האוניברסיטה לשירות מורחב של 5 שנים ו-8 חודשים, מתוכם שנתיים ושמונה חודשי שירות חובה ושלוש שנות שירות קבע.

בדף התוכנית באתר הטכניון נכתב כי "התוכנית נבנתה בשיתוף עם העתודה האקדמית של צה"ל, עבור סטודנטים עתודאים, וכוללת הכשרה אקדמית וצבאית ותמיכה כלכלית מהצבא" – המוסד האקדמי מודה ואף מתגאה בכך שהוא לוקח חלק פעיל בבניית התוכנית הצבאית-אקדמית, שמטרתה המוצהרת היא הכשרתם של חיילים לצורך תפקידים של מחקר ופיתוח אמצעי לחימה קטלניים.²⁷

מדי שנה נערך בקמפוס הטכניון כנס חשיפה לנערים ונערות (מועמדים לשירות ביטחון, בלשון החוק) לשתיהם התוכניות הצבאיות-אקדמיות "ברקים" ו"סילון".²⁸ משמעות הדבר היא שבנוסף למעורבותו של הטכניון בהכשרתם הצבאית-אקדמית של חיילי התוכנית, המוסד גם מסייע באופן ישיר במאמצי הגיוס של בני נוער לשורות הצבא ומערכת הביטחון לתפקידי מחקר ופיתוח אמצעי לחימה.

תוכנית "אלונים"

מוסדות אקדמיים: הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל ואוניברסיטת חיפה | גוף ביטחוני: העתודה האקדמית וחיל המודיעין

תוכנית "אלונים" היא תוכנית של חיל המודיעין הישראלי, במסגרת העתודה האקדמית של הצבא. במסגרת התוכנית, לומדים החיילים-סטודנטים לתואר ראשון ושני (ללא תזה) בהנדסת נתונים ומידע באוניברסיטת חיפה או בטכניון. לפי עלון העתודה האקדמית, גם תוכנית זאת מיועדת להכשיר חיילים שישרתו בתפקידי מחקר ופיתוח וכן הובלה במערכים הצבאיים הנסמכים על נתונים ומידע. למעט שינויים מינוריים, פירוט ההכשרה הצבאית במהלך הלימודים האקדמיים שצוין בתוכניות הצבאיות-אקדמיות הקודמות תקף גם לתוכנית זו.

האינטרס של הצבא לשתף פעולה עם מוסדות אקדמיים, ולא להקים מוסדות הכשרה משלו ברורה במקרה של תוכנית "אלונים" ותוכניות אחרות – מעבר לסיבה הפשוטה שהתשתית האקדמית ללימודים כבר קיימת, הצבא מעוניין בהילה ובחותמת המהימנות שזוכים לה המוסדות האקדמיים המסורתיים, הן מצד האליטה הישראלית והן מצד מוסדות אקדמיים בינלאומיים. במרץ 2023 התפרסמה כתבה על התוכנית במדור "פז"ם" (סלנג צבאי: פרק זמן מינימלי), באתר מאקו של ערוץ השידור המסחרי "קשת". "פז"ם" הוא מדור שמיועד לגילאי 16-25 ועובד בשיתוף פעולה עם דובר צה"ל, הצנזורה הצבאית, עיתון "במחנה", מועדון ההטבות לחיילים "יותר" ועמותת "אמץ לוחם". בכתבה, שעוסקת כולה בשיתוף הפעולה בין חיל המודיעין לטכניון, נכתב ש"תוכנית 'אלונים' של היחידה המבוקשת באמ"ן [אגף המודיעין בצבא] והמוסד האקדמי היוקרתי, מכשירה במסלול מזורז לתואר ראשון ושני תוך ארבע וחצי שנים [...] החיילים שסיימו יעזרו להפוך את צה"ל למעצמה עולמית של בינה מלאכותית". בהמשך הכתבה נכתב שבטקס הסיום של התוכנית השתתפו נציגים צבאיים ואקדמיים כאחד, ביניהם תת-אלוף י', מפקד 8200, הרפרנט הצה"לי של מדעי הנתונים, אלוף משנה י', ראש המועצה לביטחון לאומי לשעבר תת-אלוף במילואים פרופ' יעקב נגל וכן נשיא הטכניון פרופ' אורי סיון ודיקן הפקולטה למדעי הנתונים וההחלטות בטכניון, פרופ' רן סמורדינסקי.²⁹

מוסדות אקדמיים: הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל | גוף ביטחוני: העתודה האקדמית

תוכנית "גבישים" היא תוכנית של העתודה האקדמית בצבא בשיתוף עם הטכניון, שנוסדה ב־2019 ובמסגרתה לומדים חיילים-סטודנטים לתואר ראשון ושני (כולל תזה) בהנדסת חומרים בטכניון. לפי מידעון העתודה האקדמית לשנת 2024, "בוגרי התוכנית משובצים לתפקידי מפתח ייחודיים ומרתקים במערכי המחקר והפיתוח בצבא" ובמערכת הביטחון: חיל האוויר, חיל הים, חיל המודיעין, זרוע היבשה ויחידות מחוץ לצבא (ימ"לים) [ראשי תיבות של "יחידה מחוץ לסדר הכוחות", הכוונה פה היא לחיילים שמשרתים במשרד הביטחון]. בדומה לתוכניות העתודה המיוחדות האחרות, גם בתוכנית זאת עוברים החניכים הכשרה צבאית במקביל להכשרתם האקדמית.

כמו כן, ובדומה לתוכניות העתודה האחרות, גם בתוכנית זאת מובטחים לחיילים-סטודנטים מגורים במעונות הטכניון. הטכניון משתתף בגיוס בני נוער גם לתוכנית זאת, כפי שניתן לראות במודעה שפורסמה ב־2019 בדף הפייסבוק של הפקולטה למדע והנדסה של חומרים בטכניון, ופורסמה שוב, בגרסאות שונות, מאז:

מודעת גיוס לתוכנית "גבישים" בדף הפייסבוק של הפקולטה למדע והנדסה של חומרים בטכניון, 2019

מסלול "אקדמיזציה"

מוסדות אקדמיים: כל המוסדות האקדמיים; בפרט: אוניברסיטת תל אביב, הטכניון, ואוניברסיטת בר-אילן (תוכניות "גלים" ו"ברקת" כחלק מהמסלול) | גוף ביטחוני: המינהל לכוח אדם טכנולוגי אקדמי – תא אקדמיזציה [קצונה אקדמית], חיל המודיעין ואגף התקשוב

מסלול "אקדמיזציה" מעט שונה מתוכניות העתודה האחרות שמציע הצבא, כיוון שהוא מיועד לבני נוער שכבר השלימו לימודי תואר ראשון, ולעיתים גם תואר שני, בתחומים שדרושים לצבא, עוד לפני הגיעם לגיל הגיוס. בוגרי המסלול מתגייסים כקצינים אקדמאים (ומכונים "אקדמיזטורים") ומשובצים בתפקידים שונים במערך הצבאי. בוגרי המסלול גם זכאים למענק חד-פעמי של 8,500 ש"ח. במסגרת המיונים למסלול, ניתנת למועמדים האפשרות להשתתף בצבא כקצינים אקדמיים בתפקידים שונים גם ללא לימודי תואר שני. עבור מי שסיימו תואר ראשון במדעים מדויקים עוד בזמן לימודיהם התיכונים, המסלול מציע שתי תוכניות "מצוינות" לתואר שני – תוכנית "גלים" ותוכנית "ברקת". החיילים-סטודנטים בתוכניות אלה זכאים לסיבסוד מלא של לימודי

התואר השני וכן למענק הצטיינות בסך 5,000 ש. תוכנית "גלים", בה לומדים חניכי "אקדמיזציה" לתואר שני בהנדסת חשמל, מתקיימת באוניברסיטת תל אביב, בטכניון או באוניברסיטת בר-אילן. בידיעה שפורסמה אודות התוכנית עם הקמתה ב-2018 באתר הפקולטה להנדסה של אוניברסיטת תל אביב, תחת הכותרת "סודי ביותר! תכנית גלים – התואר שכמעט אפשר לדבר עליו" מתוארת התוכנית כ"שיתוף פעולה אקדמי חדש בין הפקולטה להנדסה של אוניברסיטת תל-אביב ויחידות המודיעין המובחרות של צה"ל". לפי פרופ' שטייף, ראש בית הספר להנדסת חשמל באוניברסיטת תל אביב, "תוכנית גלים היא עוד נדבך חשוב בחיזוק הקשר בין האקדמיה לתעשייה ובמקרה הזה צה"ל. מדובר בניצול הפוטנציאל שקיים בחיבור בין נוער איכותי באופן יוצא מן הכלל, לבין צרכי יחידות המודיעין של צה"ל. זה היה הרעיון שמאחורי תואר שני דחוס מאוד (שלשה סמסטרים) שבמהלכו הסטודנטים לומדים הרבה מאוד קורסים ועושים בסופו פרויקט גמר".³⁰

בתוכנית "ברקת", שמנוהלת על ידי יחידת הקצונה האקדמית בשיתוף פעולה עם חיל המודיעין ואגף התקשוב, לומדים חניכי "אקדמיזציה" לתואר שני בהנדסת נתונים בטכניון או באוניברסיטת בר-אילן. לפי ד"ר גילה מולכו, מרכזת תחום ה-Data Science בפקולטה להנדסת תעשייה וניהול ע"ש דוידסון בטכניון, "התוכנית מספקת פתרון למחסור של צה"ל באנשי מידע שהם גם מפתחים".³¹ חניכי התוכניות המיוחדות נחשבים לעתודאים לכל דבר, על כל המשתמע מכך: הם עוברים טירונות בחופשת הקיץ בין השנה הראשונה לשנה השנייה ללימודים, וכן עוברים הכוונה מקצועית על ידי היחידות הצבאיות והמוסד האקדמי שבו הם לומדים. בסיום התואר משובצים חניכי התוכנית לתפקיד מקצועי כקצינים אקדמיים ביחידות הטכנולוגיות של צה"ל ומערכת הביטחון, ומשרתים 5 שנים ו-8 חודשים, מתוכם שנתיים ושמונה חודשי שירות חובה ושלוש שנים נוספות בשירות קבע. חניכי התוכנית זוכים ליחס אישי וליווי צמוד מאגף המודיעין והמינהל לכוח אדם טכנולוגי אקדמי בצבא ומהמוסדות האקדמיים שבהם הם לומדים.

תוכנית "אודם"

מוסדות אקדמיים: הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל | גוף ביטחוני: מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון] | גופים נוספים: המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים, שב"כ [שירות הביטחון הכללי], רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ וחברות נוספות בתעשייה הצבאית

תוכנית "אודם" היא תוכנית בת של תוכנית "תלפיות" שנסקרה לעיל, שבמסגרתה לומדים בני נוער בפנימייה תיכונית-צבאית ולאחר מכן ממשיכים ללימודי תואר בהנדסת חשמל בטכניון במקביל ללימודים במכללה צבאית ייעודית לתוכנית. התוכנית מגייסת את הנערים כבר בגילאי 14-15 ולמשך תקופה של 12 שנים. לפי אתר משרד הביטחון, "התוכנית מובלת על ידי משרד הבטחון ומשרד החינוך בתמיכת גופי הבטחון, הטכניון והאוניברסיטה הפתוחה, מועצה מקומית קצרין וחברות מובילות בתעשייה".³² האגף שאחראי על התוכנית במשרד הביטחון הוא מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון]. לפי כתבה שהתפרסמה ב"הארץ" בינואר 2022, בניהול התוכנית משתתפים גם הצבא, המוסד, שירות הביטחון הכללי, קרנות וגופים פרטיים (אותם משרד הביטחון סרב לחשוף), "רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" וחברות נוספות בתעשייה הצבאית.³³ לאחר סיום הכשרתם הצבאית-תיכונית-אקדמית משרתים בוגריה "שש שנים בשירות ביטחוני בתפקידים ייעודיים ויחודיים בזרועות השונות". בוגרי התוכנית נדרשים לשרת ביחידות הטכנולוגיה של הצבא, שירות הביטחון הכללי והמוסד, שם הם צפויים להתמקד בפיתוח "מערכות אוטונומיות".³⁴

דוגמאות למשמעות המעשית של המושג האמורפי "מערכות אוטונומיות" בהקשר הצבאי שלו ניתן למצוא באתר של "רפאל" – למשל, המוצר "הכרמל", שמשווק כ-"רכב הקרב העתידי של רפאל" ומתואר כ"קופיט שקוף המאפשר התמצאות מלאה במרחב הלחימה ויכולות אוטונומיות, מאפשרים לשני לוחמים בלבד [השגיאות במקור], לבצע מגוון עצום של משימות צבאיות".³⁵ או "משפחת טילי ה-SPIKE", שמשווקת כ"משפחת טילים אלקטרואופטיים מתקדמים דור 5 – נמכרו כבר למעל 39 מדינות".³⁶ טילים אלה מצוידים במערכת "שגר ושכח", אשר מאפשרת להם לפעול באופן אוטונומי לאחר השיגור. נזכיר, כי גופי הביטחון, התעשייה הצבאית והטכניון מגייסים עבור מטרות אלו ילדים בני 14-15. בסרטון גיוס לתוכנית, מסביר ראש השב"כ לילדים מדוע כדאי להם להצטרף לתוכנית: "תלמידות ותלמידי כיתה ט' שרוצים להוביל, שרוצים להשפיע ושרוצים

לתרום, הפנייה הזאת מיועדת אליכם. השב"כ, המוסד, צה"ל ומשרד הביטחון מקימים בשבילכם את תוכנית "אודם". אנחנו מאמינים שמהתוכנית הזאת יצאו המנהיגים הטכנולוגים הבאים של מערכת הביטחון ומדינת ישראל. הם אלו שיציעו את ישראל כמעצמה טכנולוגית. אצלנו בשב"כ אומרים 'להקדים בכל זמן ובכל מקום'. אני ממליץ לכם בשלבים המוקדמים של החיים שלכם לסלול לעצמכם דרך שתשלב אתגר טכנולוגי יחד עם הגשמה ציונית. בדיוק כמו שאף פעם לא מאוחר מדי ללמוד, אף פעם לא מוקדם מדי להנהיג. השב"כ הוא ארגון של מצוינים. לפי מה שסיפרו לי, אתם גם כאלה. אז ניפגש עוד כמה שנים, אנחנו שומרים לכם מקום[!]³⁷". התוכנית משוקת גם על ידי משרד החינוך³⁸, וכן באתר ייעודי שנבנה לתוכנית ובפרסומים לנוער ברשתות החברתיות:

מודעת גיוס לתוכנית "אודם" בדף האינסטגרם של התוכנית, 2021. בכיתוב מתחת למודעה כתוב: "הצטרפי לתוכנית אודם שתסדר לך לימודים בתיכון פורץ דרך, תואר מטעם הטכניון ותפקיד יוקרתי בצבא"

מודעת גיוס לתוכנית "אודם" בדף הפייסבוק של התוכנית, 2022

מודעת גיוס לתוכנית "אודם" בדף האינסטגרם של התוכנית, 2022

מודעת גיוס לתוכנית "אודם" בדף הפייסבוק של התוכנית, 2022. בכיתוב לצד המודעה מצוטט חניך בתוכנית: "בבית הספר הרגיל לא הצלחתי למצוא חברים... בעתיד בעזרת הידע והכלים שאני אקבל בתוכנית אני רואה את עצמי שותף בתכנון ובפיתוח אמל"ח [אמצעי לחימה]... עבור מדינת ישראל"

לפי כתבה שהתפרסמה בעיתון "ידיעות אחרונות" בדצמבר 2021, מטרת התוכנית היא "להביא את צעירי הפריפריה החברתית והגאוגרפית ליחידות העילית הטכנולוגיות [בצבא]". הצהרת כוונות זו משקפת באופן ברור את סדרי העדיפויות של חברה מיליטריסטית – במקום להשקיע בתשתיות חינוך ורווחה לקבוצות מוחלשות, או להעביר אליהן משאבים נוספים על מנת לצמצם את חוסר השוויון בין לבין קבוצות אחרות, משקיעה המדינה סכומי עתק בתוכנית צבאית שתכליתה גיוס ילדים בגילאי 14-15 לשם הכשרתם לתפקידי מחקר ופיתוח אמצעי לחימה, תוך שיתוף פעולה עם חברות בתעשייה הצבאית וגופי הביון והביטחון המדינתיים.

הפסקה האחרונה בכתבה מסכמת בתמציתיות את מטרותיה של תוכנית זו ושל תוכניות צבאיות-אקדמיות אחרות: "בסיום ההכשרה יוצבו הבוגרים בתפקידי המפתח ביחידות הליבה והטכנולוגיה בצה"ל, במוסד ובשב"כ, יחידות שרבים מבוגריהן מאיישים עמדות מפתח במערכת הביטחון, באקדמיה ובתעשיית ההיי-טק". מטרה זו, כפי שניתן לראות מהפסקה לעיל, משרתת באופן ישיר את הקומפלקס הצבאי-אקדמי-תעשייתי.³⁹

בתת־פרק זה נסקרו 9 תוכניות "עילית" צבאיות-אקדמיות, כולן במסגרת העתודה האקדמית, למעט תוכניות "תלפיות" ו-"אודם" שמנוהלות על ידי מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון] וגופים אחרים. מסקירה זו עולה כי חלק מתוכניות אלו מכשירות אנשים לתפקידי מחקר ופיתוח אמצעי לחימה וכן תפקידי ריגול מודיעיני בצבא. כמו כן, חלק מהתוכניות מקנות זכאות אוטומטית למעונות עבור חיילים, וזאת בניגוד לתנאים שסטודנטיות ים מן המניין צריכות לעמוד בהם ולעיתים קרובות גם על חשבונן. החמורה מכולן היא תוכנית "אודם", אשר באופן מוצהר מגייסת ילדים לתקופה של 12 שנים עבור הכשרתם כמפתחי אמצעי לחימה.

תוכניות אחרות ועתידיות

מטרת תת־פרק זה היא מתן סקירה תמציתית של מספר תוכניות צבאיות-אקדמיות אחרות שאינן חלק ממערך העתודה האקדמית בצבא, וכן בחינה מעמיקה של שתי תוכניות "עילית" נוספות – תוכנית "ארז" של זרוע היבשה, שצפויה להתחיל לפעול באוניברסיטת תל אביב בשנת הלימודים תשפ"ה (2024), ותוכנית "חבצלות" של חיל המודיעין בצבא, שפעלה באוניברסיטת חיפה מ־2005 עד 2019, אז עברה לאוניברסיטה העברית, שם היא ממשיכה לפעול.

תוכניות אחרות

קיימות מספר תוכניות צבאיות-אקדמיות נוספות, שאינן חלק ממערך העתודה האקדמית בצבא, ביניהן: שבע תוכניות לימוד אקדמיות-צבאיות שפועלות במסגרת מינהלת המכללות הצבאיות (ממ"צ) שהוקמה ב־2018 באוניברסיטת חיפה לאחר שזו זכתה במכרז של משרד הביטחון. מטרת המינהלת "לשמש מסגרת להענקת תארים אקדמיים לחניכי המכללות הצבאיות היוקרתיות של צה"ל" – מב"ל [המכללה לביטחון לאומי], פו"ם אלון [המכללה לפיקוד ומטה] ומלט"ק [המכללה לפיקוד טקטי]. לפי דף המינהלה באתר אוניברסיטת חיפה, "משתתפי התוכניות הנמנים על כלל דרגי הפיקוד הבכיר של צה"ל, בכירים במערכת הביטחון ובמשרדי ממשלה שונים, לומדים לתארים האקדמיים במקביל להכשרתם הצבאית". המכללה הצבאית-אקדמית מציעה, כאמור, שבע תוכניות לימוד אקדמיות: חמש תוכניות לימוד לתואר ראשון בחוגים ללימודים רב־תחומיים, כלכלה, תקשורת/לימודי ישראל, מדעי המדינה וייעוץ והתפתחות האדם, ושתי תוכניות לימודים לתואר שני, בבית הספר למדעי המדינה עם נספחי התמחות ייעודיים.⁴⁰

בהודעה לעיתונות שהוציא משרד הביטחון לאחר זכייתה של אוניברסיטת חיפה במכרז, נכתב כי: "המכרז יאפשר ראייה כוללת ומרחבית של המוסד האקדמי על כלל תוכניות הלימוד וההכשרה של המפקד ויגרום להתייעלות משאבית וריכוז העבודה בנושאים אקדמיים והעצמת המחקר הצבאי מול מוסד אקדמי אחד. מדובר בתוכניות הדגל של הכשרת המפקדים בצה"ל משלב הקצין הזוטא ועד הקצין הבכיר". בהודעה מקבילה שהוציאה אוניברסיטת חיפה נכתב כי: "מדובר במערכת אקדמית מסועפת הכוללת עשרות מרצים מהאוניברסיטה ומומחי תוכן מחוצה לה, כדי להכשיר באופן מיטבי את מפקדי צה"ל לדורות הבאים". גם נשיא אוניברסיטת חיפה מיהר להתהדר בשיתוף הפעולה החדש, ומסר לעיתונות כי "הזכיה במכרז מגדירה את אוניברסיטת חיפה כאחראית על הכשרתם האקדמית של ליבית הפיקוד בצה"ל לשנים הבאות. אנו גאים לפתוח את דלתנו לכוחות צה"ל ולהיות הבית האקדמי של כוחות הביטחון. אנשים יקרים אלה עושים ימים כלילות למען ביטחון מדינת ישראל ואנו נספק להם תכנים לימודיים ברמה הגבוהה ביותר".⁴¹

תוכניות הכשרה צבאיות-אקדמיות נוספות הן זו של חניכי קורס טיס, הלומדים לתואר ראשון באוניברסיטת בן־גוריון במהלך הכשרתם הצבאית; תוכנית גמל"א [ראשי תיבות של "גשר מצויינות לפיקוד באמ"ן"] של חיל המודיעין, שבמהלכה קצינים מצטיינים מהחיל לומדים לתואר ראשון באוניברסיטה העברית;⁴² וכן "פורום אופק למעורבות והשפעה בנושאי ביטחון וחברה", במסגרתו לומדים אנשי צבא (חיילים בשירות סדיר ואנשי

קבע) לתואר ראשון באוניברסיטת רייכמן. כחלק מהתוכנית, מציעה האוניברסיטה "הנחת מנהיגות תואר ראשון ממשל – סטודנטים בתוכנית לימודים מצה"ל [השגיאות במקור]", במסגרתה מעניקה האוניברסיטה הנחה בגובה 25% משכר הלימוד "לקצינים/ות ומפקדים/ות היוצאים לתוכנית לימודים במהלך שירותם הצבאי, אשר הפגינו יכולות מנהיגות".⁴³ הנחה זו בשכר הלימוד מצטרפת להנחות רבות אחרות בהן זוכים אנשי צבא, לצד מחירים גבוהים שעל שאר האוכלוסייה לשלם.

קורס חובלים

מוסדות אקדמיים: אוניברסיטת חיפה | גוף ביטחוני: חיל הים

קורס חובלים הוא קורס קצינים קרבי שמיועד לקציני ים, במסגרתו עוברים צוערי הכשרה לתפקידי קציני נשק, גנ"ק [גילוי, ניווט וקשר], מכונאות ואלקטרוניקה בספינות הטילים ובצוללות של חיל הים הישראלי ולפיקוד על כלי הבט"ש [ביטחון שוטף] של החיל. הקורס אורך שנתיים וארבעה חודשים, במהלכם עוברים החיילים-סטודנטים הכשרה צבאית ובמקביל לומדים לתואר אקדמי במדעי המדינה באוניברסיטת חיפה. לאחר סיום הכשרתם מחויבים הקצינים להמשיך לחמש שנות שירות בקבע. "שלב האקדמיה" של התוכנית אורך 8 חודשים בלבד. הלימודים מתקיימים הן באוניברסיטה והן בבסיס חיל הים בחיפה.⁴⁴ לפי מרצים וסטודנטים מאוניברסיטת חיפה איתם שוחחנו, במהלך תקופת לימודיהם באוניברסיטה נושאים הצוערים רובי M16 בעת שהותם בקמפוס.

מבט אל העתיד: המקרה של תוכנית "ארז"

מוסדות אקדמיים: אוניברסיטת תל אביב | גוף ביטחוני: זרוע היבשה

תוכנית "ארז" היא תוכנית אקדמית-צבאית חדשה שצפויה להתחיל לפעול בשנת הלימודים תשפ"ה (2024) באוניברסיטת תל אביב. התוכנית, כפי שהיא מתוארת במכרז הפומבי שהפיץ משרד הביטחון למוסדות האקדמיים, היא "תכנית עילית חדשה לפיקוד הקרבי". מטרת התוכנית היא הכשרת מפקדים ביחידות השדה הקרביות בצבא במהלך שירותם הסדיר. החיילים-מפקדים-קרביים-סטודנטים בתוכנית צפויים לעבור מסלול הכשרה ייחודי של 3 שנים, הכולל הכשרה צבאית ולימודים אקדמיים, ולאחר מכן להמשיך לשירות בקבע של ארבע שנים נוספות כקצינים קרביים. בכל מחזור צפויים להשתתף בין 80-100 חיילים במדים (וכפי שיובהר בהמשך - גם נשק) מ"כוחות היבשה", שילמדו לצד סטודנטים מן השורה. עוד לפי המכרז, "הצוערים בתוכנית מבצעים הכשרה צבאית ואקדמית ייחודית, שהופכת אותם מאזרחים ללוחמים מובחרים, למפקדים ביבשה, לקצינים קרביים ולאקדמאים משכילים".

הלימודים האקדמיים בתוכנית ייעשו במקביל למסלול ההכשרה הצבאית ולפני שייצאו המפקדים לקורס קצינים. חזון התוכנית, כפי שהוא מופיע במכרז, הוא: "להיות בית היוצר לפיתוח מפקדי העתיד של צה"ל ומנהיגי החברה הישראלית". לפי כתבה שהתפרסמה בדה מרקר ביולי 2023, שיתוף הפעולה בין משרד הביטחון לבין אוניברסיטת תל אביב צפוי להכניס לקופת האוניברסיטה כ-15,000,000 ש"ח עבור הכשרתם של שלושת המחזורים הראשונים של התוכנית. בין השאר, צפוי המסלול לכלול תקופת הכנה ללימודים, לימודים לתואר ראשון במשך שלוש שנים, לינה במעונות האוניברסיטה ושירותי הסעדה בקמפוס. בשלושת החודשים הראשונים של התוכנית יעברו צועריה תקופת "הכנה בסיסית", במהלכה יבצעו קורס פסיכומטרי, יעברו גיבוש קבוצתי, אימונים פיזיים, מבואות אקדמיים והכשרות נוספות. לאחר מכן, יתגייסו הצוערים למסלול קרבי, במהלכו יוכשרו במשך שנה בבא"ח ח"יר [בסיסי אימונים חטיבתיים של חיל הרגלים בצבא] כלוחמי קומנדו. בסיומו, צפויים משתתפי התוכנית לעבור קורס פיקוד בבית הספר למקצועות חי"ר [חיל הרגלים בצבא], ובסופו להמשיך בהכשרה האקדמית-צבאית לתקופה של ארבעה סמסטרים באוניברסיטת תל אביב. במסגרת לימודיהם באוניברסיטה, צפויים החיילים-סטודנטים ללמוד תחומים המשיקים לצרכיו של הצבא, כמו "צבא וביטחון", לימודי מזרח תיכון ואיסלאם, מסלול "מדעים דיגיטליים להייטק" בפקולטה להנדסה, מנהל עסקים, מדע המדינה או גאוגרפיה ולימודי סביבה.⁴⁵ החיילים-סטודנטים צפויים להעביר את זמנם בין

הלימודים האקדמיים בקמפוס אוניברסיטת תל אביב לבין המשך ההכשרה הקרבית-צבאית שלהם, במסגרתה יעברו "התנסויות מבצעיות ופיקודיות מגוונות" שבמהלכן "יוכשרו לפיקוד בקרב המשולב בבסיסי ההכשרה השונים של חילות היבשה (שריון, הנדסה, תותחנים, מודיעין ואיסוף קרבי)". מלבד זאת, צפויים החיילים-סטודנטים, גם כן במקביל ללימודיהם האקדמיים, לעבור "סדרות ייחודיות (למשל, שת"פ עם צבאות זרים)". בתום לימודיהם יעברו הצוערים קורס קציני לחימה בבה"ד 46.

בתום ההכשרה הצבאית-אקדמית, צפויים הקצינים-הקרביים-בוגרי-האוניברסיטה להשתבץ בשני תפקידי מ"מ [מפקד-מחלקה] ושני תפקידי מ"פ [מפקד פלוגה] בגדודים הקרביים השונים בצבא. שירות הקבע של משתתפי התוכנית יארך ארבע שנים, כך שאורך המסלול כולו יהיה 6 שנים ו-8 חודשים.⁴⁷ בעתיד, מתכנן הצבא לבנות תוכנית בת לבוגרי תוכנית "ארז" שמעוניינים להמשיך ולטפס בשרשרת הפיקוד הצבאי ולהגיע לתפקידי מג"ד [מפקד גדוד] ומח"ט [מפקד חטיבה]. בהמשך הכתבה בדה מרקר אודות התוכנית, מצוטט ראש החטיבה לרכש שירותי פרט ויחידה באגף מינהל הרכש והייצור במשרד הביטחון [האגף שאחראי בפועל על התקשרויות עסקיות חיצוניות עם גופים שונים, ביניהם המוסדות האקדמיים] אומר ש"החיבור שבין האקדמיה להכשרת דור העתיד של מפקדי צבא היבשה מייצר נבט שאנו נוטעים כיום ונקצור את פירותיו בעתיד". באותה הכתבה מתגאה גם פרופ' אייל זיסר, סגן הרקטור של אוניברסיטת תל אביב, בשיתוף הפעולה הנוסף עם הצבא: "הסטודנטים החדשים ישתלבו במגוון תחומים במסלולים דו-חוגיים בלימודי חברה, ניהול, מדעים והייטק ואנו רואים בכך ביטוי נוסף לתרומתה של האוניברסיטה לחוסנה ופיתוחה של החברה והמדינה".

המכרז הפומבי של תוכנית "ארז", המשתרע על פני 52 עמודים, מספק הצצה לדרישות הדרקוניות של הצבא מהמוסדות האקדמיים איתם הוא משתף פעולה, לתהליכי המיליטריזציה הגלויים והנסתרים ששיתופי פעולה אלה מקדמים וכן לרצון של המוסדות האקדמיים בישראל לשתף פעולה עם הצבא על אף המחיר שהסגל האקדמי והסטודנטים במוסד עשויים לשלם עבור הרחבת המיליטריזציה במרחב האקדמי.⁴⁸ ראוי לעמוד על מספר סעיפים נבחרים מתוך המכרז על מנת לאמוד את היקף שיתוף הפעולה בין הצבא לבין המוסדות האקדמיים והשלכותיו על שאר הקהילה האקדמית. את המכרז המלא ניתן לקרוא כאן.

לפי סעיף 2.3.1:

למשרד שמורה האופציה להגדיל את כמות המחזורים עד 3 מחזורי לימוד נוספים וכן להגדיל בכל אחד מהמחזורים את היקף הסטודנטים עד כדי הכפלה (הן בתקופה המקורית והן בכל אחת מתקופות האופציה).

כלומר, האוניברסיטה הזוכה במכרז מאפשרת למשרד הביטחון להאריך את החוזה באופן חד-צדדי עבור שלושה מחזורי לימוד נוספים, וכן להכפיל את מספר הסטודנטים בתוכנית – מ-100 ל-80 ל-200-160, שהם בפועל, שכן שני מחזורים מבצעים את הכשרתם במקביל, בין 320 ל-400 חיילים. המשמעות היא מספר גדול מאוד של חיילים נוספים בקמפוס אשר יסתובבו בקמפוס במדים צבאיים אשר עשויים להיות מחויבים לשאת נשק בקמפוס. לצד המיליטריזציה המואצת שאוניברסיטת תל אביב מסכימה לה תחת סעיף זה עולה גם שאלת התשתיות וכוח האדם: האם האוניברסיטה תמנה מרצים ומתרגלים נוספים או שיווצרו קורסים המונוניים, שיפגעו ברמת הלימוד של הסטודנטים ובתנאי ההעסקה של הסגל?

לפי סעיף 2.3.4:

המועד המדויק לפתיחת כל מחזור, שעות הלימוד ושאר הפרטים הטכניים הקשורים בעריכתו, יתואמו ישירות בין המשרד/צה"ל לבין הספק הזוכה.

לפי סעיף זה, כל הפרטים הטכניים הקשורים בלימודיהם האקדמיים של החיילים-סטודנטים יתואמו בין האוניברסיטה לבין משרד הביטחון, כך שבפועל אלה מחויבים באישורו של משרד הביטחון והצבא.

בהמשך המכרז מפורט לוח הזמנים שבו נדרש המוסד האקדמי לעמוד לפני ובמהלך התוכנית, שבין השאר כולל "מינוי בעלי תפקיד. איוש מרכז אקדמי ומרכז מנהלי מטעם המוסד האקדמי להובלה וריכוז תכולות המכרז" ו"הצגת תכנית לימודים אינטגרטיבית לתוכנית 'ארז' ע"י המרכז האקדמי ובניית מערכת שעות מותאמת

לתוכנית ע"י **המרכז האקדמי**, תוך שיתוף פעולה עם ראש תכנית 'ארו' או מי שהוגדר מטעמו [ההדגשות במקור]. כאן וכן בסעיף 6.6 בו הספק מתחייב כי יפתחו כיתות ייעודיות ללימודי תואר ראשון עבור חיילי התוכנית, מרכז אקדמי ומרכז מנהלי שילוו את התוכנית באופן פרטני, מתבחר כי על המוסד האקדמי שיזכה במכרז מוטלת החובה לשתף פעולה באופן מלא בבניית תוכנית הלימודים עם הגורמים הצבאיים שמנהלים את התוכנית מטעם הצבא, וכן להקים עבורה מרכזים ייעודיים. על המוסד האקדמי שיזכה במכרז מוטלת החובה לשתף פעולה באופן מלא בבניית תוכנית הלימודים עם הגורמים הצבאיים שמנהלים את התוכנית מטעם הצבא, וכן להקים עבורם (הגופים) או עבורה (התוכנית) מרכז אקדמי ומרכז מנהלי ייחודיים. כך גם בסעיף 6.6, בו הספק מתחייב כי יפתחו כיתות ייעודיות ללימודי תואר ראשון עבור חיילי התוכנית, מרכז אקדמי ומרכז מנהלי שילוו את התוכנית באופן פרטני. במילים אחרות, האוניברסיטה ומוסדות אקדמיים אחרים אינם יכולים לטעון שהם רק "מארחים" תוכניות אקדמיות-צבאיות בתשתית אקדמית קיימת, כיוון שהם בונים עבורן תשתית אקדמית-צבאית ייחודית.

סעיף 5, הנוגע לסודיות, מחייב את המוסד האקדמי ועובדיו לשמור בסודיות כל ידיעה שקשורה לתוכנית. הסעיף אינו מפרט מה כלול ב"כל ידיעה", אבל דווקא העמימות היא שמטרידה. כמו כן, על האוניברסיטה לספק לקצין ביטחון מטעם הצבא "מענה לשאלות ודרישות בסוגיות של ביטחון שדה, במידה ויידרש" – משמעותו של סעיף זה עמומה, ועשויה להצביע לא רק על התערבות בהסדרי הביטחון בקמפוס האוניברסיטה, אלא גם לכלול דרישה למידע אודות סטודנטים ואנשי סגל בקמפוס או אפילו מעקבים אחרי אלה.

בנוסף, על פי סעיף 6.5, האוניברסיטה מתחייבת לאפשר לתלמידי התוכנית כניסה למוסד עם נשק צבאי. משמעות הדבר היא שאוניברסיטת תל אביב מתחייבת לאפשר ל-80 עד 200 חיילים במדים נוספים לנוע עם נשק בתחומי הקמפוס כבר במחזור הראשון, מספר שעשוי לגדול גם ל-400 חיילים במדים עם נשק כאשר שני מחזוריים של התוכנית ילמדו במקביל. מדובר אם כן בהגדלה מאסיבית של נוכחות נשק ומדים צבאיים במרחב האקדמי של אוניברסיטת תל אביב, וכפי שצוין בהתייחס לסעיף 2.3.1, בתהליך מיליטריזציה מזוהה של המרחב האקדמי.

בהמשך, תחת הכותרת "שעת חירום, מלחמה וכוח עליון", מופיעים שלושה סעיפים נוספים שהאוניברסיטה נדרשת להסכים להם:

10. פרק שביעי – שעת חירום, מלחמה וכוח עליון [ההדגשות במקור]

- 10.1. במקרה של הידרדרות המצב הביטחוני (כדוגמת: מבצע צבאי, מלחמה, "מצב מיוחד בעורף" ו"שעת התקפה" כהגדרתם בחוק ההתגוננות האזרחית, התשי"א - 1951) והפסקת הלימודים זמנית ייחשב הדבר ככוח עליון ואין לראות בכך הפרה של ההתקשרות מצד המזמין (משהב"ט).
- 10.2. הגורם הצבאי, בהתייעצות עם המרכז האקדמי מטעם המוסד האקדמי הזוכה, רשאי להורות על הפסקת הלימודים לרגל מצב כוננות, מלחמה או פעילות מבצעית אחרת אשר תמנע קיום לימודים סביר. למען הסדר ספק - סמכות ההחלטה הסופית בנושא זה היא בידי הגורם הצבאי המוסמך, בהתאם לשיקול דעתו הבלעדית.
- 10.3. הסתיימה המניעה לקיום לימודים סדירים, יחודשו הלימודים הסדירים בהקדם וימשכו עד לסיום תכניות הלימוד כולן. הרצאות, תרגולים, מבחנים והשלמת החומר החסר יקבעו בתיאום שוטף.

הסכמה של האוניברסיטה עם סעיף הקובע כי מלחמה תחשב "כוח עליון" היא אבסורדית לחלוטין, וגם משאירה את האפשרות להפסקת לימודיהם של החיילים באופן חד-צדדי אצל משרד הביטחון.

סעיף נוסף שראוי להתעכב עליו הוא סעיף 13, בו מבקש משרד הביטחון להגביל את חופש הביטוי של הסגל האקדמי באוניברסיטה:

התבטאות סגל אקדמי [ההדגשות במקור]

המוסד האקדמי מתחייב לוודא כי הסגל האקדמי ימנע מאמירות פוגעניות כלפי חיילי צה"ל הלומדים במוסד, בין אם מדובר באמירות הנוגעות לעצם שירותם הצבאי בצה"ל ובין אם מדובר באמירות הנוגעות להיותם לובשי מדים. התחייבות זו הינה מהותית.

צמד המילים המתעתע "אמירות פוגעניות", קובע שמחובתו של המוסד האקדמי לדאוג לכך שהסגל האקדמי יתיישר לחלוטין עם עמדותיו של הצבא ומשרד הביטחון ויימנע מלהביע כל ביקורת שהיא על שירות בצבא ולבישת מדים. נקל להבין שבכך, הצבא עלול לחרוג בהרבה מביקורת על שירות בצבא ולבישת מדים, בעצמם דברים שראויים לשיח פתוח ודיון ביקורתי, ושמטרת ההתחייבות לאיים על הסגל האקדמי ולהשתיק כל ביקורת שעשויה להיות לו בנוגע לנוכחות הצבאית באקדמיה ולפעולות הצבא מחוצה לה.

עוד לפי תנאי המכרז, ובדומה לתוכניות צבאיות-אקדמיות אחרות שנסקרו מעלה, על המוסד האקדמי לספק מגורים במעונות עבור חיילי התוכנית, וזאת על חשבון סטודנטים רגילים [ההדגשות במקור]:

- 2.23. **"מתקן אזרחי"** – מתקן שכור ע"י צה"ל המשמש למגורים ולימודים במסגרת תכנית 'ארז'.
- 2.24. **"מתחם התכנית"** – תשתיות מוגדרות עבור תכנית 'ארז', בתוך קמפוס המוסד האקדמי או בסמוך אליו, ובסמוך למעונות. תשתיות המיועדות לניהול שגרת היחידה בזמן הלימודים לתואר.
- 2.25. **"מתחם מגורים"** ("מעונות") – מקום המגורים של חניכי וסגל תכנית 'ארז' בתקופת הלימודים האקדמיים, בתוך הקמפוס של המוסד האקדמי, או בסמוך אליו, במרחק הליכה קצרה.

כפי שניתן לראות מעיון בסעיפים אלו, ובשימת לב למשפט "תשתיות המועדות לניהול שגרת היחידה בזמן הלימודים לתואר", המשמעות הנוספת של מגורי החיילים בקמפוס היא שדה פקטו מדובר בהסבתם של מעונות סטודנטים רגילים בתחומי האוניברסיטה או בסמוך לה לבסיס צבאי או בניית בסיס צבאי שכזה יש מאין, כפי שנעשה, בין השאר, בתוכנית "חבצלות" של חיל המודיעין, תחילה באוניברסיטת חיפה ולאחר מכן באוניברסיטה העברית.

על "מתחם התוכנית", מפרט המכרז, לעמוד בתנאים הבאים:

- 9.1. הסטודנטים בתכנית יגורו **במעונות מטעם המוסד הזוכה או בבסיס צבאי** [ההדגשות במקור] בהתאם לזמינות ולקרבה של בסיס צבאי מתאים למוסד הזוכה.
- בנוסף, לאור מאפייני התוכנית – שילוב הכשרה הצבאית במקביל ללימודים האקדמיים, וכן, הצורך בהחזקת כוונות מבצעית לפרקים כמסגרת קרבית מיומנת, סגל הפיקוד הצבאי נדרש לשהות בצמוד לחניכי התוכנית בתקופת הלימודים האקדמיים.

סעיף זה מבהיר פעם נוספת שכוונתו של הצבא היא למעשה הקמת בסיס צבאי בשטח האוניברסיטה או במעונות הסמוכים לה, מאחר ומשרד הביטחון מדגיש את הצורך ב"החזקת כוונות מבצעית לפרקים כמסגרת קרבית מיומנת" שגם מחייב את סגל הפיקוד הצבאי לדור גם הוא במתחם הייעודי לתוכנית.

כמו כן, לפי סעיף 2.15 למכרז, על המוסד האקדמי הזוכה להעניק פטור מלימודים אקדמיים על בסיס לימודים לא אקדמיים עבור "קורסי צבא וביטחון, לא אקדמיים" – כלומר הכשרה צבאית שעל החיילים-סטודנטים לעבור במסגרת התוכנית. לפי סעיף 2.16, את הקורסים האלה יעביר "סגל צבאי מומחה", ובפירוט: "סגל הוראה מומחה הפועל מטעם צה"ל המעביר את הקורסים ב'צבא וביטחון', הלא אקדמיים, באישור ותחת ליווי והנחייה של המוסד האקדמי". עבור הלימודים בקורסים הצבאיים שקודמים לתואר, יכירו המוסד האקדמי והמל"ג (המועצה להשכלה גבוהה) עבור החיילים-סטודנטים ב-18 נקודות זכות אקדמיות, וב-8 נקודות זכות אקדמיות נוספות עבור קורס קצינים לקראת סוף לימודיהם לתואר. מדובר אם כן ביותר מחמישית מסך נקודות הזכות האקדמיות הדרושות להכרה כבוגר תואר ראשון אקדמי על ידי המועצה להשכלה גבוהה, אשר יינתנו עבור הכשרה צבאית לחלוטין ומשוללת כל קשר לתוכניות הלימוד האקדמיות המוכרות בדרך כלל על ידי המל"ג. בנוסף לזאת, לפי 2.8.9, "לאור אינטנסיביות התוכנית ופריסתה על פני תקופות זמן קצרות, על הסגל האקדמי להתכוון להחזרת הבחינות ופרסום הציונים, בלוחות זמנים קצרים מהמקובל במוסדות אקדמיים. כמו כן, מתחייב המוסד האקדמי לספק מפגשי תגבור יעודיים לחיילים-סטודנטים הלומדים בתוכנית."

סעיפים אלה מעלים מספר שאלות קשות עבור אוניברסיטת תל אביב והמועצה להשכלה גבוהה: האם האוניברסיטה תהיה מוכנה לקבל כל תנאי שיציב משרד הביטחון, רק על מנת לזכות במכרז צבאי שיעניק לה הכנסה משמעותית? האם האוניברסיטה והמועצה להשכלה גבוהה מוכנות לבצע שינויים כל כך משמעותיים

בתוכניות הלימוד, בתנאי ההעסקה של אנשי הסגל ובתנאי הזכאות לתואר, כך שנתח כל כך משמעותי מנקודות הזיכוי כלל לא יוענקו עבור לימודים במוסד אקדמי, אלא במתחמם צבאיים ועל ידי סגל צבאי? האין ולול גדול מזה בתארים האקדמיים שהאוניברסיטה מעניקה ושהמועצה להשכלה גבוהה מאשרת? ולבסוף, מדוע השתיים מוכנות להפלות בצורה כל כך גלויה סטודנטים בתוכניות האקדמיות הרגילות, אשר מחויבים לעמוד בכל התנאים הסטנדרטיים שהאוניברסיטה והמל"ג מציבות עבור זכאות לתואר אקדמי וללול בצורה כזאת בתארים האקדמיים שהן מציעות? ומדוע חיילי התוכנית זוכים בתנאים אקדמיים מיוחדים נוספים, כדוגמת מפגשי תגבור ייעודיים?

סעיפים חמורים נוספים מחייבים את האוניברסיטה לקיים קורסים אקדמיים גם במתקנים צבאיים, דבר שיוחלט לפי צרכי הצבא, וכן למסור לצבא פרטים אודות הסגל האקדמי. לפי סעיף 8.4.1, על המוסד האקדמי לעדכן את ראש תוכנית "ארז" בסגל האקדמי שנבחר ללמד את חיילי התוכנית. אם דרישות הצבא בסעיפים אלו אכן התקבלו בסופו של דבר על ידי אוניברסיטת תל אביב, משמעות הדבר היא שמרצים באוניברסיטה ייאלצו ללמד במתקנים צבאיים, וכן שראש תוכנית "ארז", תת-אלוף במילואים יוכל בזק, יעודכן על זהותם של חברי וחברות הסגל האקדמי בתוכנית. שני סעיפים אלה מעלים שאלות רבות, בהן – האם המרצים יוכלו לסרב ללמד במתקנים צבאיים? האם הצבא יערוך תחקירים ביטחוניים אודות הסגל האקדמי? האם חברי הסגל יוכלו לסרב למסירת פרטיהם לצבא? והאם האוניברסיטה מלכתחילה תעסיק רק אנשי סגל שהיא תסבור שהצבא יאשר, ותימנע מלהעסיק מרצות פלסטיניות או כאלו שמחזיקות בדעות פוליטיות שמאליות, למשל?

לפי סעיף 7.6 למכרז, תוקם ועדת היגוי משותפת למוסד האקדמי ולצבא, שתכלול את רקטור המוסד האקדמי או דיקן הפקולטה, חברי המִןְרָז האקדמי הייעודי שיוקם לתוכנית, נציגי חוגי הבחירה במסלולי הלימודים השונים ונציגים מהצבא – ראש התוכנית וגורמים נוספים מטעמו. תפקידי הוועדה יהיו מעקב שוטף אחרי ניהול התוכנית וביצועה, קבלת דיווחים בנוגע לחיילים-סטודנטים הלומדים בתוכנית ופיקוח על איכות ההוראה והיחס לתלמידים. לפי סעיף 9.10.4, "ראש תכנית ארז או נציגו המוסמך יהיה רשאי לשוחח בעניינו של כל חניך עם מרציו, בעניין הישגיו והתרשמותו של המרצה מן החניך." – כלומר, סגל ההוראה האקדמי יחויב לתת מענה לא רק לסטודנטים עצמם, לסגל המנהלי האקדמי או לגורמים אחרים במוסד, אלא גם לראש תוכנית "ארז" – כלומר לקצין בצבא. סעיף זה מפר באופן חמור את הסודיות המקובלת בין אנשי סגל לסטודנטים, וכן מחייב את אנשי הסגל האקדמי, שאינם אנשי צבא, בדיווח פרטני לקצין בצבא.

סעיפים אלה אינם מתיישרים עם הרעיון של "חופש אקדמי", בוודאי כאשר נדרשים בכירי האוניברסיטה, נציגי החוגים ואנשי סגל אחרים לתת דין וחשבון תדיר לנציגי הצבא. סעיף זה מצטרף לסעיפים קודמים שנסקרו לעיל אשר מעלים שאלות אודות עצמאותה של האוניברסיטה ושל אנשי הסגל האקדמיים בתפקידי ההוראה והמחקר שלהם, בוודאי כאשר הם מפוקחים תדיר על ידי הצבא. כמו כן, תמוה מדוע האוניברסיטה תסכים לכך שחברי סגל ובכירי המוסד האקדמי יישבו בוועדה אחת עם אנשי הצבא ויפקחו על עבודתם של הקולגות שלהם, במקרה של נציגי החוגים, ושל הכפופים להם, במקרה של רקטור האוניברסיטה ודיקן הפקולטה.

לפי סעיף 7.7 למכרז, יתקיים יום עיון ומחקר אחת לשנה שיעסוק בהיבט צבאי-ביטחוני אשר יקבע על ידי ועדת ההיגוי. יום העיון ייועד לכלל המחזורים הלומדים בתוכנית, לסגל התוכנית ולאורחים נוספים, והמוסד האקדמי יתחייב לספק אודיטוריום המכיל 350 מקומות לצורך זה בשטח הקמפוס. המוסד גם מתחייב לשלב את סגל ותלמידי התוכנית בכנסים ואירועים אחרים במוסד האקדמי. בסעיף 7.8, תחת הכותרת "ריכוז מופעים מרכזיים בהשתתפות נציגי המוסד האקדמי", מתחייב המוסד לשבעה אירועים ייעודיים עבור התוכנית מדי שנה, הכוללים את נציגי ועדת ההיגוי, ביניהם רקטור האוניברסיטה או דיקן הפקולטה:

תיאור המופע	גורם משתתף	עיתוי המופע
הצגת התואר למועמדי התוכנית	מינהלת אקדמית	בשלב המיונים לתוכנית
עיצוב תוכנית לימודים	נציגי ועדת היגוי	היערכות לקליטת מחזור חדש

חשיפת מסלולי לימוד	נציגי ועדת היגוי	העיתוי יקבע במשותף
אירוע פתיחה – 'תקופת אקדמיה'	נציגי ועדת היגוי	תחילת סמ' חורף ראשון
יום עיון ומחקר	מינהלת אקדמית	אחת לשנה, כל מחזורי התוכנית
ועדת היגוי לתוכנית 'ארז'	נציגי ועדת היגוי	אחת ל-6 חודשים
טקס בוגרים	נציגי ועדת היגוי	סיום מסלול 'ארז' וקבלת התואר

מסעיף זה, ובהמשך לסעיפים הקודמים בדבר "ועדת ההיגוי" האקדמית-צבאית של התוכנית, עולה השאלה מדוע נציגי הסגל האקדמי ובכירי האוניברסיטה מתחייבים להשקיע נתח כל כך גדול מזמנם לניהול התוכנית הצבאית-אקדמית, ומדוע שרקטור האוניברסיטה, דיקאן הפקולטה ונציגי החוגים האקדמיים ינכחו ב"יום עיון ומחקר", שכל תכליתו היא עיסוק בנושאים צבאיים.

לפי סעיף 9.9.2.2, "תינתן עדיפות בהשאלת ספרים, וכן יכולת להשאיל ספרים מעבר למכסה הרגילה, וזאת בהתאם להנחיות המוסד." – כלומר, אפילו לשימוש בשירותי הספרייה תינתן עדיפות לחיילי התוכנית, גם כן בניגוד לתנאים שבהם זוכים סטודנטים מן המניין. כמו כן, כחלק מתנאי המכרז מתחייבת האוניברסיטה לספק ארוחת צהריים לחיילים הלומדים בתוכנית, וכן להעניק לצבא את האפשרות להרחיב את ההסעדה גם לארוחות הבוקר והערב, במידה והחיילים ילונו במעונות הקמפוס. דפים שלמים במכרז מוקדשים לתפריט הייעודי אותו על המוסד האקדמי לספק לקצינים הקרביים לעתיד – כך למשל, סעיף 2.2 בטבלת הארוחות קובע כי בכל ארוחה על האוניברסיטה לספק לחיילים קוטג', או סעיף 8 שקובע כי בכל ארוחה על האוניברסיטה לספק לחיילים זיתים או חמוצים. מכאן עולה השאלה – מדוע האוניברסיטה צריכה לספק שירותי הסעדה עבור הצבא?

לדברי ד"ר ענת מטר, מרצה לפילוסופיה באוניברסיטת תל אביב ואקטיביסטית, גם ההליך הפנימי לאישור התוכנית באוניברסיטת תל אביב לקה בכשלים חמורים ובהסתרה מכוונת:

מה שמעניין כאן זה שני דברים. אחד, המכרז הזה בפני עצמו והפרטים שלו, והשני, שבעיני הוא ממש חמור, זו הדרך שבה הוא הועבר בכוונה מתחת לרדאר. עכשיו שני האלמנטים האלה, זה פשוט שכפול או העתק של מה שקרה עם תוכנית "חבצלות" באוניברסיטה העברית. זה אני יודעת מכמה אנשים שדיברתי איתם מהעברית שהיו פעילים כנגד התוכנית והם יודעים מה הם הצליחו להשיג מההנהלה שזה די כלום, מה הייתה המדיניות שלהם ובעיקר זה שלא מביאים את זה לשום דיון בסנאט ומרגיעים את הדיונים באופן כללי. לגבי הסנאט, ממה שאני מבינה, חובה להביא לאישור הסנאט שינויים בתוכניות לימודים. לדעתי הם חייבים להביא כי זו תוכנית לימודים חדשה. בכל מקרה, לא הביאו את התוכנית הזאת לשום דיון בסנאט של אוניברסיטת תל אביב. מה שבטוח צריך זה אישור של מועצת הפקולטה לדבר הזה והאישור הזה לא ניתן עדיין.*

לדברי ד"ר מטר, מרבית חברי הסגל בחוגים שבהם אמורים החיילים ללמוד כלל לא יודעו על ידי האוניברסיטה בדבר קיומה של התוכנית החדשה ורבים שמעו עליה רק במקרה. בכינוס של מועצת הפקולטה למדעי הרוח שהתקיים כשבוע לפני סוף שנת הלימודים האקדמית תשפ"ג (2023), דרשו מספר חברות סגל שתוכנית "ארז" תעלה לדיון, לאחר שנודע להן שמשרד הביטחון ביקש שהפקולטה למדעי הרוח תהיה הפקולטה המארחת של החיילים. לאחר השיחה, ביקשה דקאנית הפקולטה מחברי הסגל שישלחו לה הערות בנוגע למכרז התוכנית, אך למחרת כבר התפרסמה הכתבה בדה מרקר שהודיעה שמשרד הביטחון חתם על ההסכם להקמת התוכנית עם אוניברסיטת תל אביב.**

* הדברים המובאים בקטע זה, וכן שאר הציטוטים מפי ד"ר מטר, נלקחו מתוך ראיונות שנערכו בשנת 2023, ובטרם יצאה ד"ר מטר לגמלאות.

** בסופו של דבר התוכנית עלתה להצבעה חשאית במועצת הפקולטה, ואושרה. תכנית ארז החלה לפעול באוניברסיטת תל אביב בשנת הלימודים תשפ"ה.

כך הבינו חברות הסגל שההסכם נחתם כבר מזמן, ושכל הדיונים והבקשות להערות היו מס שפתיים ותו לא. חברות הסגל התעקשו בכל זאת להיפגש עם הדקאנית ולשוחח באופן פרטני על התוכנית. בפגישה התברר כי בשלב הראשוני האוניברסיטה החליטה לגשת למכרז ללא דיון עם מועצת הפקולטה, וכבר להתחיל בבניית תוכנית "ארז". נאמה, כי במידה ובשלב מתקדם יותר תדחה מועצת הפקולטה למדעי הרוח את התוכנית, תעבור התוכנית לפקולטה לניהול או לפקולטה למדעי החברה.

לדברי מטה, במהלך הפגישה הדגישה הדקאנית מספר פעמים את החשיבות שיש לאירוח התוכנית בפקולטה למדעי הרוח, שלדבריה תהווה "גלגל הצלה לחוגים הקטנים אצלנו. כשיש חוגים בסכנת סגירה לא אומרים לא לעוד 80 סטודנטים בשנה". דבריה של הדקאנית מספקים ראיה נוספת לאחת הסיבות שבגינה המוסדות האקדמיים מתחרים ביניהם על שיתופי פעולה צבאיים-אקדמיים אפילו כאשר אלו כוללים תנאים דרקוניים מצד הצבא ומשרד הביטחון – ההבטחה לתקציבי ענק וסטודנטיות רבים.

כאן גם טמון המלכוד שניצב בפני החברה האזרחית בישראל בכלל – תקציב המדינה שמיועד לגופי צבא ו"ביטחון" הוא בין הגדולים בעולם, ולכן גופים אזרחיים שמעוניינים בתמיכה ממשלתית נאלצים לשתף פעולה עם גופים ביטחוניים על מנת ליהנות גם הם מנתח קטן מתוך תקציבים אלה. בהמשך הפגישה טענו הדקאנית ומספר חברי סגל אחרים כי: "הרי גם ככה הצבא נמצא בכל מקום, והצבא זה חלק מאיתנו, והילדים שלנו הולכים לצבא, ואפילו החוג לכימיה באוניברסיטה ממומן על ידי התעשיות הביטחוניות". משפט זה מעיד על אופייה המעגלי של המיליטריזציה – נוכחותה בתחומים אזרחיים רבים גורמת לציבור להאמין שמרכזיותו של הצבא הכרחית, טבעית ומתבקשת, אמונה שמאפשרת לצבא להגדיל את מעורבותו בתחומים אזרחיים נוספים, שבתורם מחזקים את האמונה הציבורית בדבר חשיבותו ומעמדו של הצבא וערכו בחיים האזרחיים.

אין לדעת אילו מסעיפי המכרז אכן נכנסו להסכם הסופי בין משרד הביטחון לאוניברסיטת תל אביב, וקשה להאמין שהאוניברסיטה או המשרד יפרסמו אותו לעיון הציבור, או אפילו לקהילת האוניברסיטה. אך אפילו אם רק חלק מהסעיפים שנסקרו לעיל ייושמו בסופו של דבר, מדובר בעדות נוספת לתהליכי המיליטריזציה הרחבים והעמוקים שתוכניות צבאיות-אקדמיות מניעות במוסדות אקדמיים.

מבט אל העבר וההווה: המקרה של תוכנית "חבצלות"

מוסדות אקדמיים: האוניברסיטה העברית ואוניברסיטת חיפה | גוף בטחוני: חיל המודיעין

באתר של יחידת "מיטב", היחידה הצבאית המופקדת על ביצוע הליכי המיון והשיבוץ של כלל המיועדים לשירות ביטחון והחיילים בצבא, מתוארת תוכנית "חבצלות" כ"תכנית מצוינות צבאית אקדמית, להכשרת קציני מודיעין בתפקידי ליבה באגף המודיעין", וכ"תכנית הדגל של חיל המודיעין [...] נחשבת לאחד מהמסלולים היוקרתיים ביותר בצה"ל".⁴⁹ לתוכנית מתקבלים כ-50 מועמדים לשירות ביטחון מדי שנה, שעברו בהצלחה את שבעת שלבי המיון שלה. צוערי התוכנית עוברים טירונות קרבית, קורס קצינים, הכשרה מודיעינית רחבה, הכשרה פיקודית-מנהיגותית והכשרות צבאיות נוספות. במקביל, הם מצטרפים לאוניברסיטה העברית כסטודנטים לתואר ראשון תלת-שנתי. המסמך הראשון המתאר את התוכנית פורסם כבר בשנת 2003, על ידי אביתר מתניה, שבאותה העת ניהל את התוכנית הצבאית-אקדמית "תלפיות" במפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון]. במסמך פסק מתניה ש"כמו כל זרוע בצה"ל, גם אמ"ן חייב תוכנית אקדמית משלו". כעבור שנתיים, בקיץ 2005, פרסם מתניה בכתב העת "מערכות", המשמש כביטאון הצבא, מאמר בשם "האחר שבתוכנו" – התאמת הכשרתו של איש המודיעין לעידן הנוכחי. במאמר טען מתניה כי על הצבא "להרחיב את אופקיו של איש המודיעין. תהליך הגלובליזציה על פניו השונות מחייב יותר מבעבר שאיש המודיעין יהיה בעל הכשרה אקדמית בין-תחומית רחבה ורקע מקצועי מגוון, ושהוא ייהנה מכלים אנליטיים שונים [ההדגשות במקור]"⁵⁰.

בהמשך המאמר הוא כותב:

המסקנה הראשונה העולה מהצורך בהכשרה מודיעינית רחבה ובין-תחומית היא שלא ניתן עוד להסתפק בחוקרי מודיעין, שאינם בעלי הכשרה אקדמית ברמה של תואר ראשון לפחות. הדרישה הזאת אינה חריגה. בכל התחומים המקצועיים בעולם הופך התואר האקדמי במידה הולכת וגוברת לתנאי קבלה הכרחי. מהבחינה הזאת צה"ל אינו יוצא דופן, ולכן הוא גם משקיע משאבים רבים כדי שלקציניו תהיה השכלה אקדמית. הוא עושה זאת הן באמצעות תוכניות לפני השירות הצבאי (כמו העתודה האקדמית) והן באמצעות הכשרות במהלך השירות, שהראשונה שבהן הייתה תוכנית "תלפיות". גם בית-הספר לטיסה משלב כיום לימודים אקדמיים ומעניק לבוגריו תואר ראשון, והמכללה לפיקוד טקטי מעניקה תואר ראשון למיועדים להיות מפקדי פלוגות בזרוע היבשה. גם בהכשרתו של איש המקצוע בתחום המודיעין יש לאמץ את המודל של הכשרה בין-תחומית המתבצעת באקדמיה האזרחית. לטעמנו, לא ניתן – כפי שהציעו בעבר אנשי מודיעין מסוימים – להקים אקדמיה למודיעין [...] על ההכשרה האקדמית של איש המודיעין לכלול שני מרכיבים: מרכיב תוכני ומרכיב אנליטי. המרכיב התוכני יכול נושאים הקשורים ללימודי המזרח התיכון, ערבית ואיסלאם, יחסים בין-לאומיים ולימודי ביטחון; ואילו המרכיב האנליטי, שיהיה בהיקף שווה למרכיב התוכני, יתמקד במקצועות המעניקים כלי חשיבה לאנליסט המודיעיני, דוגמת מתמטיקה גבוהה, פילוסופיה, פסיכולוגיה וכלכלה.

באותו קיץ בו פורסם המאמר יוסדה תוכנית "חבצלות", והמחזור הראשון של החיילים-סטודנטים, ה"חבצלוני", כפי שהם מכונים על ידי הצבא, יצא לדרכו. בדומה לתוכניות הצבאיות-אקדמיות האחרות שתוארו לעיל, גם תוכנית "חבצלות" משלבת בין ההכשרה הצבאית לאקדמית – לפני תחילת הלימודים האקדמיים, עוברים החיילים-סטודנטים טירונות קרבית. לאחר מכן הם מתחילים את לימודיהם האקדמיים, לומדים במקביל בקורסים צבאיים, ויוצאים ל"סדרת ניווטים" צבאית. בחופשות שבין הסמסטרס האקדמיים יוצאים החיילים-סטודנטים ל"סדרות צבא", שבמסגרתן הם עוברים הדרכות ביחידות הצבא השונות. בחופשת הקיץ שבין השנה האקדמית הראשונה לשנייה, עוברים החיילים-סטודנטים קורס קצינים. החיילים-סטודנטים מחויבים ללבוש מדים בזמן לימודיהם בקמפוסים האוניברסיטאיים.

בארבע עשרה שנותיה הראשונות, בין 2005-2019, התארכה התוכנית באוניברסיטת חיפה. במרץ 2019 הודיע משרד הביטחון כי בחר באוניברסיטה העברית כ"ספקית" החדשה של תוכנית "חבצלות", ובאוקטובר של אותה שנה התחילה התוכנית לפעול בקמפוס הר הצופים ובקמפוס גבעת רם של האוניברסיטה העברית. המעבר לווה בהתנגדות משמעותית, הן של הסגל האקדמי באוניברסיטה ובמוסדות אחרים והן של תאי סטודנטים.^{52 51} על אף המחאה והנימוקים הרבים בדבר הנוק שצפוי להיגרם עם הכנסתה של תוכנית צבאית נוספת לקמפוס האוניברסיטה, באוניברסיטה העברית סירבו להישמע לסגל האקדמי ולסטודנטים הרבים שהתנגדו לאירוחה של התוכנית באוניברסיטה, והתוכנית החלה לפעול בקמפוס. ההתנגדויות נבעו, בין השאר, מפרסום ב"הארץ" של תנאי המכרז השערוייתיים.⁵³ בפרסום נחשף כי משרד הביטחון דרש מהאוניברסיטה העברית את התקנתם של מערכות קשר ותקשורת, מחשבים ואמצעי בקרה במבנים; שמגוריהם של הסטודנטים ואנשי הסגל הצבאיים יהיו בתוך הקמפוס; הצבתה של דלת פלדה מאובטחת באמצעי זיהוי אישיים ביומטריים במגורי החיילים, התקנת סורגים ואבטחה צבאית; פריסתה של רשת מצלמות אבטחה שתכסה את כל הכניסות למגורי החיילים; הצבתם של מאבטחים חמושים שישמרו מסביב לשעון על כל המתחמים בהם שוהים החניכים; העברת פרטיהם האישיים של כל עובדי האבטחה והתחזוקה במתחם המגורים ושטחי המנהלה לצבא; הסכמה לכך שחניכי התוכנית יסתובבו בקמפוס לבושים במדי צבא ועם אפשרות לנשיאת נשק; מתן עדיפות לחניכי התוכנית בני אותו המחזור ללמוד באותה הכיתה את קורסי החובה באוניברסיטה; העברת פירוט הקורסים למפקד התוכנית; דרישה לביטול הסודיות המסורתית בין מרצה-סטודנט, כך שסגל ההוראה האקדמי יחויב להעביר לצבא פרטים על הישגי החיילים-סטודנטים, גם לפני שהחיילים-סטודנטים עצמם ייחשפו לציונים, וכן מתן אישור לכך שמפקד התוכנית יהיה רשאי לשוחח בעניינו של כל חניך עם מרציו, גם ללא ידיעתו של החניך; ודרישה שעובדי האוניברסיטה יצטרכו אישור מראש כדי לשהות באותו מתחם עם החיילים.

לטענת הצבא, את תנאי המכרז אישרה המועצה להשכלה גבוהה, ואלה זהים לתנאים שהתקיימו ב-14 השנים שבהם פעלה התוכנית באוניברסיטת חיפה. נזכיר כי רבים מתנאי המכרז זהים לאלה שעומדים בבסיס המכרז החדש של תוכנית "ארז" שהוזכרה מעלה, שצפויה להתחיל לפעול באוניברסיטת תל-אביב כבר בשנת הלימודים הקרובה (תשפ"ה, 2024).

מודעת ענק שפרסמה האוניברסיטה העברית
בעיתון "הארץ" בעקבות הביקורת שהושמעה
מצד סטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים על
הצטרפותה של תוכנית "חבצלות" למוסד

בספטמבר 2019, חודש אחד בלבד לפני תחילת שנת הלימודים האקדמית וכניסתה הרשמית של תוכנית "חבצלות" לאוניברסיטה העברית, על חייליה, מדיה ובסיסה, ארגן מכון ון ליר כנס בשם "הר הצופים והמודיעין: כניסת תוכנית "חבצלות" לאוניברסיטה העברית" במטרה להעניק במה לפולמוס הציבורי והאקדמי שרחש באותם ימים עם כניסתה של התוכנית לאוניברסיטה.

בדברי הפתיחה לערב, נשא דברים ד"ר אסף דוד, ראש תמת ישראל במזרח התיכון במכון ון ליר ומרצה באוניברסיטה העברית, ושיתף את הנוכחים בתחושות שליוו אותו באותו הערב, וכן את סירובו של הצבא לקחת חלק בדיון ולהגן על עמדתו וזכותו לשתף פעולה עם מוסדות אקדמיים בישראל:

רציתי לפתוח את ערב הדיון הזה בהערת אזהרה על הנושא הטעון והרגיש. מתנגדים ברמות שונות של נחישות לשיתוף פעולה הצבאי-אקדמי, ככלל רוב מוחלט של המתנגדים מגיע משמאל, בעיקר מהשמאל הרדיקלי שהוא מיעוט שבמיעוט בישראל. וכנגדם הרוב המוחלט במדינה ורוב באקדמיה לא רואה שום בעיה בשיתוף פעולה הצבאי-אקדמי, ואפילו מעורב בשיתוף פעולה כזה. והרוב הזה מביט בתימהון ובחוסר הבנה על קומץ המתנגדים והמוחים. [...] אני אדבר על שני היבטים שנמצאים בדרך כלל מאחורי הקלעים של כינוסים מהסוג הזה ובדרך כלל לא מדוברים. ההיבט האחד זה מי מדבר כאן ומי לא ומה המשמעויות של זה. וההיבט השני שהוא הפיל שבחדר, הלא הוא הפוליטיקה, או הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ועוד יותר ספציפית הכיבוש. כדי שהערב הזה יהיה מעניין ככל האפשר, מרחיב אופקים ונקודות מבט וכדי שאף אחד לא יצא מכאן כשם שהוא נכנס, ביקשנו מהצבא אישור לנוכחותו של מנהל תוכנית "חבצלות", תת-אלוף במיל' מוטי דימיטשטיין. חשבנו שאם הצבא נכנס בדלתיים פתוחות לאקדמיה, זה לא רק רצוי אלא גם הוגן שדובר מטעמו, מטעם התוכנית, יגיע לכאן, יסביר את הרעיון ויגן עליו. הצבא סרב לאשר.⁵⁴

בהמשך הסביר ד"ר דוד את היעדרם של דוברים פלסטינים מהדיון:

...זה היה מופרך מלכתחילה לצפות שמזרח ירושלמי שמייצג אוכלוסייה הולכת וגדלה של סטודנטים באוניברסיטה העברית, יסכים לשבת בפאנל כאן לצד איש צבא ולהביע את עמדתו על התוכנית. אז פנינו למרצים ערבים-פלסטינים, ישראלים, אזרחי ישראל, אמרנו להם שיש סיכוי שישבו לצד קצין בכיר

בצבא בפאנל הזה, ולאחר כמה ניסיונות נואשנו וויתרנו גם על זה. אז נותרנו עם דוברות ודוברים רציניים מאוד נשות ואנשי מקצוע מובילים בתחומם, אבל בפאנל שכולו פנים יהודי, ומכלל לאו אתה מבין הן. הדיון הזה טעון ורגיש מאין כמוהו, משום ששתי האוכלוסיות הרלוונטיות ביותר אליו סרבו להצטרף.

לאחר מכן הסביר ד"ר דוד את המשמעות שהוא סבור שיש לתוכנית "חבצלות" באוניברסיטה העברית עבור סטודנטיות. ים וסגל אקדמי פלסטיני:

הסיבה המרכזית לסירוב היא פוליטית, כלומר הסכסוך, כלומר הכיבוש. תוכנית "חבצלות" היא לא תוכנית של הכשרה של קציני צבא אמריקאים באוניברסיטת סטנפורד, היא גם לא תוכנית להכשרת חובלים באוניברסיטת חיפה, או תוכנית להכשרת טייסים באוניברסיטת בן-גוריון, ואפילו לא תוכנית להכשרת קציני תלפיות בגבעת רם. זו תוכנית להכשרת קציני מודיעין צבאי בהר הצופים. קמפוס שבו לומדת בעידוד האוניברסיטה העברית אוכלוסייה הולכת וגדלה של פלסטינים מזרח ירושלמים, שהם אפילו לא אזרחי ישראל אלא תושבים שלה וגם זה בסטטוס שתלוי על בלימה וכבול לגחמות של המערכת הפוליטית, המוניציפאלית והמשפטית של מדינת ישראל ולפעמים לעוולות של ממש כמו שראינו רק החודש בסילוואן וואדי חומס בצור באהר [...] צבא ההגנה לישראל הוא עבורם צבא ההתקפה לפלסטינים. הצבא הוא לא גוף ניטרלי בעיניהם, אגף המודיעין הוא זה שאחראי בין היתר על מעקב אחריהם ומחקר אודותיהם ואפילו אם לא נכנסים להפעלת אלימות בפועל ולשאלה האם עצם הסיטואציה של כיבוש שהצבא מתחזק היא סיטואציה אלימה. אז עכשיו אולי ברור יותר לכולנו מדוע הצבא לא נמצא כאן ומדוע הפלסטינים לא נמצאים כאן ובאיזה אופן זה מגביל את הדיון שלנו כאן הערב.

בדברים שהקריאה באותו ערב ד"ר יעל ברדה מהאוניברסיטה העברית בשם ד"ר הילה דיין, מרצה ביוניברסיטי קולג' באמסטרדם העוסקת בסוציולוגיה של המשטר והחברה הישראלית וממקימות ארגון "אקדמיה לשוויון", האירה ד"ר דיין צדדים אחרים של שיתוף הפעולה הצבאי-אקדמי:

נאמר בהקשר של התוכנית "חבצלות" שהאוניברסיטה מעניקה שירות לחברה אז הנקודה הראשונה שאני רוצה להתעכב עליה היא כיצד אנו רואים את תפקידה החברתי של האוניברסיטה. אני רוצה להבין על איזה שירות חברתי מדובר פה. תוכניות צבאיות מצוינות כמו "חבצלות" שעליהן מתחרות האוניברסיטאות, מנקזות אליהן את האוכלוסיות החזקות ביותר בישראל, שהרקע הסוציו-אקונומי שלהן גבוה והנגישות שלהם להשכלה גבוהה ממילא איננה מוטלת בספק. אז מה "חברתי" בכך, שדווקא אוכלוסיות חזקות אלה מקבלות מהאוניברסיטה תנאים מועדפים, כמו עדיפות ברישום לקורסים, מגורים במעונות בקמפוס, וכו'. יש כאן מדיניות של הפניית משאבים ציבוריים לחזק את יתרונותיהם המובנים ממילא של החזקים ביותר בחברה הישראלית. זה אנטי-חברתי.⁵⁵

בהמשך תיארה ד"ר דיין את ההשלכות שעשויות להיות לכניסת התוכנית לאוניברסיטה, בהתבסס על עדויות שנמסרו לארגון "אקדמיה לשוויון" מצד חברי סגל אקדמי במשכנה הקודם של התוכנית באוניברסיטת חיפה:

ערכנו בירור עם עמיתינו באוניברסיטת חיפה ומהם אנו למדים כי הפעלת "חבצלות" שם אכן לוותה בהפרות בוטות של תנאים אקדמיים חיוניים ושל עקרונות המרחב האזרחי. מה מבטיח לנו שזה לא יקרה גם בעברית? בחיפה קבוצות גדולות של תלמידים במדים דחקו את רגלי הסטודנטים האחרים בהרשמה לקורסים ויצרו תנאי הרשמה בלתי שוויוניים. נוכחותה של קבוצת חיילים גדולה ודומיננטית בקורסים אלה גרמה לשינוי בחוויית הלימוד בהם ולאבדן האפשרות להתבטאות ביקורתית וחופשית במסגרתם. היו מקרים בהם הופיע מפקד התוכנית בשיעור, קצין בדרגת אל"מ, ולמעשה פיקח באופן בלתי פורמלי על הנאמר בו. מדובר בהיחלשות קריטית במעמדה העצמאי של האקדמיה בישראל כמו גם באיום ממשי על הסטודנטים הפלסטינים בחוגים המדוברים. לאלה שמקדמים את הטענה הניאור-ליברלית שעל האוניברסיטה להפוך ממוסד ציבורי למוסד פרטי אם ברצונה לשמור על מעמד עצמאי, נזכיר שבמדינות מתוקנות, גם אלו שבהן מערכת החינוך כולה זוכה לסבסוד מלא של המדינה, נשמרת בהקפדה האוטונומיה של מערכת ההשכלה הגבוהה. מצב שבו השלטון והצבא מתערבים באקדמיה לפי דרישותיהם והעדפותיהם מוכר לנו ממשטרים אפלים.

לדברי פרופ' יובל יונאי, מרצה לסוציולוגיה מאוניברסיטת חיפה, למרצים לדוב אין הרבה ברירה אלא להתיישר עם דרישות המוסד האקדמי שנענה בתורו לדרישות הצבא:

חבר מהאוניברסיטה שכבר לא מלמד, הוא התייעץ איתי, הוא היה מרצה חדש, הוא נדרש, אמרו לו שמצפים שהוא ילמד קורס שהיה חלק מהתוכנית של הקורס חובלים והוא התייעץ איתי אם שווה לצאת למלחמה על זה שהוא לא רוצה להיות חלק מתוכנית הכשרה צבאית ואם הוא היה אומר לא זה היה יכול להשפיע על היחס כלפיו, על מעמדו בחוג, לסמן אותו כמישהו שעושה בעיות. אז יש פה איזשהו שיקול שקשור למרצים שנדרשים ללמד בקורסים האלה.

במסגרת המחקר עבור דו"ח זה נערכו ראיונות עם אלון ואביב, שניהם צוערים לשעבר בתוכנית "חבצלות" – שמם ומספר פרטים מזהים נוספים שונו על מנת לשמור על פרטיותם וביטחונם.

כך מתאר אלון את ההשתלטות המיליטריסטית על המרחב האקדמי שהביאה עימה תוכנית "חבצלות", ואת "המתחם" – בניין מעונות הסטודנטים שהוסב לבסיס הצבאי דה פקטו עבור חניכי התוכנית:

היה אזור במעונות שהיה סגור ממש כמו בסיס צבאי עם מצלמות, שומר עם נשק אחד החיילים, וכל הזמן אטום, בין המעונות. בדיעבד זה היה מאוד הזיה. ולומדים על מדי א' כל הזמן. בחיפה גם חובלים לומדים למשך תקופה אז היו הרבה מדים במרחב, וגם כל מני חבר'ה אחרים, שוטרים וחיילים שונים אבל היה המון. גם אנחנו וגם חובלים. זה היה מאוד נוכח במרחב והיה תמיד ריחוק אוטומטי מכל הפלסטינים. זאת אומרת, הפלסטינים מאוד נוהרו לא להתקרב אלינו. היה מן שיח לא מדובר, האזור של מי הוא מי, הפרדה מאוד ברורה. במעונות זה לגמרי מופרד, ממש בסיס צבאי, יש מלא בניינים, בניין שלם הוא שלנו ולידינו בניינים אחרים. בחיפה המעונות הם חלק מהקמפוס, בתוך הגדרות של הקמפוס. קראו לבניין שלנו 'המתחם'. זה בניין שהיה חלק מהמעונות הרגילים קודם. החיילים ישבו בפנים ובחוץ היו מצלמות, אבל אם משהו מוזר במצלמות, אם קורה משהו, אז היו יוצאים החוצה עם נשק.

בהמשך מסביר אלון בהרחבה את נהלי השמירה של חיילי התוכנית:

הפרקטיקה של בסיס צבאי בתוך האוניברסיטה יצרה סיטואציות כאלה [של שיטור ומעקבים]. לא ממש איזה מעקב יזום, אבל אם רואים במצלמה מישהו, פלסטיני גם הרבה פעמים, בטח אם הוא גר במעונות, שנמצא מאוד קרוב לכניסה ויושב שם הרבה זמן, מי שנמצא בשמירה יצא אליו עם נשק וישאל אם הכל בסדר. לא איזה מעקב יזום, אבל במצלמות רואים טווח יחסית גדול. זה היה מאוד נוכח. קרו לא מעט סיטואציות כאלה. הסטודנטים הפלסטינים ידעו להתרחק מהמעונות ברדיוס שאין מה להתקרב למעונות שלנו. המצלמות היו ברדיוס מכובד של המעונות בהתחשב בזה שזה בניין של עוד מעונות אז בהגדרה אתה רואה את הכניסה לבניין השני, אין איזו הפרדה הרמטית.

מדבריו של אלון עולה כי הקמת הבסיס הצבאי בתחומי הקמפוס, נהלי השמירה שהצבא קבע ואמצעי השמירה שהוא הציב, ביניהם מצלמות אבטחה, יצרו מצב שבו חיילים בהכשרה מודיעינית עקבו וריגלו באופן פעיל אחרי סטודנטיות. ים אחרות באוניברסיטה, ובאופן ספציפי אחרי סטודנטיות. ים פלסטיניות. ים. הדבר גם הוביל לכך שסטודנטיות. ים מן המניין שהתגוררו במעונות נמנעו מללכת באזורים מסוימים מתוך החשש למעקב מצד חיילי המודיעין בהכשרה. מדובר, אם כן, בפגיעה חמורה בפרטיותם של הסטודנטיות. ים עד כדי גרימה לכך שיימנעו מלעבור במקומות מסוימים בקמפוס.

עוד מספר אלון, כי אף על פי שחיילי התוכניות חויבו להסתובב במדים אך לא עם נשק, נוכחות התוכנית בקמפוס בכל זאת הובילה לעלייה בכמות כלי הנשק בקמפוס:

היו כל מני תרגילים, תרגיל אש, תרגיל בטיחות וכאלה ששם מתאמנים, מן הסתם על יבש ולא באמת משתמשים בנשק, אבל יוצאים החוצה למרחב עם נשק, זה קרה לא מעט. במקרה של שריפה, מה עושים, אז לוקחים את הנשקים. או מה קורה אם יש התראה על משהו חבלני, צריך להתארגן עם נשקים ולצאת החוצה. תמיד גם היה חלק מהצוות עם נשק. מהקצינים ומעלה תמיד היה מישהו עם נשק, גם בסביבת

האוניברסיטה, זאת אומרת הוא הולך לקפיתריה, הוא הולך לשיעור, הוא עם נשק. הקצינים גרו שם, במתחם קצת נפרד. תמיד היה תורן, למיטב זכרוננו זה היה קצינים, אולי בשנה ג' ללימודים, תמיד היה מישהו עם נשק, לפחות שניים-שלושה, זה היה די בהגדרה. אחד היה חייב להיות בבניין ועוד שניים היו יכולים לעשות מה שהם רוצים. אז תמיד היה נשק במתחם. תמיד. וכשהיינו עושים תרגילי ספורט וכאלה ויוצאים לכרמל כי [זה] ה, אז חייב שיהיה מישהו עם נשק.

לדברי אלון, ההפרדה הרמטית שיצר הצבא לא הסתכמה בהקמת הבסיס הצבאי בקמפוס, אלא גם נגעה למערכת היחסים בין צוערי "חבצלות" לבין הסטודנטים הפלסטינים באוניברסיטה:

פשוט לא היו יחסים. זה היה מאוד מובדל. לא נאמר לנו, אבל זה היה כזה חוק לא כתוב, שיש כזו הפרדה מאוד מאוד טוטלית. אני לא חושב שזה קשור באופן ישיר אבל אולי כדוגמה, ביום האדמה, אחד במאי, יום הנכבה, כשיש עיסוק [פוליטי] של הסטודנטים הפלסטינים אז בהגדרה אנחנו לא היינו הולכים לשיעור, בהגדרה היינו נשארים ב'מתחם'. לא יודע אם היה איזה חשש אבל הייתה איזו אמירה שאנחנו מתרחקים מזה. גם מאיתנו, הסטודנטים החיילים, הייתה דרישה לא להתערב בשום דבר פוליטי, בשום דבר באוניברסיטה. אז היה מאוד חשש שאפילו נתקרב לזה, זה היה ממש. וגם בחלל מעבר, מן הסתם הסטודנטים לא דיברו איתנו, לא הרגישו בנוח ואין מה לדבר איתנו. הייתה איזו הפרדה די ברורה. היה את המרחבים שבהם הפלסטינים נמצאים ו[המרחבים] בהם אנחנו נמצאים וזה היה די ברור. גם בשיעורים הייתה חלוקה כזאת. גם בשיעור שיש חצי סטודנטים פלסטינים וחצי חיילים אז זה מאוד מופרד ברמת האיפה אנחנו יושבים ועם מי עושים עבודות, חלוקה מאוד ברורה. ההפרדה הייתה הרמטית ומאוד יעילה.

דרישתו של הצבא כי החיילים-סטודנטים יימנעו מלהשתתף בפעילויות פוליטיות היא עדות נוספת לצנזורה שמטיל הצבא על משתתפי התוכניות הללו ולכן שבניגוד לסטודנטיות. ים אחרים, החיילים-סטודנטים נמצאים באקדמיה לצורך מטרה אחת בלבד – להתמקצע בתפקידיהם הצבאיים. מסיבה דומה, כנראה, מחייב הצבא את חניכי "חבצלות" ללבוש מדים בעת שהותם בקמפוס – ראשית, כדי שלא יישכחו שהם חיילים בתפקיד, אשר מייצגים את הצבא, ולכן עליהם להיזהר בלשונם ובמעשיהם בעת שהותם באוניברסיטה; ושנית, בכדי למנוע מצב שיצרו קשר עם סטודנטיות. ים אחרים עם דעות פוליטיות שאינן מתיישבות עם ערכיו של הצבא, ובפרט שלא יקיימו תקשורת עם סטודנטיות. ים פלסטינים בקמפוס.

אלון מתאר את התפקיד שמילאה החובה ללבוש מדים צבאיים ביצירת ההפרדה הזאת:

הייתה הרגשה שאתה תמיד בתפקיד, בוחנים אותנו, אנחנו נציגים של משהו, משהו בלהסתובב ב[מדי] א' כל הזמן, וגם זה שמסתכלים עלינו... יש נראות אחרת במרחב. בדיעבד, החוויה הסטודנטית-אליה הייתה של הפרדה הרמטית מהפלסטינים, זאת אומרת כמה זה היה הדדי. לא הייתה שום אינטראקציה בכלל, זו הייתה חוויה מאוד שונה [מהמוסד האקדמי שבו אלון לומד כיום]. עכשיו אני רואה את זה. זה היה ככה כי היינו חיילים שממש לא הייתה שום אינטראקציה.

אביב, משתף בתחושות דומות בכל הנוגע לחובת לבישת המדים בקמפוס, לתגובות של הסביבה האקדמית לנוכחות הצבאית בקמפוס, ולהיותו סטודנט-חייל במרחב אזרחי בהגדרה:

זה הרגיש חרא. גם כי אתה תמיד תהיה בולט ותמיד תייצג משהו והאינדיבידואל שלך נמחק. דווקא בתקופה שאוניברסיטה זו התקופה שאתה זה מי שאתה, אז לא. אתה החייל. תמיד תמיד הגעתי לשיעור ואמרתי לי "אה חבצלות תביא ת'זה". אין לך שם, אתה החייל. גם המרצים לפעמים, "אה החייל שם מאחור, אתה רוצה לדבר?". שזה גם משפיע מאוד על כל החוויה ואין אתה תופס את עצמך. כי זה לא רק להיות בבסיס ואז כולם ככה, ואז זה לא באמת מיוחד להיות חייל או חיילת, אלא אתה במקום אזרחי אז אתה בהכרח בולט [...] מהזווית שלי הרגשתי שאני לא כל כך סטודנט והרבה יותר חייל. רוב התקופה שלי בתואר.

דבריו של אביב מאירים פן נוסף חשוב בהשפעות של נוכחות צבאית במרחבים אקדמיים – הצורה שבה היא משפיעה על החיילים הצעירים עצמם שמשתתפים בתוכניות צבאיות-אקדמיות. תחושת זרות ואובדן

זהות אישית אמנם נפוצות בקרב חיילות.ים בצבא, וודאי כאשר אחת ממטרותיו המוצהרות של הצבא היא האחדה של הזהויות האישיות לכדי זהות קבוצתית וצייתנית ומניעת מחשבה חופשית וביקורתית, אך נראה כי תחושות אלה מועצמות כאשר על החיילים לבצע את תפקידם במרחבים אזרחיים, ובוודאי כאשר הצבא לא רוצה להסתכן בכך שהסטודנטיות.ים יצרו קשרים חברתיים שיערערו את השקפת עולמם ובחירותיהם.

לדברי אביב, תהליך ההתחיילות, ולאחריו ההכשרה הצבאית בזמן הלימודים האקדמיים, הוסיפו קשיים נוספים:

התגייסתי בגיל 18 ישר אחרי התיכון. התחלתי את השירות, היינו שלושה חודשים, עשינו טירונות קרבית בניצנים. זו טירונות שגם מגל [מערך הכשרת מפקדי טירונות בצבא] עושים וזה היה מזעזע [...]. ההבדל [בינינו לבין חיילים אחרים] הוא שאנחנו עושים את הטירונות וממש יום אחרי זה כבר הגענו לאוניברסיטה, לא היה חופש לא היה כלום, פשוט ברגע אחד היינו צריכים לשנות את התודעה שלנו להיות סטודנטים, והיינו ממש צעירים [...]. בעיקרון הלימודים הם לתואר דו-חוגי. תוך כדי יש לנו גם מלא מלא הכשרות [מודיעיניות-צבאיות]. וכמו צבא גם שמירות ותורנויות ומפקדים. קרה הרבה שהייתה לי שמירה משלוש בבוקר עד חמש בבוקר ואז היה לי שיעור בשמונה בבוקר.

אביב מתאר את הסתירה המובנית בהווית החייל-סטודנט ואת האינדוקטרינציה שעוברים בני נוער בישראל כדי לשכנעם להתמייין לתוכניות שהצבא משווק כ"מצוינות":

זה [תוכנית "חבצלות"] מאוד מגביל את החיילים. בסוף החיילים לא יכולים להביע את דעתם הפוליטית או דעתם באופן כללי. מהחוויה שלי היינו בני 18 ולא באמת ידענו למה אנחנו נכנסים, זה גיל נורא נורא תמים, אתה עובר שטיפת מוח ברוב התיכונים כן להתגייס, להגיע לתוכניות הכי טובות, למודיעין, קרבי. רוב החיילים והחיילות פחות מודעים פוליטית. בשלב הזה זה יותר קשה, אני יודע לפחות על עצמי. ואז כשאני נכנס לתוכנית לא ידעתי לאן אני נכנסת ולא הבנתי מה יהיו החסרונות. וכשהייתי שם נחשפתי להרבה דברים, וכל התפיסה שלי של העולם מאוד מאוד התערערה בשלב הזה. גם אם מאוד הכלתי והבנתי שיש כאן הרבה דברים לא בסדר, גם אם פתחתי תודעה פוליטית מאוד מפותחת, בכל מקרה לא יכולתי לדבר. כבר מהגיל הזה הייתי אאוט. כי הייתי חיילת. גם אם הייתי בשיעורים הרלוונטיים באוניברסיטה לא יכולתי לדבר. מן הסתם גם לא יכולנו להשתתף בהפגנות פוליטיות כי היינו צריכים להיות על מדים כל הזמן.

דבריו של אביב מהדהדים את מצבם של רבים מבני הנוער בישראל – חוסר מודעות פוליטית, חברתית ואישית שנובעת משנים של אינדוקטרינציה לערכים צבאיים של גיוס והקרבה במערכת החינוך הפורמלית, הבלתי-פורמלית, כלי התקשורת, הרשתות החברתיות, ומצד בני משפחה וחברים. לכך נוספת הטרגדיה הנוספת של חיילים.ות רבים בתוכניות צבאיות-אקדמיות – החשיפה בגילאים אלה למגוון קצת יותר רחב של מידע והשקפות פוליטיות, ובמקביל ההבנה שכחיילים.ות אין להם איך לפעול עם הידע החדש הזה ולבטא את ספקותיהם בנוגע להנחות היסוד הלאומית-צבאיות.

בהמשך מתארת אביב את תגובות הסביבה האקדמית לנוכחותם של החיילים-סטודנטים באוניברסיטה:

היו הרבה גילויים של שנאה מצד סטודנטים וסטודנטיות, ירקו עלי לא פעם. אני מבינה את זה. סטודנטים וסטודנטיות פלסטיניות אבל לא רק, גם עובדי ניקיון או משהו כזה. זה בדרך כלל קרה בתקופות שהיו יותר מתוחות [מבצעים צבאיים]. היו תקופות שגם לא הייתי יכול ללכת לבד בקמפוס כי זה היה יכול להיות מסוכן. היו תקופות שגם לא נתנו לנו, שעל פי הנוהל היינו צריכים להיות לפחות שניים, כי היה אפשר להרגיש לא בטוחים.

אביב משתף באחד המקרים:

אני זוכר מקרה אחד שהיה לי שפשוט עברה איזה מישעה, הסתכלה עלי וירקה על הרצפה לכיווני, המשיכה ללכת ואני המשכתי ללכת. אני יודע שזה לא בגלל מי שאני, [אלא] בגלל שאני מייצג מערכת [צבאית], שזה חלק מהעניין. זה לא יוצר לי שנאה לא כלפיה ולא כלפי אף אחד כי אני מבין את זה.

בסוף אלה רגשות מאוד חזקים שמתעוררים בתוך בן אדם. אבל היו עוד מקרים שהרגשתי לא בטוח. קללות, גידופים, יריקות. זה אף פעם לא היה בשיעורים, לא סטודנטים שמכירים אותנו. בטח היה גם מאחורי הגב אבל לא מולנו.

מעדויותיהם של אביב ואלון עולה בעייתיות נוספת בבחירה של אוניברסיטת חיפה, ואחר כך של האוניברסיטה העברית, לצרף אליהן תוכנית צבאית-אקדמית נוספת, שתכליתה להכשיר לתפקיד קציני מודיעין. במקרה של האוניברסיטה העברית, היה על המוסד האקדמי להכיר בכך שצירופה של התוכנית למוסד שממוקם בשטח מתוח ובעיר מסוכסכת ומקוטבת, שבה הכיבוש והאלימות שמפעיל הצבא כלפי פלסטיניות. ים נוכחים כמעט בכל מקום, יגביר את תחושת אי-הביטחון והזרות של סטודנטיות. ים פלסטינים באוניברסיטה ויעורר תגובות קשות לנוכחות של חיילים במרחב, כך שהנוכחות הצבאית בקמפוס תפגע גם בחיילים-סטודנטים עצמם.

כחלק מההסכם עם האוניברסיטה העברית, לפיו על האוניברסיטה לספק מגורים לחיילים-סטודנטים הטריים, משרד הביטחון קיבל לידיו שני בניינים במעונות רזניק בקמפוס הר הצופים שלפנים שימשו למגורים של סטודנטים רגילים. את הבניינים, שעד אז היו מתחמי מעונות אוניברסיטאיים סטנדרטים, הסב משרד הביטחון למתחם צבאי סגור ומגודר, מאובטח על ידי חיילים במדים, שהכניסה אליו הותרה רק לחיילים, למפקדים ולקצינים של תוכנית חבצלות, ולאנשי צבא אחרים. כניסתם של סטודנטים אחרים נאסרה בפקודה. המבנה שמר על השם שניתן למגורי החיילים עוד באוניברסיטת חיפה, ושנדמה שנלקח מסרט מדע בדיוני דיסטופי – "המתחם". לפי אתר תוכנית "חבצלות", החניכים ב"במתחם": "ישנים, לומדים, מתאמנים ועוד, יחד עם חבריהם למחזור ולהכשרה". הלימודים מתבצעים בשני הקמפוסים של האוניברסיטה העברית בירושלים, בהר הצופים ובגבעת רם. במהלך לימודיהם, מחויבים החניכים ללבוש מדי א' לכל אורך שהותם בתחומי הקמפוס. מבחינה אקדמית, כלל החניכים חייבים ללמוד בחוג ללימודי האסלאם ומזרח תיכון, עם חטיבה במדעי המדינה, שם הם לומדים על ההיסטוריה של המזרח התיכון, ערבית, מחקר חברה ומערכות פוליטיות. את החוג השני הם יכולים לבחור בעצמם, מבין ארבע אפשרויות שמציעה התוכנית – כלכלה, מתמטיקה, פילוסופיה ומדעי המחשב.

לפי אלון, גם תוכנית הלימודים עצמה, והכללים שחלים על סטודנטים רגילים, כופפו שוב ושוב כדי להתאים לצרכיו של הצבא:

ממש היו קורסים רק לנו. היו כאלו שהיו פתוחים רק לנו. אבל קורסים מקבילים, שישתדרו לנו בל"ז או פתחו לנו משלנו, רק לנו. אני חושב שתכני הלימוד הותאמו לנו... האינטראקציה שהייתה בין האוניברסיטה לתוכנית היא היסטורית. כשהיו לנו קשיים בל"ז, עם דברים שלנו בצבא, אז היו לנו תאריכים שונים לעבודות ומבחנים, שיעורים התבטלו, שיעורים נוספו, המון גמישות במה שהתוכנית דורשת. אני מניח שהיו הבדלים לפחות כי חומרי הקריאה היו מותאמים, כל המסגרת של הקורס הייתה מותאמת לל"ז שלנו. אז היה תקופות שהיה יותר חומרי קריאה ויותר עבודות, תאריכי המבחנים היו שונים [ו]אני בכלל לא אופתע אם גם התכנים היו שונים. והיה קורס אחד שהיה רק לחיילים, איזה קורס פילוסופיה כללי, משהו ממש רחב... לדעתי יותר במובן האפיסטמולוגי, משהו שכביכול יותר במודיעין... איזה קורס מונפץ בשבילנו מצד האקדמיה. בנוסף, את חלק מהלימודים המודיעיניים-צבאיים שלנו ספרו כנקודות זכות אקדמיות. לא זוכר באיזה היקף וצורה אבל היה. המסלול שלנו הוא דו-חוגי, והרעיון הוא לא לעשות את מכסת הנ"זים [נקודות זכות] שצריך אלא פחות, אני זוכר שהיו לנו 15-20 נ"זים פחות לעשות כי אותם אנחנו עושים ומכירים בהם בתוכנית חבצלות מהלימודים המודיעיניים. אז הם נספרו, היה ציון עובר, [כלומר] לא היה ציון [מספרי] לזה, אבל היינו צריכים לעשות פחות קורסים, פחות דברים אקדמיים, כי זה נספר לנו. זה היה די משמעותי. בסופו של דבר זה היה מסלול דו חוגי, זה יצא שנתיים וחצי כי בסמסטר האחרון [עשינו] בעיקר דברים אקדמיים, זה היה די לחוץ והסיבה שזה אפשרי כי עושים פחות קורסים. האוניברסיטה לא נחשפה לתכנים שהשלימו את הנקודות האלה.

הכפפת התנאים האקדמיים ותנאי הזכויות לתואר שמתאר אלון דומים לדרישות שמופיעות במכרז תוכנית "ארז" שנסקר לעיל, לפיו כחמישית מכלל נקודות הזכות שמקנות קבלת תואר בוגר אוניברסיטה יוכרו עבור הכשרה צבאית חוץ-אקדמית שאינה קשורה במאום לחוגי הלימוד האקדמיים.

מהעדות של אביב ואלון משתקפת הסתירה המובנית בנוכחות של חיילים-סטודנטים במוסדות אקדמיים, כאשר מצד אחד הם נמצאים במוסד, שלפחות רעיונית, אמור להיות כזה שמעודד חשיבה ודיון חופשיים וביקורתיים, אולם שהדבר נאסר עליהם.

בחלק הראשון של תת-פרק זה נסקרו בתמציתיות מספר תוכניות צבאיות-אקדמיות שאינן חלק ממערך העתודה האקדמית בצבא, על מנת להדגים סוגי התערבות נוספים של משרד הביטחון והצבא בלימודים אקדמיים בישראל. לאחר מכן הוצגו שני מקרי בוחן של תוכניות "עילית" צבאיות-אקדמיות – תוכנית "ארז" של זרוע היבשה, שמטרתה הכשרה אקדמית של קצינים קרביים, אשר צפויה להתחיל לפעול באוניברסיטת תל אביב; ותוכנית "חבצלות", שפעלה במשך ארבע-עשרה שנים באוניברסיטת חיפה, ופועלת מאז 2019 באוניברסיטה העברית.

כפי שניתן לראות מעיון בסעיפי המכרז של תוכנית "ארז", מטרת הצבא בשיתוף פעולה עם האקדמיה חורגת בהרבה מהדרישה לשילובם של משתתפי התוכנית בלימודים אקדמיים כסטודנטים מן המניין. דרישות משרד הביטחון והצבא מהמוסדות האקדמיים לא סבירות בעליל, שכן הן מחייבות את אלה להתאים את נהליהם ואופני פעולתם לדרישותיו של הצבא. זאת, תוך אפליה של סטודנטים אחרים, הכפפת הסגל האקדמי לדרישות הצבא, בין השאר על ידי הגבלת חופש הביטוי של המרצים ודרישה להעברת הרצאות בבסיסים צבאיים, שינוי בתנאי הזכויות לקבלת תארים אקדמיים, הקמת בסיס צבאי דה פקטו באוניברסיטה או בסמוך לה וכן הכנסה מאסיבית של נשק לקמפוסים. ניתן לראות מתיאור המקרה של תוכנית "חבצלות" ומעודויותיהם של חניכי עבר בתוכנית כי היא גרמה נזק רב הן לחיילים-סטודנטים שמשתתפים בה והן לסטודנטיות. ים אחרים במוסדות האקדמיים.

לסיכום, בפרק א' הראינו כיצד תהליכי מיליטריזציה באים לידי ביטוי בתוכניות לימוד צבאיות-אקדמיות, וכיצד אלה פוגעים הן בסטודנטיות. ים מן המניין והן בחיילים-סטודנטים עצמם. עמדנו על חלקה הפעיל של האקדמיה בניהול תוכניות אלו, בגיוס של בני נוער ובהשתקת ביקורת על שיתופי פעולה אלו. כמו כן, הראינו כיצד המוסדות האקדמיים מרוויחים משיתופי פעולה אלה, בין השאר על ידי הכנסה כספית גבוהה.

להתייחסות המוסדות האקדמיים והמועצה להשכלה גבוהה לטענות המופיעות בדוח ראו [נספח תגובות](#).

פרק ב': מרחב

פרק זה עוסק בתופעות של מיליטריזציה במרחב, ובוחן היבטים שונים של מיליטריזם שבאים לידי ביטוי במרחבים הפיזיים של המוסדות האקדמיים: השטחים הציבוריים בקמפוסים, כיתות הלימוד ומרחבים אקדמיים אחרים.

הפרק מחולק לשני חלקים, כאשר הראשון מתמקד בנוכחות של חיילים ואזרחים נושאי נשק ובחיילים במדים צבאיים בקמפוסים, והשני במתחמים צבאיים בתחומי הקמפוסים האקדמיים, ובפרט באפשרות קיומו של בסיס מודיעין בבניין המרכזי של אוניברסיטת חיפה.

”מה הומניסטי כל כך בצבא הזה?”: מדים ונשקים

אחת התופעות הברורות, הגלויות והבולטות ביותר של מיליטריזם היא מדים צבאיים וכלי נשק במרחב האזרחי. הנוכחות של סממנים אלה במרחב הישראלי היא כמעט שקופה לאזרח הישראלי-יהודי הממוצע, אבל עבור רבים אחרים, כמו פלסטיניות.ים וקבוצות אחרות שספגו וסופגות אלימות ממסדית, וכן אנשים שנושאים צלקות משירותם הצבאי או מהתמודדותם עם המערכת הצבאית, היא נוכחת ומאיימת מאוד. במוסדות האקדמיים בישראל אין איסור על כניסה עם מדים צבאיים וכלי נשק לקמפוסים. מהשאלונים שהפצנו והראיונות שערכנו עם סטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים מתגלה הפער המשמעותי בין התפיסה של המיינסטרים הישראלי בכל הנוגע למדים ונשק לבין הצורה שבה אלה נחווים בקרב הקבוצות שעליהן הם מאיימים ואותן הם מדירים.

בינואר 2019 עלה נושא המדים הצבאיים בקמפוסים לכותרות לאחר שמספר כלי תקשורת פרסמו סרטון בן שתי דקות שבו מתועדת שיחת מסדרון בין קרולה הילפריך, מרצה באוניברסיטה העברית, לבין סטודנטית במדים. בשיחה נשמעת הילפריך אומרת לסטודנטית שהיא ”לא יכולה להיות נאיבית ולבקש שיתייחסו אלייך כאזרחית כשאת מבקשת להיות במדים. את חיילת בצבא של ישראל, ויתייחסו אלייך בהתאם” – כלומר שללבישת מדי צבא, בוודאי במרחב אקדמי, אזרחי לכאורה, ובפרט בקורסים שבהם לומדים פלסטינים, שעבור חלק נכבד מהם מייצגים המדים צבא כובש ואלים, יש משמעות פוליטית.⁵⁶ כלי התקשורת עיוותו את פרטי התקרית, וטענו שבין המרצה לחיילת התפתח ויכוח במהלך השיעור ושלאחריו קראה המרצה לחיילת לשיחה ונזפה בה. לפי בדיקה שערך עיתון ”הארץ” ובדיקה נפרדת של האוניברסיטה ביחס לתקרית התברר כי בניגוד לטענות, כלל לא התנהל ויכוח בין המרצה לחיילת במהלך השיעור, ושהחיילת היא זו שפנתה למרצה בדברים לאחר השיעור.⁵⁷ בעקבות התקרית פרסמה התאחדות הסטודנטים הארצית הודעת גינוי כנגד המרצה, ומיד לאחר מכן גם תנועת הימין ”אם תרצו” קפצה על המציאה, תקפה את המרצה וקראה לשר החינוך דאז, נפתלי בנט, לפעול לפיטוריה. עוד באותו היום ארגנה ”אם תרצו” הפגנה בקמפוס בה קראו פעיליה לפיטורי המרצה. בתגובה לכתבה שהתפרסמה אודות התקרית באתר ynet, גיבתה האוניברסיטה העברית את החיילת, והתגאתה בשיתופי הפעולה השונים שלה עם הצבא הישראלי: ”האוניברסיטה מכבדת את כל הסטודנטים והסטודנטיות שלה כולל את אלה שבאים ללמוד בזמן שירותם הצבאי בין אם הם חיילי סדיר, קבע או מילואימניקים. באוניברסיטה לומדים חיילים רבים חלקם במסגרת שיתופי פעולה ייחודיים עם רשויות הביטחון השונות – כולל צה”ל.”⁵⁸ לפי הפרסום ב”הארץ”, בעקבות התקרית קיבלה המרצה מכתבי נאצה רבים ולאונברסיטה הגיעו איומים מפורשים על חייה. לאחר התקרית ובעקבות האיום על חייה, נעדרה המרצה מהאוניברסיטה למספר שבועות. בהמשך נחשף במגזין החדשות ”שיחה מקומית” שהסטודנטית היא בכלל קצינה, שהייתה פעילה במשך תקופה ארוכה בארגון ”אם תרצו” ואף קיבלה ממנו תעודת הצטיינות על פועלה. עוד התברר, שהקצינה התחילה את שירותה הצבאי כעתודאית באקדמיה, ובמהלך התקרית למדה לתואר שני באוניברסיטה מטעם הצבא. לאחר השיעור, שעסק בחיבור ”הפסיכולוגיה של ההמון” של פרויד, פנתה הקצינה לסטודנטית פלסטינית, וזו כנראה סירבה לדבר איתה. בעקבות זאת פנתה הקצינה למרצה וביקשה לשוחח עימה.⁵⁹ כמו כן, בתחקיר שערכה האוניברסיטה התברר כי השיחה בין המרצה והסטודנטית הייתה ארוכה בהרבה מהקטע הקצר שנחתך לטובת התקשורת.⁶⁰ בעקבות האירוע, פרסם ארגון ”אקדמיה לשוויון” מכתב תמיכה במרצה.⁶¹

תנועת הימין ”אם תרצו” מנהלת גם רשימה שחורה של מרצים ”שמאלנים” בשם ”הכר את המרצה”, בו גם מופיע שמה של הילפריך ומרצים רבים אחרים באקדמיה הישראלית, ומעודדת סטודנטים ”להלשין” על המרצים שלהם ובכך להרתיע אותם מהבעת דעות פוליטיות.⁶²

כשבוע לאחר התקרית, פרסמה האוניברסיטה מודעת ענק בעיתון "הארץ", בה היא ממשיכה לצדד בקצינה, להתהדר בקשריה הענפים עם כוחות הביטחון הישראליים ולהפנות את גבה למרצה:

מודעת ענק שפרסמה האוניברסיטה העברית בעיתון "הארץ"
בעקבות בעקבות מקרה הילפרין
השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007

המקרה של הילפרין, ותגובת האוניברסיטה אליו, מספקים הצצה נוספת לסדר העדיפויות של האקדמיה – שיתוף פעולה צבאי-אקדמי – במקום הראשון, טובת המרצים והגנה עליהם – במקום שני. כך, במקום להגן על המרצה ועל זכותה לחופש ביטוי, גם אם עמדותיה אינן מקובלות על חלקים מסוימים בחברה, כמצופה ממוסד אקדמי שחרת על דגלו מחשבה ודיון חופשיים וביקורתיים, בחרה האוניברסיטה לפרסם בכלי תקשורת מרכזי מודעת ענק שמצדדת לא רק בסטודנטית עצמה, אלא בכלל לובשי מדים ו בד בבד גם מתגאה בשיתופי הפעולה הצבאיים-אקדמיים שלה עם הצבא וגופים צבאיים אחרים.

שנים עשרה שנים קודם לכן, בשנת 2007, פוטר ניזאר חסן מעבודתו כמרצה לקולנוע במכללה האקדמית ספיר לאחר שסרב להתנצל בפני תלמיד ממנו ביקש שלא להגיע במדי צבא לשיעורים שהוא מלמד, כיוון שבשיעוריו הוא רוצה לראות סטודנטים ולא חיילים. בעקבות התקרית התעוררה סערה תקשורתית ונערכו הפגנות כנגד המרצה. נשיא המכללה באותו זמן, פרופ' זאב צחור, דרש מחסן להתנצל בכתב בפני התלמיד, וכתב כי "בדברי ההתנצלות, עליך להתייחס למחויבותך לכיבוד מדי צה"ל ולזכותו המוחלטת של הסטודנט, של כל סטודנט, להיכנס לכיתתך במדים" וכן "לא אקבל התנצלות שאיננה מתייחסת לכיבוד מדי צה"ל או שיש בה התמקחות בעלת גוון פוליטי. התנצלותך תועבר למר אייל כהן דרכי. זכותו של מר אייל כהן לפרסם את ההתנצלות כראות עיניו". בסוף המכתב הבהיר נשיא המכללה כי המרצה מושעה מכל פעילות במכללה.⁶³ בתגובה לכתבה באתר ynet שדיווחה על פיטוריו של חסן, מסרה מכללת ספיר כי: "מכיוון שלא התקבלה התנצלותו של ניזאר חסן, נפתח הליך של הפסקת העסקה, כמקובל במוסד אקדמי".⁶⁴ ניתן לשער שהסיפור היה נגמר אחרת אילו היה מדובר במרצה יהודי ולא פלסטיני. כך או כך, המקרה הבהיר למרצים, הן יהודים והן לא-יהודים, את גבולות המותר באקדמיה, ושימש כנראה תמרור אזהרה למרצים בעתיד.

בעוד שסטודנטים בתוכניות צבאיות-אקדמיות כגון "חבצלות" או "ארז" מחויבים ללבוש מדים בזמן שהותם בקמפוס, נשאלת השאלה מדוע סטודנטים שלומדים באוניברסיטה במקביל לשירותם הצבאי (בין אם בסדיר ובין אם במילואים) לא יכולים להגיע לשיעורים בלבוש אזרחי ובכך להפוך את המוסד האקדמי לסביבה בטוחה ומאפשרת יותר עבור סטודנטים ומרצים אחרים.

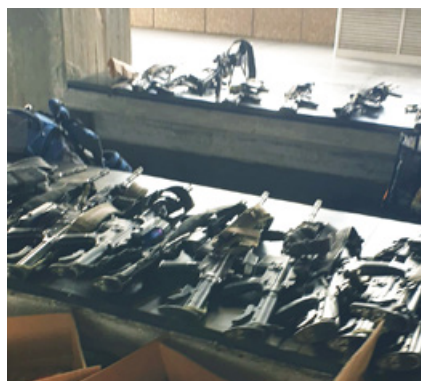
פרופ' יובל יונאי, מרצה לסוציולוגיה מאוניברסיטת חיפה, מציע הסבר לדרישת הצבא שחיילים-סטודנטים בתוכניות צבאיות-אקדמיות יסתובבו לבושים במדים בעת שהותם בקמפוס:

יש ספר קלאסי בסוציולוגיה שנקרא "על מאפייני המוסדות הטוטאליים" של ארווינג גופמן, אחד הסוציולוגים הגדולים. הטענה שלו הייתה שבבתי חולים, בתי סוהר, פנימיות וצבא יש מדים כי זה חלק מהניהול הפנימי של היחסים בין החוסים למיניהם לבין הצוות ושיש משמעת וכל מיני פונקציות של איך מנהלים מוסד כזה, אז אני חושב שזה גם העניין פה. מעניינת התפיסה האידיאולוגית, של אנחנו מגיעים, אנחנו חיילים, אולי גם [רצון של הצבא] שהם יתנהגו יותר יפה ויזכרו וידברו אחרת כשהם שואלים שאלות כמייצגים את הצבא ולא רק כסטודנטים.

אמנם יהיה זה בלתי אפשרי לאמת באופן וודאי את כוונות הצבא בדרישתו מחיילים-סטודנטים בתוכניות צבאיות-אקדמיות שונות ללבוש מדים בעת שהותם בקמפוסים, אך אפשר לשער שהן קשורות לסיבות שהעלה פרופ' יונאי, שגם מתכתבות עם עדויותיהם של חניכי עבר בתוכנית "חבצלות" ועם סעיפים שונים בחוזה העתודה האקדמית שהובאו קודם – תזכורת תמידית לחיילים-סטודנטים שגם כאשר הם נמצאים במרחבים אזרחיים, כדוגמת האקדמיה, הם נתונים למרותו של הצבא, על פקודותיו ונהליו, זאת במטרה למנוע את האפשרות שיביעו דעות שאינן מתיישבות עם תפיסות הצבא ושיתרחקו מסטודנטיות. ים שמהווים "איום" עבורו, ובפרט סטודנטיות. ים פלסטינים. באופן דומה, נוכחות של חיילים במדים צבאיים במרחבים אזרחיים גם מהווה תזכורת לא. נשים אחרים בקמפוס שהצבא נוכח בכל מקום, ובכך גם מאפשרת לנרמל היבטים אחרים של מיליטריזציה.

לדברי ד"ר ענת מטה, אין בישראל אף מוסד אקדמי שאוסר על כניסה עם נשק לשטחו, וגם באלו שבהם יש איזושהי הגבלה על נשק, היא לא נאכפת:

כל הקמפוסים בארץ, למעט אוניברסיטת תל אביב, הדרישה שלהם בעניין כניסה עם נשק היא רק שיראו רישיון בתוקף. אז א' כאן כוכבית, אני תוהה אם בכלל מישו בודק את זה, כי לפחות לגבי [אוניברסיטת] תל אביב אני הבנתי שאנשים פשוט נכנסים, אף אחד לא באמת שואל אותם, או אם שואלים אז לא מבקשים לראות, ואם מבקשים לראות אז לא שואלים אם יש רישיון. כאילו, כל הדבר הזה לא ממש עובד. אז זה כל הקמפוסים בארץ. רק בקמפוס של תל אביב מופיעה בתקנון, התקנה הבלתי נאכפת, שנשק צריך להיות מוכמן, כך שלא יוכלו לראות אותו. זה אומר שצריך בעצם ללכת עם אקדח בתוך התיק. גם לגבי זה, כל מיני סטודנטים פלסטינים שדיברתי איתם בעבר אמרו שבאיזשהו אופן זה יותר מפחיד אותם.

מערום נשקים מחוץ למוזיאון "אנו" בקמפוס אוניברסיטת תל אביב

במסגרת פעילותה בארגון "אקדמיה לשוויון", פנתה ד"ר מטר מספר פעמים לאוניברסיטת תל אביב בבקשה שזאת תיישם את תקנות הביטחון שלה עצמה, שמתירות בפועל רק הכנסת נשק קצר לקמפוס, ומשמעותן היא שהכנסתו של נשק ארוך, כלומר רובים צבאיים, אסורה (כיוון שלא ניתן להכמין נשק ארוך). לדבריה, ניסיונות אלה העלו חרס:

אני חושבת שזה יהיה הישג לא לראות נשק בקמפוס. וזו נראית לי גם משימה שאפשר לשאוף אליה, וזה היה הדבר שרציתי לגרום לאוניברסיטת תל אביב, קודם כל לאכוף את התקנה שלה בעצמה [בדבר נשק קצר מוכמן ואיסור הכנסת נשק ארוך לקמפוס], ואז אם זה היה מצליח אז לייצא את זה דרך אקדמיה לשוויון לכל מיני אוניברסיטאות אחרות. זו הייתה התוכנית. התוכנית התקבלה באהדה על ידי נטע זיו [סגנית נשיא אוניברסיטת תל אביב להוגנות, גיוון וקהילה] ואז נתקלה בחומה בצורה של מדור ביטחון, ו[מאז] זה ממוסמס ולא קורה עם זה כלום. המדור ביטחון בעצמו, ראש המדור כתב לי כמה פעמים, "אני לא מבין, מה, את מתביישת בחיילי צה"ל?".

בהמשך מתארת ד"ר מטר ניסיון נוסף לפעול לשינוי תקנות הנשק הקצר בקמפוסים אקדמיים, הפעם באוניברסיטת בן-אילן, ואת ההתקשרות בין מדור הביטחון שם למדור הביטחון באוניברסיטת תל אביב:

הייתה איזושהי התכתבות עם מדור ביטחון של בר-אילן, כי אני הסגרתי את הסיפור הזה [לחברה אקדמאית] בבר-אילן, אחרי שהיא סיפרה לי שהיא ראתה בן אדם בסמינר שלה או יוצא מסמינר שלה עם נשק והיא הייתה בהלם, אז היא ניסתה לברר האם ניתן ליישם בבר-אילן את התקנה שלנו, הבלתי מיושמת [בדבר נשק קצר מוכמן], ואז שני המדורי ביטחון התכתבו, ומדור הביטחון של אוניברסיטת תל אביב אמר לו "שטויות, התקנה שלנו, לא רק שהיא לא מיושמת, צריך גם להוריד אותה מהתקנון כבר". אז עכשיו הלחצים הם משני הכיוונים, שהמגמה היא [הסרת התקנה בדבר נשק קצר מוכמן מתקנון הביטחון של אוניברסיטת תל אביב], אני מניחה, יותר לטובתו [לטובת קצין הביטחון באוניברסיטת ת"א] מאשר לטובתנו, או להשאיר את זה כסטטוס קוו שאינו מיושם.

חיילים במתחם ההסעדה שבבניין שרת,
אוניברסיטת תל אביב, 2023

ד"ר מטר מבהירה שמשמעותה של התקנה שמתירה הכנסת נשק קצר מוכמן בנהלי הביטחון של אוניברסיטת תל אביב היא איסור בפועל על הכנסתם של רובים צבאיים לקמפוס. עם זאת, התקנה אינה מיושמת בפועל:

לפי התקנה הזאת [נשק ארוך] לכאורה לא אמור להיות מוכנס בכלל, אבל עם נשק ארוך מסתובבים הרבה בקמפוס כי יש הרבה ביקורים של יחידות שלמות של חיילים שמגיעות או למוזיאון בית התפוצות [מוזיאון "אנו"] או לאירועים בסמולרש [אודיטוריום באוניברסיטת תל אביב]. זה בעיקר. כלומר גם השתלמויות פה ושם אבל בעיקר אירועים בסמולרש או אירועים בבית התפוצות. פשוט אי אפשר להסתובב כמה ימים בקמפוס ולא לראות כזה מופע. פשוט נכנסים כולם, ברור שאף אחד לא בודק להם את הנשק והאישורים כי הם באים עם מדים, וזה ראיתי במו עיני. בקיצור, לא צריך להתאמץ בשביל זה. ואז בדרך כלל הם [קבוצות החיילים] עושים ערימה של כל הנשקים בכניסה [למוזיאון אנו], ומישהו [חייל]

שומר על זה, או שלא, ונכנסים למה שהם נכנסים. השורה התחתונה היא שהם פשוט מרגישים בבית ללכת ככה ואם אי פעם פונים אליהם אז אין להם מושג מה רוצים מהם. מה פתאום שקמפוס יראה כמו יחידה צבאית?

בשנים האחרונות נעשו מאמצים מצד אקטיביסטיות נוספות במטרה להפוך את הקמפוסים האקדמיים בישראלים לחופשיים מנשק. דוגמא לכך ניתן למצוא בפעילות של פרויקט "[האקדח על שולחן המטבח](#)", קואליציה של ארגוני חברה אזרחית, ששמה לה למטרה לבנות תנועה רחבה ומגוונת שפועלת להפחתת נוכחות נשק קל במרחב האזרחי בישראל. רלה מזלי, מייסדת שותפה של הקואליציה ורכזת הפרויקט, מאירה אספקטים נוספים של נושא הנשק באקדמיה הישראלית:

הנושא שאני מתמקדת בו כבר כחמש עשרה שנה, שהוא פרט מתוך התמונה הכוללת שזה כלי ירייה, זה נשק קל מה שנקרא. באקדמיה הישראלית יש אנומליה. אין מחקר נשק קל באקדמיה הישראלית. בהמון מקומות אחרים, כולל מקומות שנחשבים "עולם לא מפותח", יש מחקרים גם של תפוצת נשק וגם של פגיעות בנשק, בתור למשל נושא שקשור בבריאות הציבור, מחקרים אפידמיולוגיים. כמה, מאיזה קבוצות נפגעים, מאיזה מגדרים, באיזה אזורים גיאוגרפיים, באיזה תדירויות, מה משפיע על זה. מלא, כל מני. גם בברזיל, קולומביה, הודו וארצות הברית. פה אין. אקדמאים פה לא כותבים על זה. לא שואלים על זה שאלות. לא מודעים לזה בתור נושא. לא בתור נושא של בריאות הציבור, לא בקרימינולוגיה, לא בפסיכולוגיה. אם יש, יכול להיות שאני מפספסת אחד או שניים. אבל חיפשתי. לא בלימודי מגדר, שגם שם זה נפוץ בעולם. לא בלימודי ממשל. כאילו, איננו. זה כמו נקודה עיוורת, שטח בלתי נראה.

לדברי מזלי, היעדר מחקרים על נשק קל באקדמיה הישראלית הוא תוצר ישיר של התרבות המיליטריסטית בישראל, הן בגלל הנוכחות המאסיבית של נשק במרחבים אזרחיים בכלל, והן בגלל הטשטוש המכוון בין נושאי נשק בגופים צבאיים, גופים סמי-צבאיים ואינדיבידואלים:

האנומליה הזאת היא בעיני תוצר של זה שהנשק פה הוא כל כך מנורמל. הוא כל כך טבעי. הוא כל כך רק נראה לנו לטובתנו ולהגנתנו, אנחנו היהודים הפריבילגים, שהוא לא עולה כנושא למחקר ובנוסף זה נושא שלא רוצים לגעת בו כי זה נושא שמיד מעלה שאלות, נגיד אם אתה מדבר על נפגעות ונפגעים, אז איזה? איפה? בתוך איזה שטח? אנחנו מדברים על השטחים הכבושים או שאנחנו לא מדברים על השטחים הכבושים? אנחנו מדברים על הקשרים צבאיים או לא? מה עם מג"ב? בגלל הטשטוש, שאין גבולות, ויש הרבה טשטוש בין גופי בטחון ונושאי תפקידי בטחון אז אתה מיד מסתבך עם השאלות האלה. איזה נשק אנחנו סופרים? אנחנו סופרים גם את הנשק של המתנחלים? אנחנו לא סופרים את הנשק של המתנחלים? כאילו, מה? אז אין.

סיבה נוספת שמציינת מזלי היא מחסור באיסוף נתונים והיעדר שקיפות בכל הנוגע לנושאים צבאיים ולמה שמוגדר כ"ביטחוני", שהופך אוטומטית לידע בלתי נגיש:

גם נתונים אין. נתונים אנחנו דוחפות, ממש, מאז שאני עובדת על זה יש שינוי קטן, שינוי לטובה במידה מסוימת בנתונים שאנחנו מקבלות, אבל בגדול מאוד קשה לקבל נתונים ואין נתונים. לא רק בגלל שלא נותנים לנו, שזה פן אחד של איפה זה משפיע על [המחקר ב]אקדמיה, אבל גם כי ממש לא אוספים. מלכתחילה לא אוספים. כי אי אפשר להחליט את ההחלטות האלה. איך עושים את ההחלטות האלה? יש דו"ח של הממ"מ [מרכז המחקר והמידע של הכנסת] שיצא בקיץ של 2021 על הנושא של פגיעות בנשק בישראל, הוא דו"ח שבעצם השאלות שהוא שואל אלה שאלות שאנחנו הזנו לתוך המערכת, המסגור שלו זה מסגור של "האקדח על שולחן המטבח". לכל אורך הדו"ח [יש] דיונים במחסור בנתונים. והם מצביעים [באופן] ברור על איזה נתונים היו צריכים להיות ואין ואי אפשר היה להשיג. אז כל ההיעדר נתונים, היעדר איסוף נתונים, היעדר נגישות של נתונים, זה רלוונטי גם לאקדמיה. אני יודעת על אקדמאית שעשתה מחקר בשיתוף עם ממד"א [מערך מדעי ההתנהגות בצה"ל], אבל היה מראש הסכם שהיא לא תוכל להחליט מה לפרסם ואם לפרסם מתוך זה. ואכן הם לא נתנו לה. הנתונים היו חשופים רק לצה"ל. אתה לא יכול למשל לחקור דברים מסוימים בלי שיתוף

פעולה עם הצבא. אלימות נגד נשים בצבא, לדוגמא. אתה לא יכול לחקור אותם, והצבא תופס פה מספיק מקום כדי שזו תהיה שאלת מחקר חשובה ורלוונטית. ומצד שני המידע לא בשליטתך, גם האיסוף שלו וגם הנגישות שלו והשקיפות שלו. יש המון נושאים, גם אנחנו כשאנחנו מבקשות מידע תחת חוק חופש מידע, על המון דברים אומרים חסוי. חסוי. ומשתמשים בזה באופן גורף, ממש נעשה בזה שימוש לרעה. למה למשל מספר השוטרים החמושים בישראל, גוף שאמור להיות אזרחי לכל דבר, אני רוצה לדעת כמה שוטרים חמושים ואיזה שוטרים חמושים, זה חסוי. למה? למה זה צריך להיות חסוי? אז כל התחום, מה שנחשב "בטחוני", מה שמוגדר איפשהו שם שהוא "בטחוני", זה הופך ידע לבלתי נגיש, לא בשליטת חוקרים, ושם חוקרים בעמדה שהם בלתי עצמאיים כי הם חתמו על הסכמים כאלה [עם הצבא או גופי ביטחון אחרים] כדי לערוך מחקרים, או שהם עצמאיים אבל אין להם נגישות טובה לידע.

מזלי מבהירה שהדרישה להפוך את הקמפוסים למרחבים נקיים מנשק היא לא בלתי אפשרית, ושיש למדיניות כזאת גם תקדים:

בקמפוס הר הצופים, עד 2007, אסור היה להיכנס עם נשק. אנחנו מדברים על שנות אינתיפאדה שנייה מאוד מאיימות מכל מיני בחינות, והיה אסור להיכנס עם נשק. היה מנגנון להפקיד נשק בכניסה, ואז זה הופסק כנראה בהוראת המשטרה. אני לא יודעת בדיוק מה קרה שם, זו עדות של קב"ט שזכר את זה ונתן לנו [ל"אקדח על שולחן המטבח"] עדות. אני באופן כללי חושבת שצריך להיות פחות ופחות נשק במרחבים אזרחיים.

לדברי מזלי, הדבר תקף במיוחד למרחבים אקדמיים:

אני חושבת שנשק מיד מטה יחסי כוח באופן מאוד חד וקיצוני, גם בלי שנעשה בו איזשהו "שימוש לרעה", עצם הנוכחות שלו אצל מישהו, זה יכול לאיים ולשתק. בתוך האקדמיה, באופן אידיאלי, וגם באופן מסוים הצהרת הכוונות, היא לחופש דעות וחופש מחקר מה שאומר גם [הבעת] דברים מרגיזים, לא פופולאריים, שיכולים להיתפס כמאיימים. מה עושה שם נשק? שלא לדבר על ההרכב האנושי שאמור להיות מגוון ואמור להיות מכל קבוצות האוכלוסייה כשלגמרי ברור איזה קבוצות מרגישות יותר מאוימות מכלי ירייה ומי נושא כלי ירייה. אני חושבת שהאקדמיה אמורה להיות אחד המרחבים שבהם אמורה להיות הדגמה או המחשה של מה זה מרחב אזרחי באמת. איך יכול להיראות מרחב אזרחי וחופשי באמת, מה אין לנו במדינה הזאת. זאת מדינה שהיא בסיס צבאי אחד גדול. אז אין לנו הרבה מרחבים כאלה. באקדמיה המודלינג היה אמור להיות כזה. מדברים על חופש, מדברים על חופש מחשבה, שיש בו גם חופש מצפון, חופש דת, זה היה צריך להיות מרחב שנותן דוגמא לאיך יכול להיות מרחב שהוא לא מיליטריסטי והוא לא קונפליקטואלי על פי החלוקות הלאומיות המקובלות. לכן אני חושבת שצריך היה לא לאפשר כניסת נשק.

נשק אכן מטה יחסי כוח באופן קיצוני, ובישראל החלוקה בין מי שנושא כלי ירייה במרחבים אזרחיים ומי שלא נושא כלי ירייה ברורה – רוב החיילים והאזרחים שנושאים נשק ברישיון בישראל הם גברים יהודים. מצדדי הנשק טוענים תכופות שנוכחותו במרחבים אזרחיים יוצרת תחושת ביטחון אצל הסובבים, אך בפועל, כפי שניתן לראות מהעדויות השונות בתת-בפרק זה [ובהמשך, בפרק ה': תפיסות של שיתוף הפעולה בין הצבא, התעשייה הצבאית והאקדמיה], כלי נשק דווקא מעוררים תחושות של חוסר ביטחון בקרב סטודנטיות. ואקדמאיות רבות. חוסר ביטחון זה נובע, בין היתר, מכך שפעמים רבות משתמשים גברים בכלי נשק כנגד בני משפחה ומכרים (ובעיקר נשים), שסיכויי האובדנות עולים כאשר ישנה נוכחות של נשק, וכי באופן כללי נעשה בנשק שימוש אלים והתקפי, ולא מתגונן.

גם אצל סטודנטיות רבות מעוררת הנוכחות של נשק במרחב האקדמי תחושות מאיימות ולא נוחות. כך מתארת היבא, סטודנטית באוניברסיטת תל אביב, את אחת החוויות שלה עם נשק בקמפוס:

אני זוכרת מקרה שהיה מישהו בבגדים אזרחיים שהיה לו אקדח וישב לידי בקפה נטו [בית קפה בבניין גילמן] למדעי הרוח באוניברסיטת ת"א, זה היה מכוון לצד שלנו. האקדח היה בכיס, זה היה ב-9 בבוקר,

בשבוע הראשון של הסמסטר, אז היו המון אנשים. זה הלחיץ אותנו שהיה לו אקדח. חברה שלי הלכה אליו ואמרה לו שזה לא נוח לנו שהוא ישב לידינו עם האקדח שלו. הוא היה עם קבוצת חברים והם התחילו לצחוק על זה. הוא היה ממש רגוע ולא אמר כלום, אבל החברים שלו אמרו לה שזה אבסורד שהיא באה אליהם עכשיו ומבקשת משהו כזה, או מביעה את הדעה שלה ואיך שהיא מרגישה לגבי זה. אחרי זה הוא הלך.

קצינים עם נשק מחוץ לבניין
הפקולטה לניהול ע"ש קולר
באוניברסיטת תל אביב, 2023
צילום: ניסי פלאי

בהמשך משתפת היבא במקרה אחר שחוותה עם סטודנט בלבוש אזרחי שנשא נשק:

הייתה הרצאה באוניברסיטת תל אביב לסטודנטים בפקולטה לניהול וסטודנט יהודי בלבוש אזרחי שהביא את המאמר בעיתון על פיגוע שהיה בחדרה יום לפני ויצא לעשות הצגה לכיתה, והיה לו אקדח בכיס, גלוי, גלוי שהוא רוצה שהוא יהיה גלוי. זה היה מכוון עם הכתבה על השולחן ועם הנשק אצלו. סטודנטים פלסטינים בכל מני תאים כתבו מכתב ואחרי זה הייתה פגישה עם ראש האוניברסיטה והדיקאן. אחרי הפגישה הם שלחו לנו במייל את התשובה שלהם.

את המכתב לראשי האוניברסיטה כתבו ארבעת תאי הסטודנטים הערבים באוניברסיטת תל אביב – פורום הסטודנטיות והסטודנטים הערבים למשפטים (المنتدى – منتدى طالبات وطلاب الحقوق العرب), "ג'פרא" – תא בל"ד [מפלגת ברית לאומית דמוקרטית] הסטודנטיאלי (جفرا – التجمع الطلابي في الشيخ مؤنس), פורום אדוארד סעיד (منتدى ادوارد سعيد) ותא רואיה (رؤية – جامعة تل أبيب). המכתב, שנשלח לרקטור האוניברסיטה, פרופ' מרק שטייף, לסגן הרקטור פרופ' אייל זיסר ולדקאנית הסטודנטים/ות פרופ' דרורית נוימן, נשא את הכותרת "התפשטות תופעת אחזקת כלי נשק ברחבי האוניברסיטה."

נציגי תאי הסטודנטים כתבו:

בשבוע האחרון, נצפו בקמפוס סטודנטים רבים שנושאים בכלי נשק באופן הסותר את תקנות 7.5 ו-5.ה לסדרי ביטחון האוניברסיטה. לפי התקנות אין לשאת נשק טעון בתוך הקמפוס, ובעל הנשק אחראי לפריקת המחסנית מחוץ לתחומי האוניברסיטה. כמו כן, נושא הנשק חייב להציג את נשקו – דבר שחלק מהסטודנטים כנראה פעלו במכוון על מנת להפר. כך למשל ב-28 לחודש נכנס סטודנט בפקולטה לניהול לשיעור במסגרת סמינר "נושאים בכלכלת שירותים", עם נשק. [...] במהלך השיעור, הוא עלה לבמה על מנת להציג מטלה, ובצעד שנראה מכוון הוא חשף את הנשק כך שכולם יראו אותו. הנשק נשאר חשוף לאורך כל ההצגה שלו, והוא כיסה אותו רק עם תומה. אירוע זה, כמו אירועים דומים אחרים, עורר פחד וחשש בקרב רבים מן הסטודנטים הערבים ופגע קשות בחווייתם הלימודית. רק לפני מספר ימים, סטודנטים באוניברסיטה העברית חשבו שיש להם זכות וסמכות להתנפל על שני סטודנטים ערבים

ולעצור אותם – וכל זאת רק מפני שאלו שרו בערבית; אם כי הסיבה לא ממש חשובה, ועיקר העניין שמרכיבי הזהות של הסטודנטים הערבים הם גורם שמעלה חשד לפי הגיון זה. מדובר בגל מיליטריזציה מסוכן מאוד שרואה בסטודנטים הערבים-פלסטינים מטרה לגיטימית להפחדה ופוטנציאלית ליותר מכך. אנו רואים שמאחורי התופעה הזאת עומד מסר מובהק המאיים על הסטודנטים הערבים-פלסטינים. נדגיש כי מיליטריזציה של הקמפוס אין היא דבר מקובל עלינו ואין זה מחזה שאנחנו צריכים להתרגל לראותו. האוניברסיטה לא יכולה להיות שחקן ניטרלי בסצנה כזאת, ושתיקה מול התופעה מהווה תמיכה אקטיבית בה. על כן, אנו דורשים שהנושא יטופל בשיא הדחיפות והחומרה, ושכל סטודנט שמרשה לעצמו לזלזל בשלום הסטודנטים הערבים והרגשת הביטחון שלהם לא ימצא לעצמו מקום בתוך כותלי האוניברסיטה.

לאחר מספר ימים הגיעה תשובת האוניברסיטה:

...קצין הביטחון חידד לכלל המאבטחים בשערים להקפיד לתשאל את כל מי שנכנס לגבי נשיאת נשק, ולהבהיר לנושא נשק את נוהל האוניברסיטה בנושא, לרבות הצנעת הנשק בעת השהיה בקמפוס. לגבי המקרה הספציפי למיטב ידיעתנו נעשה בירור עם הסטודנט ברמת היחידה.

משיחות שערכנו עם סטודנטים באוניברסיטת תל אביב, העידו כולם שמעולם לא נשאלו בכניסתם לאוניברסיטה לגבי נשיאת נשק, גם אחרי ההבהרה לכאורה של קצין הביטחון של האוניברסיטה. בנוסף לזאת, אף על פי שתקנה 5ה' במסמך סדרי ביטחון של האוניברסיטה קובעת כי "יש להצניע את הנשק בתחומי הקמפוס"⁶⁶, כפי שציינה האוניברסיטה עצמה בתשובתה למכתב הסטודנטים, תקנה שבפועל אוסרת הכנסת נשק ארוך צבאי לתחומי הקמפוס, האוניברסיטה בכל זאת מתירה לחיילים שנושאים נשק ארוך להיכנס אתו לתחומי הקמפוס, כפי שיעידו עדויות ותמונות רבות שנשלחו אלינו במהלך העבודה על המחקר.

כנס "הפעלת האש בסביבה דינמית ועתירת טכנולוגיה" שהתקיים באוניברסיטת תל אביב, 2022. האירוע כלל נאומים ופאנלים של בכירי צבא ותערוכה של אמצעי לחימה. מתוך פרסום בעמוד הפייסבוק "בית התותחן" השימוש בתמונה נעשה לפי סעיף 27א' לחוק זכויות יוצרים.

נוכחות של נשק אינה ייחודית לאוניברסיטת תל אביב. גם סטודנטים ומרצים במוסדות אקדמיים אחרים נתקלים בנוכחות של נשק ומדים בתחומי הקמפוס באופן קבוע. כך מתאר זאת אייל, סטודנט למשפטים באוניברסיטת בר-אילן:

יש לא מעט חיילים, אבל גם המון אנשים נושאי נשק, מתנחלים בעיקר, אנשים שנושאים נשק חם. המון המון. גם כל מני שוטרים אבל בעיקר הרבה מתנחלים וקצינים וכאלה. בכל השיעורים. אני לא מצליח לחשוב על שיעור שבו לא היה. ממש אבסולוטי והמון. גם במרחב, מסתובבים בקמפוס ורואים נשקים כל הזמן. בין אם חיילים במדים עם נשק, בין אם אזרחים עם נשק, זה מאוד מאוד נפוץ.

לדברי אייל, נוכחות כלי הנשק במרחב האקדמי מאיימת, וכלל לא מגבירה אצלו את תחושת הביטחון:

באופן כללי זה מפריע לי, לגבי חיילים זה מפריע אבל הרבה פחות. יש משהו באזרחים עם נשק שהוא בפער הרבה יותר מפחיד. גם כי פחות רגילים אליו, וגם כי יש משהו בנסתר-נגלה של אקדח שהוא יותר מלחיץ. סטודנט שאני מדבר אתו על משהו בשיעור, פתאום אתה מגלה שיש לו אקדח וזה מערער. גם בכמויות. זאת אומרת, היו לי שיעורים שהיו חייל-שניים עם נשק, אבל אזרחים עם נשק שיש הרבה זו סיטואציה לא נעימה. אז כן זה מאוד מאוד מפחיד. הם מרגישים גם בנוח, זה יוצר אווירה, אני מרגיש שזו אווירה פחות בטוחה. זה חד משמעית מורגש.

לדברי פרופ' יובל יונאי, נוכחות של נשק בקמפוסים גם עשויה להרחיק סטודנטים מלמידה בקורסים מסוימים, כפי שקרה בקורס שלימד:

היה שיעור ראשון בקורס, חלק מהמפגש היה מוקדש לסבב היכרות, ולתת פרטים על מה הולך להיות בקורס, וסטודנטית שהייתה רשומה פתאום לא חזרה לחלק אחרי ההפסקה. כתבתי לה משהו די כועס, אמרתי לה איך זה, זה קצת מעליב שאנחנו מדברים ועושים תוכניות ופתאום בלי להגיד איזו סיבה את נעלמת. והיא כתבה לי בחזרה שהיא הלכה כי הייתה נסערת מזה שישב לידה סטודנט עם אקדח מאוד בולט חגור למותניו ואמרה שזה עורר בה כל מני פחדים והיא פשוט לא יכלה להיות שם. לא יודע מה כתבתי אבל אולי הצעתי שאדבר איתו, [אבל] אין לי סמכות לדרוש ממנו שיבוא בלי נשק, שישים את הנשק במקום שבו לא רואים אותו או משהו כזה.

לדברי אריאל, דוקטורנט בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת חיפה:

[אני נתקל בנשק בקמפוס] כל הזמן. הרבה פעמים. בכל מקום. במסדרונות, בדשא, במתחם אוכל, בכנסים. נשק גלוי לגמרי, חלק אפילו עם מחסנית בהכנס. אזרחים, או לפחות [כאלה ש] הזדהו כאזרחים. בעלי לבוש אזרחי, וגם הזדהו מילולית כאזרחים כמה פעמים. אבל לא יצא לי להתעמת איתם. כשאני רואה בן אדם עם נשק אני נוטה לא להתעמת אלא לקחת צעד אחורה דווקא ולהיות בשקט. [חיילים במדים] גם אני רואה כל הזמן, ברמה היומיומית. גם בכיתות, גם מחוץ לכיתות, גם בכנסים, ימי עיון. בקורסים שלמדתי בהם, וגם בקורסים שלימדתי.

חיילים בכניסה לבניין הפקולטה למתמטיקה ולמדעי הטבע
באוניברסיטה העברית, 2023
צילום: מליסה דנז

בהמשך מתאר אריאל את התחושות שעולות בו למראה נשק וחיילים בקמפוס:

כסטודנט זה גרם לי להיות מאוד לא בנוח, אתה יודע. תחושה כזאת של צלם בהיכל, של זה לא שייך לפה, למה זה נמצא פה? לא שהאוניברסיטה היא איזה מקום קדוש אבל עדיין מן הראוי שלא יהיה

את זה שם. זה תמיד היה מרגיש מאוד לא בנוח, מאוד לא שייך, ואז גם אתה ככה בתור סטודנט או אני בתור סטודנט, מרגיש, למה אני נמצא פה? למה אם הם פה, למה אני גם פה? חלק מהקורסים אלה קורסים שעזבתי באמצע. נגיד היה קורס אחד שלקחתי שחוף ממני ועוד איזה חמישה כולם היו חיילים וכולם היו עם נשק ואחרי שלושה-ארבעה מפגשים פשוט הפסקתי עם הקורס הזה. עזבתי אותו. פשוט הייתה אווירה לא נעימה בכיתה. לי היה מאוד לא נעים לשבת בכיתה בגלל שכולם חיילים וכולם עם נשק. זה הזכיר לי יותר אסוציאציות של טירונות וכאלה, של שיעורי חינוך יום א' בטירונות, אז אחרי שלושה-ארבעה מפגשים פשוט הפסקתי לבוא לקורס הזה. לא כי החומר לא היה מעניין, החומר דווקא היה מאוד מעניין והמרצה היה מעניין פשוט כל האווירה בכיתה הרגישה צבאית מדי. הם היו חיילים בסדר, אולי חבצלות או משהו אחר, כבר לא זוכר. זה גם לא היה רק מתוכנית אחת. זה היה כמה. היו שם חבר'ה עם מדים של חיל הים, מדים של חיל אוויר, מדים של ירוק זית. כלומר היו כמה סוגים של חיילים שם.

אריאל מספר גם על כנס אקדמי שנכח בו בירושלים:

הייתה איזו שוטרת שהרצתה בכנס ועוד איזה קב"ט של התנחלות שהרצה ואז אתה לא יכול לשאול שאלות. כי הם באים לך כולם במיליטנטיות שלהם ומדברים שטויות בהרצאה שלהם ואף אחד לא מעז לשאול שאלה כי הם עומדים מול איזה רמבו שאם אתה תגיד לו משהו לא נכון פתאום לך תדע. אף אחד לא מרגיש בנוח לשאול שאלות. אני זוכר יותר מזה – באיזה קורס שלימדתי היה איזה אחד חייל, איזה קצין במילואים שהיה מגיע פעם בשבוע ללמוד שם, ואז אתה כמרצה מרגיש לא בנוח להגיד לו שהוא טועה. לא מרגיש בנוח לסתור אותו. או שאתה לא מרגיש בנוח לדבר על כל מני דברים שרצית לדבר עליהם בשיעור כי הנה יש חייל בכיתה ואתה רוצה לבקר את הצבא למשל. או לבקר דברים שקשורים בזה אז אתה לא מרגיש בנוח כי הנה יש פה אחד שאתה מבקר אותו באופן אישי. עכשיו ברור שהביקורת היא לא אישית אבל עצם הנוכחות שלו שם פתאום מקשה מאוד להגיד כל מיני דברים. כך שיצא לי גם בתור שומע וגם בתור מרצה הרבה פעמים, להגביל את עצמי, לצנזר את עצמי, כדי שלא יהיה בלאגן בכיתה, שלא יהיה בלאגן בהרצאה. כי זה יכול ללכת מי יודע לאן. לא שאתה באיזה סכנה ממשית או משהו כזה אבל עדיין, זה לא בטוח, זה עדיין לצנזר את עצמך בגלל הנוכחות הזאת.

מעדויותיהם של פרופ' יונאי ואריאל ניכר כי נוכחות נשק במרחב האקדמי, ובמיוחד בכיתות הלימוד, עשויה שלא רק להגביל את אפשרויות הביטוי של סטודנטיות, אלא גם לגרום לסטודנטיות. ים לעזוב קורסים בהם הם לומדים, בין אם בשל חשש ממשי מנוכחות של אמצעי הרג קטלני בסביבתם, ובין אם מתוך תחושת חוסר שייכות למרחב שאיבד את סממניו האקדמיים-אזרחיים לטובת סממנים מיליטריסטיים מובהקים.

מעבר למשמעות הממשית והמאיימת של נוכחות של כלי נשק במרחב האקדמי, יש לכך גם משמעות סימבולית. כך מתאר זאת אריאל:

יש בן אדם עם נשק בכיתה, הוא יכול גם לשבת בלי הנשק בכיתה. הם יכולים לאפסן את הנשקים שלהם איפשהו במקום אחר, לצורך העניין, או בכלל לא לבוא לאוניברסיטה עם נשק. כשהם שם עם נשק אז אני לא יודע למה הם שם עם נשק. כאילו, למה אתם צריכים נשק פה? מישו מאיים עליכם? לא. מישו תוקף אתכם פה? לא. מישו אולי יתקוף אתכם מילולית ורבאלית פה בכיתה, אתם צריכים נשק בשביל זה? לא, כי אתם יכולים לתת תשובות מילוליות. אתם לא צריכים נשק בשביל זה. ובקשר לנשק שם, לי, בתור מישו שיש לו משהו להגיד לאנשים האלה, אני לא מסוגל להגיד את הדברים האלה כשיש נשק בכיתה. לא להיכנס לוויכוחים, לא להיכנס לשום דבר איתם. כי הנוכחות של נשק מאיימת ומרתיעה אותי, ברמה הכי פשוטה.

עדויות של אריאל ודבריה של מזלי מבהירים שעבור אנשים רבים עצם הנוכחות של נשק במרחב אזרחי היא כשלעצמה מאיימת, גם כאשר לא נעשה בנשק שימוש התקפי. נוכחות מאיימת זו גורמת לסטודנטיות. ים כדוגמת אריאל להימנע מלהביע את דעתם בנושאים שונים ולאתגר את השיח דווקא במרחב האקדמי שאמור לעודד ביטויים כאלה.

לדברי אריאל, עצם השאלה של מרחב אקדמי נטול סממנים מיליטריסטיים מעוררת גיחוך:

זה קצת מצחיק להגיד את זה על האוניברסיטה הזאת [אוניברסיטת חיפה] כי היא כולה סממן מיליטריסטי בגודל. לא כולה אבל חלקים גדולים ממנה. יש לי תפיסה מאוד ברורה למה האוניברסיטה אמורה ויכולה להיות. זה לא רק לי זה גם להרבה אנשי סגל באוניברסיטה. פה באים לדבר בצורה אנושית, נינוחה, הוגנת, יש יחסי כוח אבל הם יחסי כוח שמובנים בתוך המערכת האקדמית וברגע שאתה מכניס לשם איזשהו אלמנט סימבולי, של כוח מאיים מאוד, כוח שהוא כבר לא כוח אקדמי, תרבותי או חינוכי, אלא כוח צבאי, אז פתאום אתה מרגיש שיש לזה סיבה אחרת שבשבילה האוניברסיטה קיימת. שבשבילה אתה נמצא שם. אתה מרגיש שפתאום אתה, אוקיי, אם אני והסטודנטים האלה, החיילים האלה, לומדים את אותו שיעור, אז אולי אני לא צריך להיות פה, כי כנראה השיעור הזה משרת משהו במערכת הצבאית גם, משהו בכיבוש, משהו במשטר הצבאי שיש בשטחים או שיש פה, או שיש מסביבנו.

דבריו של אריאל מעלים שוב את השאלה – את מי האקדמיה משרתת? האם ניתן בכלל להפריד את האקדמיה מהמדינה, ובמקרה של ישראל, את האקדמיה מהצבא? האם יכול להתקיים בישראל גוף אזרחי שלא מוכפף לחלוטין לגחמותיו של השלטון הצבאי, ויותר מזה, גוף אקדמי-אזרחי שיאפשר לחבריו, או אף יעודד אותם, לבקר באופן חופשי באמת את מוסדות המדינה, גופי הצבא, התעשייה הצבאית, המיליטריזם, הכיבוש ושאר סוגי האלימות הממוסדת?

בהמשך מתאר אריאל את חוסר השייכות שמתעורר עם ההבנה המערערת שהמערכת האקדמית משרתת את המערכת הצבאית:

ברגע שהחיילים שם [באוניברסיטה] עם מדים וברגע שאתה מבין שזה חלק מההכשרה הצבאית שלהם, שהצבא שם אותם שם ומממן להם את הלימודים האלה אז פתאום אני מרגיש שזה לא המקום שאני שייך אליו. כלומר אני די ברחתי מהצבא, פשוט כי מאוד לא רציתי להיות שמה. ואז כשאני מגיע לאוניברסיטה אני פתאום מגלה שאותם חבר'ה נמצאים גם שם. ושזה אותו מערך בעצם, שזה מערך שחודר לכל תחומי החיים, אפילו לזה שכביכול אמור להיות חופשי מזה. יש את הציטוט המפורסם הזה של הרצל, שצריך להשאיר את הרבנים בבתי הכנסת ואת הגנרלים בצבא, אז אותו דבר גם פה. להשאיר את הפרופסורים באקדמיה ואת החיילים בצבא. ברגע שהחיילים נכנסים לתוך האקדמיה אתה פתאום מרגיש ש"אוקיי, אתה חלק מהמשטר הזה. אתה חלק ממשהו שמשרת את הכוח הצבאי ולא את הידע האקדמי או את האמת" או אתה יודע, כל המילים היפות שהאקדמיה יודעת לספר על עצמה. בטח במקום שנקרא The Faculty of Humanities. מה הומניסטי כל כך בצבא הזה?

חיילים באוניברסיטה העברית בירושלים, 2022
צילום: מליסה דנז

מיכל, סטודנטית לתואר ראשון באוניברסיטת חיפה, מתארת את החוויה שלה עם נשק ומדים בקמפוס:

המסה העיקרית מספרית של חיילים במדים שאני רואה זה מדים של חיל הים [יחידת חובלים], יש להם תוכנית באוניברסיטת חיפה, ואני רואה אותם הולכים ביחד כחבורה שלמה והנוכחות שלהם נורא בולטת. חבורה שלמה של אנשים במדים אחידים עם נשק, כמעט כולם הולכים תמיד עם נשק בקמפוס ואז לפעמים גם רואים אותם בכיתות, כיתה כזאת שמלאה, לפחות חלק מהשיעורים יש להם שהם רק שלהם אז רואים כיתה מלאה בחיילים. יצא לי גם כמה פעמים לראות בקמפוס אנשים בלבוש אזרחי, עם אקדח במכנס מאחורה. חיילים ככלל זה גורם לי לפס פוליטי על האוניברסיטה, משהו בנוכחות של חיילים זה כאילו לא רק הם לומדים, אלא צה"ל בא ומראה נוכחות בקמפוס. זו מרגישה לי כמו תחושה יותר גדולה מאשר רק הם באו ללמוד במדים. ונשק בקמפוס זה לא נוח כשיש ככה נשקים קרובים אלי, זה יוצר לי תחושה שזה נשק, זה דבר שיכול לפגוע, זה נמצא במרחב שלי וזה יוצר לי תחושה של חוסר ביטחון וחוסר נעימות.

בהמשך מתארת מיכל קבוצה נוספת שנושאת כלי נשק ומעוררת אצלה חוסר ביטחון:

[יש גם את] המאבטחים עם הנשק, חלק נושאים אקדחים וחלקם רובים לא מוסיפים לי תחושה של ביטחון. להפך, זה מוסיף לזה שיש נשק חם בקמפוס. נשק זה דבר אלים שלא תורם במיוחד. במיוחד אני מרגישה שהם באים להגן על האוניברסיטה והם לא באים לטובתי. מבחינת האינטרסים שלהם אני לא מרגישה שהם משהו שבא לשמור עלי, אלא משהו שבא לשמור על האוניברסיטה כמוסד.

נהלי האבטחה בקמפוסים אקדמיים בישראל מחמירים במיוחד, ובמוסדות אקדמיים רבים ישנם מאבטחים שנושאים כלי נשק ולעיתים גם עורכים חיפושים בתיקים של באי המוסד. באוניברסיטת חיפה נושאים המאבטחים רובים מקוצרים. לאור דבריה של מיכל, וכן לאורן של עדויות מצד סטודנטיות. ים במוסדות אקדמיים רבים, לפיהן הם אינם נושאים על החזקת נשק בבואם למוסד, או שאינם נדרשים להראות רישיון נשק בתוקף, וכן לאור העובדה שבקמפוסים מסתובבים תדיר חיילים נושאי נשק, עולה השאלה – האם המאבטחים במוסדות האקדמיים נועדו כדי להגן על הסטודנטיות. ים והאקדמאיות. ים במוסד, או שתפקידם מסתכם בהגנה על האוניברסיטה כמוסד?

חיילות מחוץ לבניין הפקולטה למדעי הרוח
באוניברסיטת תל אביב, 2023
צילום: ניסי פלאי

דורון, סטודנט לתואר מתקדם בפסיכולוגיה קוגניטיבית באוניברסיטת חיפה, מתאר גם הוא את ההווי הצבאי בקמפוס:

[אני רואה חיילים במדים בקמפוס] כל הזמן. לעיתים גם עם נשק. זה מאוד מפריע לי. מאוד מאוד מאוד. אני חושב שזה משהו שהוא לא מייצר אווירה אקדמית וביקורתית ושם את האקדמיה מאוד מאחור, מבחינת זה שמרחב שיש בו אלמנטים מיליטריסטיים, מרחב שיש בו אלמנטים אלימים, גורם בסופו של דבר וגם לחברה שדנה בנושאים ביקורתיים להיות יותר מושתקת, להיות פחות ביקורתית, בין אם זה

באמת במדעי החברה ומדעי המדינה ששמה זה הכי ברור ונפוץ אבל גם שכשיורדים לרזולוציות יותר קטנות, אני חושב שמאוד קשה להביע ביקורת גם במדעים מדויקים. בסופו של דבר כל תחום יכול למשוך לפוליטיקה ויש לו את הפוליטיקה שלו, וברגע שיש איזושהם כלי נשק במרחב אנחנו נמצאים בסיטואציה שהיא מרגישה כבר מראש אי־שוויונית, שיש מעמד מול מעמד וכל מיני דברים כאלה.

לפי ראניה, סטודנטית בטכניון:

זה מרגיש מגעיל [לראות חיילים במדים בקמפוס]. זה מרגיש כאילו... בדרך כלל כשאני רואה חיילים במדים אני מרגישה מאוימת, גם כשאני בקמפוס ואני אמורה להרגיש בטוחה שזה מה שהטכניון משדרים בדרך כלל, אבל זה לא באמת ככה. וגם לא באמת מפרידים את זה. הם חושבים שמדים זה משהו ממש נורמלי ואמור להרגיש בטוח לכולם אבל לא. זה גורם לי להרגיש מאוימת כי מדים זה סמל של הכיבוש מבחינתי, אני חושבת שזה סמל של כיבוש וקולוניאליזם, גם משדר ריבונות, שליטה... זה גורם לי להרגיש שיש לי פחות מקום במרחב האקדמי.

הנוכחות של חיילים גם מצמצמת את היכולת של סטודנטים פלסטינים להביע דעות פוליטיות במרחב האקדמי, שלכאורה אמור לאפשר ואף לעודד שיח פתוח וביקורתי ולתת מקום לדעות שבדרך כלל אין להן מקום במרחבים אחרים. ראניה מתארת זאת כך:

אני גם לא מרגישה בנוח להביע דעות פוליטיות ברוב יהודי, גם אם הם לא חיילים, אז כשזה חיילים זה עוד יותר מסובך ואני יודעת שחיילים לא אמורים להביע דעות פוליטיות, אבל אני לא הייתי מרגישה בנוח עם זה. וזה עוד יותר קשה כשהם במסגרת הצבאית אז זה מרגיש סוג של שהם עומדים להלשין עלי או לא יודעת מה. לא מרגיש בנוח כל כך.

חיילים עם נשק באוניברסיטת
תל אביב, 2022
צילום: ניסי פלאי

בתת־פרק זה נסקרו שתי תופעות מובהקות של מיליטריזם במרחב – נוכחות של מדים צבאיים ונוכחות של כלי ירייה בקמפוסים אקדמיים. כפי שניתן לראות משלל עדויות של סטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים, נוכחות של כלי נשק ומדים צבאיים במרחב האקדמי נתפסת כמאיימת עבור רבים, ועשויה אף לגרום לסטודנטיות.ים לעזוב קורסים ולפרוש מחוגי לימוד אקדמיים. הנוכחות של אלה גם מצמצמת באופן משמעותי את האפשרות לשיח אקדמי חופשי וביקורתי, וגורמת לסטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים שלא להתבטא באופן חופשי.

”הכניסה אסורה בפקודה”: מתחמים צבאיים

מגדל אשכול הוא המבנה המרכזי של אוניברסיטת חיפה. עד שנת 1989 היה המגדל הגבוה ביותר באסיה כולה, ועד שנת 2002 הצליח לשמור על התואר של המגדל הגבוה ביותר בחיפה, ובצפון מדינת ישראל בכלל. לכן, לא מפתיע שלצבא, לכאורה, היה אינטרס ברור לעשות במגדל בעל התצפית הרחבה שימוש לצרכיו. במהלך מלחמת המפרץ, התמקמו בראש המגדל כוחות הצבא ותצפתו על מפרץ חיפה. קומותיו של המגדל מאכלסות, בסדר היררכי, את סולם המעמדות האקדמי המקומי – בקומות התחתונות, מעל אולמות ההרצאות והספרייה, נמצאות מזכירות החוגים וחדרי המרצים, ובקומות העליונות בעלי התפקידים האדמיניסטרטיביים באוניברסיטה, “כשכל קומה”, כתב פרופ’ אילן גור־זאב, במאמר שהתפרסם בספר “מרחב, אדמה, בית”, “מאכלסת בעלי מעמד גבוה יותר וסמכויות רבות יותר מאלה שבקומה מתחתיה”. בקומה ה־12, בערך בשליש גובהו של המגדל, ממוקם משרדה של “מרכזת תוכניות צבא”. בקומה ה־29, השנייה בחשיבותה בהיררכיה המגדלית, מתכנס סנאט האוניברסיטה. זאת גם הקומה האחרונה אליה מגיעה המעלית בבניין. בכדי להגיע לשתי הקומות הבאות יש לעלות רגלית במדרגות הבניין, שם ניתן למצוא דלתות נעולות ושלט שמצהיר ש”הכניסה אסורה בפקודה!”. בקומה ה־31 נמצאת “הקומה הנעלמת”, ככל הנראה בסיס צבאי של חיל המודיעין.

בהמשך המאמר כותב גור־זאב על בסיס המודיעין, לכאורה, שנמצא בצמרתו של מגדל אשכול באוניברסיטה:

(מ) על כל אלה חולשת הדיוטה העליונה, קומת האנטנות. זו הקומה הבלתי מסומנת, הנעלמת, שהכל ב”מגדל” מוביל אליה. זוהי הקומה שאי־אפשר להתעלם ממנה כשמסתכלים על הבניין מבחוץ, אולם שום שלט בתוך ה”מגדל” אינו מפנה אליה, ושום עד אינו מעיד מבפנים על קיומה ועל תכליותיה. הקומה הבלתי מסומנת מעוטרת באנטנות ענקיות, בצלחות תקשורת, במכשירי מלחמה אלקטרונית וכנראה קרינה מסוכנת־בלתי־מדוברת, המשפיעה על בריאות העובדים ב”מגדל” ובעיר שלמרגלותיו; הדיבור על הנעשה בקומה ה־31, או על עצם קיומה, אסור עליהם או נמנע מהם. בקומה הקיימת־לא־קיימת רוחשים חיים, המזכירים למי שעדיין זקוק לתזכורת, שגם במציאות פוסטמודרנית, הפרויקט הלאומי המודרני, והאלימות הצבאית הכרוכה בו, אינם נעלמים. האם ה”מגדל” נבנה, למעשה, למען הקומה ה־31, וכל ההתרחשות האקדמית שב־30 הקומות הכפופות לו אינה אלא אליבי? או שמא מדובר רק בדו־קיום אקדמי־צבאי, המגויס לתכלית השליטה והשעתוק הציוני־קפיטליסטי במסווה של חקירה מדעית אוטונומית?⁶⁷

קיומו של בסיס המודיעין בראשו של מגדל אשכול מעולם לא אומת, כיאה לבסיס מודיעין של הצבא, אך סטודנטים ואנשי סגל באוניברסיטת חיפה בטוחים בקיומו. לפי אריאל, דוקטורנט בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת חיפה:

בסופו של דבר יש לך אוניברסיטה שברמה הכי סימבולית שיש, יש קומה שאף אחד לא יכול להגיע אליה ואף אחד לא יודע על קיומה אבל מי שיודע יודע גם מה יש שם ויש שם בסיס של מודיעין. וכשאתה רואה איך האוניברסיטה בנויה, שהיא משקיפה על כל האזור, גם על הים וגם על העיר וגם על כל הגלים, יש בזה משהו, מבחינה סימבולית זה דוחה קצת לחשוב על זה. זו מן עמדת פיקוח של הצבא

על כל האזור. וזה לא רק סימבולי. זה גם מאוד מאוד ממשי. כלומר המודיעין שיושב שם הוא עושה עבודה מודיעינית והתוכניות הכשרה לחיילים שיש שם עושות הכשרה של איך לשלוט באוכלוסייה, איך להילחם באוכלוסייה. אתה יודע, האוניברסיטה עושה את זה גם מחוסר ברירה. זה לא שזה תלוי רק בה אם יש שם את זה או אין שם את זה. כלומר היא מוכפפת גם היא למשטר הזה. להגיון המשטרי של המדינה שפשוט מחזיקה את האוניברסיטה. בתור מי שגם היה מעורב בכל מני מאבקים סטודנטיאליים באוניברסיטה, מאבק עובדות הניקיון למשל, אז את העובדות ניקיון היינו יכולים לאגד, היה מותר לנו לאגד, [אבל] לעובד שמירה למשל, לאבטחה, היה אסור לנו להתקרב ולדבר איתם בכלל. נאסר לנו להתקרב בכלל ולדבר עם העובדי אבטחה. למה, אני לא יודע, לא אמרו לנו. שאלה מצוינת, אבל אני מניח שזה איכשהו קשור לזה.

קשה להוכיח דברים שקשורים בצבא הישראלי, ובמיוחד בחיל המודיעין, ולכן גם מי שנמצאים במגדל יום יום אינם יודעים בוודאות שזה אכן בסיס. כך מתאר זאת אריאל:

אני יודע שיש קומה שאי אפשר להגיע אליה ואני יודע שיש את האנטנות הפעילות על הגג שם. מדי פעם הן מהבהבות, מדי פעם משנות תנוחה, כשמסובבים אותן לאנשהו. אין לי איזה ידע מוחלט לגבי הדברים האלה, השערות שיש לי לפי מה שאני רואה מסביב ולפי מה שאני שומע מאנשים, לפי מה שאני רואה כשאני מסתכל על הגג שם. המשרד שלי במגדל הזה, אני שם כל יום כמעט. אתה לא רואה את החיילים בתוך המגדל כמעט אבל אתה רואה אותם כשאתה יוצא החוצה ויש שם פתאום כל מני ילדים בני עשרים שמגיעים לשם והם לא סטודנטים. אתה רואה אותם בחניון למטה, אתה רואה אותם בקפיטריה לפעמים [בקומת אוכל]. ואז הם שולפים את החוגר בשביל לשלם. אולי צריך לשלוח מישהו שיעשה תצפית סוציולוגית על המגדל הזה פעם ויראה מה קורה שם. אבל אף אחד לא יעשה את זה כי אסור לחקור את הדברים האלה.

לשאלה האם ניסה לפנות להנהלת האוניברסיטה לגבי הבעייתיות שבנוכחות הצבאית בקמפוס, אריאל אומר:

לא הרגשתי אפילו צורך כי אני יודע שלא רק לי זה מפריע, אני יודע שגם לאנשים מאוד בכירים באוניברסיטה זה מאוד מפריע. הייתה לי תחושה מאנשים בכירים שאני לא לבד בתחושות האלה ככה שלא הייתי צריך לפנות אליהם אפילו. כולל גם ממרצים שלימדו גם סטודנטים כאלה [סטודנטים-חיילים או סטודנטים עם נשק] או שלא הסכימו ללמד סטודנטים כאלה גם ולא הייתה להם ברירה.

לדברי דורון, סטודנט לתואר מתקדם באוניברסיטה:

אני יודע שבעבר הרחוק היה אפשר לעלות לקומה הזאתי והיום אי אפשר. לפני כמה ימים הגעתי לשם וראיתי שיש דלת שסגורה ושאי אפשר לעלות.

לכך גם מצטרפת עדותו של פרופ' יובל יונאי, לפיה כלל לא מדובר בשמועה:

יש את בניין אשכול, הבניין הבולט של אוניברסיטת חיפה. בראש המגדל יש אנטנות צבאיות, יש מתחם צבאי, זו לא שמועה, זה רשמי, מוכר, ידוע. זו עובדה.

אם אכן קיים מתקן צבאי של חיל המודיעין בראש הבניין המרכזי של אוניברסיטת חיפה, מדובר בדוגמא קיצונית למיליטריזציה של המרחב האקדמי. במידה ובקומות העליונות של הבניין אכן נעשה שימוש על ידי הצבא הישראלי, מדובר כבר בפעולות צבאיות של ממש בלב מרחב אקדמי.

זה אינו המקרה היחיד שבו גופים מיליטריסטיים עושים שימוש במרחב האקדמי לצורך ריגול ומעקב. בתמונה שפרסם ארגון "אקדמיה לשוויון" ב-2019, נראים שוטרים על גג בניין "רבי" בקמפוס הר הצופים של האוניברסיטה העברית כשהם מתצפתים באמצעות משקפת גדולה ומצלמת וידאו על מרכז שכונת עיסאווייה הסמוכה לאוניברסיטה, בתקופה שבה דווח על אלימות קשה מצד שוטרים כלפי תושבי השכונה.⁶⁸

דוגמא נוספת לכך נמצאת בתשובה שהתקבלה מהטכניון במענה לבקשת גילוי מידע במסגרת חוק חופש המידע שהגשנו למוסד, שבה נכלל העתק של חוזה שנחתם ב-2015 בין המוסד לבין "התעשייה האווירית לישראל בע"מ", לפיו החברה תציב שתי אנטנות לקליטת אותות בלתי מעובדים מלוויינים לצרכי הגדרת מקום, על גג חדר המדרגות הדרומי וכן על גג חדר המעליות של בנין רבין [הבניין של הפקולטה להנדסה אזרחית] באוניברסיטה, וכן תציב ארון ותשתיות בחדר התקשורת שנמצא בקומה 6 של אותו מבנה [עוד על כך בפרק ד: שיתוף פעולה מחקרי בין האקדמיה לבין התעשייה הצבאית בדו"ח זה].

באוניברסיטת חיפה נמצא גם "המרכז לחקר הביטחון הלאומי" (NSSC), שהוקם בשנת 2000 במטרה "לקדם מחקר ושיח ציבורי בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל". לפי אתר המרכז, הוא "תורם במחקריו ובהופעותיו לשיח הציבורי בנושאי הביטחון הלאומי בישראל ותורם זה שנים ארוכות להכשרת הפקידות והקצונה הבכירה בתחום זה".⁶⁹ קבוצת המחקר שמפעיל המרכז, עוסקת ב"תחומי מחקר פורצי דרך וחדשניים בביטחון ומודיעין".⁷⁰ המרכז גם מארגן שלל כנסים ואירועים בהשתתפות בכירי מערכת הביטחון הישראלית בעבר ובהווה, ודי להציץ בשמות האירועים והמשתתפים כדי לקבל מושג על תוכנם ומטרתם.⁷¹ את המרכז ניהל עד לפני כמה שנים ד"ר דן שיפטן, שגם לימד בעבר במכללה לביטחון לאומי של הצבא וכן במכללה לפיקוד ומטה. לאורך השנים צוטט ד"ר שיפטן בשלל אמירות גזעניות ופוגעניות. בין השאר, במהלך קורס על תפיסת הביטחון של ישראל בתוכנית לדיפלומטיה וביטחון למנהלים בכירים באוניברסיטת תל אביב (שבו גם השתתפו בכירים במוסד ובצבא) אמר כי "כשישראל שולחת לוויין משוכלל לחלל, הערבים יוצאים עם זון חדש של חומוס" ובמהלך הרצאות אחרות אמירות כגון: "הערבים הם הכישלון הגדול ביותר בתולדות המין האנושי, אין דבר יותר דפוק תחת השמש מאשר הפלסטינים"; "מלחמת איראן עיראק הייתה, כדבריה של חנה סנש, 'אלי אלי שלא ייגמר לעולם'. שבע שנים של תענוג צרוף"; "בכל העולם הערבי יורים בחתונות כדי להוכיח שיש להם לפחות משהו אחד קשיח ותקין שמסוגל לירות"; ו"הפלסטינים הם חלק מאוס מהמזרח התיכון, בואו נעזוב את החולרס האלה".⁷² בכנס של תנועת הימין "אם תרצו", שבו השתתף, ביחד עם אנשי הימין וחברי הכנסת בעבר ובהווה שרון השכל, ינון מגל וניר ברקת, אמר ד"ר שיפטן כי "השכן שלנו לכל העתיד הנראה לעין, יהיו אנשים אלימים, בלתי אחראיים, מופקרים, שמדי פעם מתפרצים. כי זה מה שהם עושים".⁷³ תיאור המקרה של ד"ר שיפטן והבאת דוגמא מהתבטאויותיו הפומביות חשובים כיוון שאלו מספקים עדות לתפיסות ולסוג השיח שמקדם מי שעד לאחרונה עמד בראש אחד המרכזים האקדמיים-צבאיים הגדולים, ושבאירועיו משתתפים בכירי הצבא.

לדברי אריאל:

יש לזה [למוסדות אקדמיים שחוקרים נושאי ביטחון וצבא] מקום אבל לא כמו שזה נעשה כיום. אם זה באמת היה מופרד ממערכת הביטחון אז היה לזה מקום. אם הייתה באמת אפשרות לחקור את מערכת הבטחון ואת העניין של הביטחון בארץ בכלל, מחוץ לצבא, מחוץ למערכת הזאת, אז היינו מגיעים לדברים אחרים לגמרי, לתוצרים אחרים לגמרי של המחקר ממה שאנחנו מקבלים כיום שזה בעצם הצבא והמערכת חוקרת את עצמה. לא באופן ביקורתי. הביקורת [כיום] היא פיקציה. היה איזה גנרל אחד שהכניס כל מני שיטות של דלז לאימונים הצבאיים, של אה, יש לנו קיר, אז כאילו אין פה קיר. פשוט לעבור דרכו. זה לא עוזר להם הרבה. אבל זה הפריצות דרך שהמכונים האלה יודעים לעשות. פריצות קירות שקוראים להן פריצות דרך. זה די מחליא כל הסיפור הזה.

במידה ומרכזים לחקר "ביטחון" אכן היו חוקרים נושאים שקשורים בביטחון באופן אובייקטיבי שאינו מערב את הצבא, ניתן היה להצדיק את קיומם במוסדות האקדמיים, אך ככל שתפקידם של אלה הוא לשרת את צרכי הצבא ומערכת הביטחון בכללותה ולהימנע מלהביע ביקורת על תפיסותיה ופעולותיה, אין להם מקום במרחבים אזרחיים.

בפרק זה נסקרו הדרכים השונות שבהן המיליטריזציה של האקדמיה בישראל באה לידי ביטוי במרחב האקדמי. בחלק הראשון של הפרק הוצגו עדויות של סטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים בדבר נוכחותם של כלי נשק ומדים צבאיים במרחב האקדמי, וכיצד אלה מדירים סטודנטיות ואקדמאיות ופוגעים בביטחונן. בחלק השני של פרק זה נסקרו מספר מקרים שבהם נעשה שימוש צבאי במרחבים אקדמיים.

להתייחסות המוסדות האקדמיים והמועצה להשכלה גבוהה לטענות המופיעות בדוח ראו [נספח תגובות](#).

פרק ג': סטודנטים

פרק זה עוסק בצורה שבה תהליכים מיליטריסטיים באקדמיה משפיעים על סטודנטיות. הפרק מורכב משני חלקים, כאשר הראשון מתמקד בתופעות שונות של גיוס סטודנטים לגופי ביטחון מדינתיים ולתעשייה הצבאית בקמפוסים אקדמיים, והחלק השני בתופעות של אפליה בהליך הקבלה של מועמדים ללימודים אקדמיים ומעונות אקדמיים.

"לצוד ראשים": גיוס למערכת הביטחון ולתעשייה הצבאית

ביריד תהיה, בין היתר, נציגות של "המוסד" והשב"כ, במטרה "לצוד ראשים" רלוונטיים לארגוניהם
מקרב הסטודנטים⁷⁴

מודעת פרסום ליריד התעסוקה של אוניברסיטת בן-גוריון באתר האוניברסיטה

יש קשרים סימביוטיים בינו לבין הטכניון. 70% מהמהנדסים ברפאל הם בוגרי הטכניון. הקשר בינו
לאקדמיה הוא חובה⁷⁵

ד"ר רוני פוסטמן, סמנכ"ל בכיר למחקר ופיתוח ברפאל ל ומרצה בטכניון

כפי שהראינו בפרק א', המוסדות האקדמיים משתפים פעולה באופן ישיר עם גיוס של בני נוער וסטודנטים לצבא, לגופי מערכת הביטחון המדינתיים ולחברות התעשייה הצבאית, על ידי ניהול ושיווק של תוכניות לימוד צבאיות-אקדמיות ואירוח כנסים ואירועים של מערכת הביטחון והתעשייה הצבאית. תת-פרק זה מהווה הרחבה לתופעות הגיוס בקמפוסים.

לפי ד"ר מטה, המוסדות האקדמיים לוקחים חלק פעיל בגיוס לגופים וחברות מיליטריסטיים בדרכים נוספות:

יש שני מופעים של גיוס [בתוך הקמפוס] שהם ברורים: אחד ביריד התעסוקה, ואז הם מקימים [דוכנים], והשני, שהוא עוד יותר חמור לדעתי, זה אירוע תעסוקה שהשב"כ מארגן עם האוניברסיטה [אוניברסיטת תל אביב]. יש מישהי באוניברסיטה שאחראית על השתלמויות כאלה, וזה יום מיוחד שהוא רק של השב"כ. הם מזמינים לאירוע גיוס לשב"כ בתוך הקמפוס. פעם פנינו [ארגון "אקדמיה לשוויון"] אליהם בעניין הזה והם אמרו "אנחנו מארגנים לכל מני חברות שפונות אלינו וזה ואז השב"כ פנו אז ארגנו בשבילם משהו כזה".

במילים אחרות, תגובת האוניברסיטה לפנייתו של ארגון "אקדמיה לשוויון" מעידה על כך שהאוניברסיטה מנסה לעשות דה פוליטיזציה לגוף שהוא בפועל לא רק פוליטי, אלא גם גזעני ואלים, ובכך משתפת פעולה עם נרמול אלימות מוסדית.

ירידי התעסוקה מתקיימים מדי שנה בקמפוסים אקדמיים רבים ברחבי הארץ ומאורגנים ומנוהלים על ידי המוסדות האקדמיים עצמם. בירידים אלה לוקחים חלק הן גופי ביטחון ממוסדים, כמו שירות הביטחון הכללי והמוסד, והן חברות ציבוריות ופרטיות בתעשייה הצבאית. כך למשל, ביריד התעסוקה הטכנולוגי שהתקיים באודיטוריום סמולרש באוניברסיטת תל אביב ב-2023, השתתפו, בין היתר: המוסד לתפקידים מיוחדים, שירות הביטחון הכללי, "רפאל – מערכות לחימה מתקדמות", "אלביט מערכות בע"מ", "התעשייה האווירית IAI לישראל בע"מ" ו"צ'ק פוינט". גם ביריד התעסוקה של אוניברסיטת בן גוריון ב-2023 השתתפו גופים ביטחוניים וחברות בתעשייה הצבאית, ביניהם: המרכז לחינוך סייבה, מערך הבינוי של חיל האוויר, קמ"ג – הקריה למחקר גרעיני-נגב, שירות הביטחון הכללי, "צ'ק פוינט" ו"התעשייה האווירית".⁷⁶ שלוש שנים קודם לכן השתתפו ביריד התעסוקה באוניברסיטה: "רפאל", "התעשייה האווירית", "אלביט", "MORPHISEC" (סייבר) והקריה למחקר גרעיני-נגב.⁷⁷ גם ליריד הקריירה באוניברסיטה העברית ב-2022 הגיעו לגייס "אלביט מערכות בע"מ" והמוסד.⁷⁸ ב"אירועי Coffee Chats 2019" שנערכו באוניברסיטת רייכמן השתתפו המוסד לתפקידים מיוחדים ואגף המודיעין בצבא.⁷⁹ ביריד התעסוקה שנערך באוניברסיטה ב-2022 השתתפו שירות הביטחון הכללי והמוסד לתפקידים מיוחדים.⁸⁰

דוכן גיוס של שירות הביטחון הכללי ביריד התעסוקה באוניברסיטת תל אביב, 2023
צילום: ניסי פלאי

דוכן גיוס של שירות הביטחון הכללי ביריד התעסוקה באוניברסיטת תל אביב, 2023
צילום: ניסי פלאי

מודעת הזמנה לאירוע גיוס של "אלביט מערכות בע"מ" בשיתוף פעולה עם אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שפורסמה בדף הפייסבוק של המרכז לפיתוח קריירה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2021

מודעת הזמנה לאירוע גיוס של "אלביט מערכות בע"מ" בשיתוף פעולה עם אוניברסיטת תל אביב, שפורסמה בדף הפייסבוק של ארגון עמית התעשייה באוניברסיטת תל אביב, 2019

לדברי אביב, סטודנט למדעי המחשב באוניברסיטת תל אביב, ישנם גם קורסים שמוצעים בשיתוף פעולה עם חברות נשק:

יש קורס שממש פותח בשיתוף עם אלביט שכל התוצרים שלו, צריך לחתום מראש שהם קניין רוחני של אלביט ולא של הסטודנטים והרבה פעמים את הפרויקטי גמר שלהם הם מציגים בכל מני תערוכות נשק כאלה שגם ליד האוניברסיטה, ב[מתחם] אקספו למשל.

דוגמא לקורסים כמו זה שמתאר אביב היא תוכנית Innobit, שנבנתה בשיתוף פעולה של חברת "אלביט מערכות תקשוב וסייבר", הפקולטה להנדסה באוניברסיטת תל אביב ומרכז החדשנות של אוניברסיטת תל אביב. לפי אתר התוכנית, בין מטרותיה "לאפשר לסטודנט להבין תהליך פיתוח המורכב ממספר דיסיפלינות

[הטעות במקור] והמדמה באופן מוחשי תהליך פיתוח טכנולוגי בתעשייה". בהמשך מתוארת "חטיבת תקשוב וסייבר" של "אלביט מערכות בע"מ" כחטיבה בחברה שאחראית על מחקר ופיתוח של "מוצרים פורצי דרך ביניהם מערכות מבוזרות לניהול שדה קרב דיגיטאליים (צי"ד) [השגאה במקור], כלי רכב בלתי מאוישים, מערכות תקשורת אד-הוק מתקדמות, מערכות חישה מתקדמות ומבוזרות, Cyber, Augmented Reality, מחשבים טקטיים, סנסורים לבישים וכו'" – או בקצרה, מערכות לחימה. הכוונה ב"מערכות מבוזרות לניהול שדה קרב דיגיטאליים" (צי"ד) היא לתוכנית "צבא יבשה דיגיטלי", תוכנית שליטה ובקרה של זרוע היבשה בצבא הישראלי, המשלבת טכנולוגיות מתקדמות המשמשות יחידות לוחמות בשדה הקרב. לאחר מכן מתוארת "אלביט מערכות בע"מ", ככזאת שמפתחת "מערכות מוטסות, קרקעיות וימיות, מל"טים [מטוס ללא טייס], מערכות שליטה ובקרה, תקשורת, מחשבים ומודיעין, מערכות אלקטרו-אופטיות" ומתגאה בהיותה "התעשייה הביטחונית הגדולה בישראל וממוקמת במקום ה-26 בעולם". את הסטודנטים שישתתפו בתוכנית בוחרות אוניברסיטת תל אביב ו"אלביט מערכות" במשותף. בסוף התוכנית, על כל סטודנט לפתח מיזם שיחשב כפרויקט הגמר שלו בתוכנית הלימודים האקדמית.⁸¹ ב-2020, הנושא הנבחר למיזמים היה "רחפנים".

מודעת הזמנה לאירוע גיוס של שירות הביטחון הכללי בשיתוף פעולה עם הטכניון

דוגמא נוספת לתוכנית שמנוהלת בשיתוף פעולה עם התעשייה הצבאית היא "מהנדסות העתיד", פרי שיתוף פעולה של אוניברסיטת תל אביב ו"התעשייה האווירית". האוניברסיטה מתגאה בתוכנית בדף "העצמת נשים באוניברסיטת תל אביב", ובכך שהתוכנית נעשית ב"הובלה של דקאנט הסטודנטים והסטודנטיות של אוניברסיטת ת"א".⁸² כחלק מהפרויקט, נבחרות 11 סטודנטיות מתחומי הנדסה, מדעים מדויקים, מדעי החיים ורפואה, על מנת להנחות וללוות 100 תלמידות חטיבות ביניים מרחבי הארץ. במהלך התוכנית הנערות נפגשות עם הסטודנטיות, לוקחות חלק ב"מפגשי השראה עם מנטוריות מהתעשייה האווירית, ביקור בתעשייה האווירית וביקור בקמפוס". לתוכנית דף גיוס שלם באתר ynet, שם גם ניתן למצוא את הבאנר "התעשייה האווירית משגרת את יוזמת "מהנדסות העתיד" לתלמידות כיתה ט'⁸³". הייחודיות של תוכנית זאת היא בגיוס הכפול – הן של הסטודנטיות, אותן בוודאי מקווה "התעשייה האווירית" לגייס בהמשך לשורותיה, והן של הנערות, שמשתתפות בתוכנית של חברת נשק כנראה מבלי שהן בכלל מודעות לכך. תוכניות מסוג אלה גם מאפשרות לחברות התעשייה הצבאית להלבין את מעשיהן על ידי יצירת מיזמים "חברתיים".⁸⁴

אלי, סטודנט באוניברסיטת חיפה, מתאר את יריד התעסוקה בקמפוס:

יש דוכן של צי"ם, דוכן של רפאל, דוכן של אינטל, דוכן של אלביט. הם לא מחביאים שום דבר, הם פשוט [אומרים], הנה האופציות שלכם – תשרתו את ההון או תשרתו את הצבא [ו]את התעשייה הצבאית.

מודעת פרסום ל"יום זרקור" לתעשייה האווירית לישראל בע"מ
בשיתוף פעולה עם האוניברסיטה העברית בירושלים, שפורסמה
בדף הפייסבוק "[מדעי המחשב והנדסה - האוניברסיטה העברית](#)"

חברות התעשייה הצבאית משקיעות משאבים רבים בגיוס סטודנטים לשורותיהן ורתימת המוסדות האקדמיים לקידום מטרה זו, ואכן, כפי שאמר אייל, כלל לא צריכות להסתיר את זה. כך למשל, באתר "התעשייה האווירית", מתגאה החברה ב"תכנית התמחות לסטודנטיות" בשם "מהנדסות לתעשייה", שמתוארת כ"פרויקט ייחודי בשיתוף פעולה עם אוניברסיטאות מובילות – אוניברסיטת בן-גוריון, האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל אביב והטכניון. מטרת הפרויקט היא לקדם סטודנטיות מצטיינות במקצועות טכנולוגיים על ידי מתן מלגות ומימון הכשרה, שילובן בתעשייה האווירית בשנים המתקדמות בתואר ולאחר סיום לימודיהן השתלבות במשרה מלאה"⁸⁵. בפועל, כפי שניתן להבין מהצהרת הכוונות של "התעשייה האווירית", מדובר בתוכנית לגיוס סטודנטיות במסווה של מלגה.

בהמשך העמוד מתוארים אירועי גיוס נוספים בשיתוף פעולה עם האקדמיה, תחת הכותרת "ירידי גיוס באוניברסיטאות":

כדי להגיע למגוון הרחב ביותר, אך גם המדויק ביותר של עובדים פוטנציאליים, אנו עורכים לאורך כל השנה אירועי גיוס שיחשפו כמה שיותר אנשים דלוונטיים להיותנו בית טכנולוגי מרתק וחדשני, כבר בתקופת הלימודים. בין הפעילויות שאנחנו מזמינים אתכם להיות חלק מהן: אירועי פתיחת שנה באוניברסיטאות, ירידי גיוס, ימי זרקור בהשתתפות מהנדסים מובילים שחושפים פרויקטים ייחודיים, סיורים מקצועיים בחברה, האקטונים, מיטאפים ועוד.

אך זה לא הכל. בהמשך העמוד, תחת הכותרת "ביצוע פרויקטי גמר בתעשייה האווירית", כותבת החברה:

התעשייה האווירית דוגלת בשילוב סטודנטים בשוק העבודה בשנה האחרונה ללימודיהם באמצעות פרויקט הגמר. הסטודנטים משתלבים בפרויקטים קיימים בחברה, ומבצעים אצלנו את פרויקט הגמר תוך ליווי צמוד של מהנדסים מן השורה הראשונה אשר מנחים את הפרויקט ומקנים ידע ולימוד מעמיק, ומשלבים אותם בעשייה הפרקטית בתחום לימודיהם. רבים מהסטודנטים ממשיכים לפתח את הקריירה אצלנו לאחר מכן וצומחים בחברה. זוהי הזדמנות ללמוד, להתפתח ולהשפיע בחברה גדולה עם משמעות ואתגר טכנולוגי. מעוניינים לבצע את פרויקט הגמר שלכם אצלנו? השאירו פרטים בעמוד "צור קשר" ואנו נשמח לבדוק את התאמתכם.

מפסקה זו עולה כי המוסדות האקדמיים מאפשרים לסטודנטיות.ים בחוגים שונים לבצע את פרויקטי הגמר שלהם ללימודים בחברות התעשייה הצבאית, שיתוף פעולה שגם פותח עבור חברות אלו אפיק נוסף לגיוס סטודנטיות.ים לשורותיהן.

כך גם בפסקה הבאה באותו עמוד, תחת הכותרת "שת"פ עם הפקולטות להנדסה":

כמעט כל עובדי התעשייה האווירית הם בוגרי המוסדות האקדמיים ותכניות הלימוד מהמובילות ביותר בישראל. בדיוק משום כך, אנחנו רואים חשיבות רבה בשמירת הקשר בין האנשים והעשייה שלנו לבין הקהילה האקדמית המתקדמת בארץ. במסגרת הקשר העמוק והשוטף שלנו איתם, ומתוך אמונה כי ההיזון החוזר והקשר עם האקדמיה מייצר ערך מוסף לשני הצדדים, מפרה את היצירתיות והפיתוחים הטכנולוגיים בתעשייה האווירית בפרט ובישראל בכלל, אנו תומכים במוסדות האקדמיים ולוקחים חלק במגוון פעילויות, החל מסיורים מקצועיים בחברה, הרצאות, ימי עיון ועד האקטונים.

בפסקה האחרונה בעמוד שכותרתו "התעשייה האווירית-אקדמיה" מתוארת תוכנית "עתידים לתעשייה", תוכנית עתודה צבאית ששמה לה למטרה לגייס לעתודה האקדמית בצבא נערים "מעירות הפיתוח בפריפריה, וממצב סוציאקונומי נמוך", אשר החברה והצבא משלמים על "כיסוי צרכיו של הסטודנט בתקופת הלימודים". בהמשך מתגאה החברה בכך ש"מרבית הסטודנטים כבר סיימו את לימודיהם ועובדים כמהנדסים בפריקטים מובילים בתעשייה האווירית".

דוכן גיוס של "התעשייה האווירית לישראל בע"מ" ביריד התעסוקה הטכנולוגי בטכניון, 2202

דוכן גיוס של "המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים" ביריד התעסוקה הטכנולוגי בטכניון, 2202

לפי ראניה, סטודנטית בטכניון:

בפקולטה להנדסת אווירונאוטיקה וחלל בטכניון אין אף ערבי בתואר ראשון. הם [הפקולטה] בשיתוף פעולה עם "רפאל" ו"התעשייה האווירית". וגם היו לי הרבה חברים יותר שמאלנים שלא הלכו לשם למרות שהם רוצים ללמוד אווירונאוטיקה וחלל. גם כי בישראל רוב התעסוקה היא ברפאל ובתעשייה האווירית. זה לא שהם לא מקבלים ערבים אבל ערבים מעדיפים לא ללכת לשם מלכתחילה. היה לי חבר פלסטיני שכן הלך לשם ולמד, אבל אחר כך הוא הלך לגרמניה ועשה קריירה שם. גם בכל סוף סמסטה, עושים יריד תעסוקה בשביל להגיש קורות חיים, וממש רואים את הנוכחות של "רפאל" [רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ], "התעשייה האווירית", כל מני חברות סייבר ואבטחת מידע.... וממש

משדרים את העשייה שלהם, מדברים על מה הם עושים, מציבים שלטים של הסייבר סקויריטי וזה... הטכניון לכאורה לוקח עמדה של אפוליטיות אבל זו לא באמת אפוליטיות, אפוליטיות זה אומר בעצם ללכת עם המיינסטרים. ואני חושבת שצבא זה הכי פוליטי שיש ומנסים כל הזמן להדחיק את זה מפוליטיקה אבל זה בעצם כן פוליטי כל כך. האמת כשאני רואה "רפאל" אני פשוט ממש נרתעת. זה גם מקשה במידה מסוימת, אם אני רוצה לעבוד ולהגיש קורות חיים אני צריכה ממש לשקול את זה וגם כל האופציות לא פתוחות בפני. גם אם אני ארצה נגיד להגיש קורות חיים ב"רפאל" אני לא חושבת שיקבלו אותי. אבל אני לא ארצה את זה. ויש רוב של הדוכנים שהם מאוד מיליטריסטיים בטכניון. אני חושבת שהיה גם דוכן של המוסד.

מדבריה של ראניה מתבהר פן בעייתי נוסף של שיתוף פעולה אקדמי-צבאי בגיוס של סטודנטיות. ים לחברות בתעשייה הצבאית – העובדה כי עבור רבים באקדמיה האופציות האלה כלל לא פתוחות, וכן שהעובדה ששיתוף הפעולה הצבאי-אקדמי מרתיע סטודנטיות. ים מללמוד בחוגים אלה בשל התנגדותן. ים לשיתופי הפעולה הצבאיים-תעשייתיים-אקדמיים.

דוכן של חברת "רפאל" - מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" ביריד הקריירה של הטכניון
צילום: סתיו ברמן

מועדת גיוס של חברת "רפאל" - מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" שפורסמה בדף הפייסבוק "[המרכז לפיתוח קריירה - אוניברסיטת בן-גוריון בנגב](#)"

ראוי גם להזכיר שעד שנת 2016 דרש שירות הביטחון הכללי שאוניברסיטאות בישראל ימסרו לו את רשימות בוגריהן בצירוף תעודות הזהות שלהם ופרטי יצירת קשר על מנת שהארגון יוכל לנסות לגייסם לשירותיו.⁸⁶ רק לאחר שהאגודה לזכויות האזרח פנתה ליועץ המשפטי של שירות הביטחון הכללי, פסק הארגון מהנהגה.⁸⁷

ישנן גם דוגמאות לפעולות מחאה שנעשו כנגד השתתפותן של חברות נשק ופיתוח אמצעי לחימה בירידי התעסוקה בקמפוסים. ביריד הקריירה הטכנולוגי באוניברסיטת תל אביב ב-2023, לדוגמא, ארגנו אקטיביסטים וסטודנטיות פעולת מחאה שבמהלכה הקימו דוכן פיקטיבי לחברת נשק בשם "Israel Killing Industries – IKI" – התעשייה הרצחנית לישראל בע"מ". הפעילות חילקו עלוני מידע של החברה ודיברו עם סטודנטים רבים, תוך שהן משתפות אותם במידע שנוגע להפרות זכויות אדם שמבצעת החברה המומצאת, וכן להפרות זכויות אדם שמבוצעות באמצעי לחימה וטכנולוגיות שמפותחות ונמכרות על ידי חברות נשק אמיתיות שהשתתפו ביריד התעסוקה האקדמי.⁸⁸ בין השאר, הפעילות חילקו לסטודנטיות. ים ביריד את העלון הבא:

IKI גאים להשתתף ביריד הקריירה הטכנולוגי באול' תל-אביב כדי לגייס את המוחות הטובים ביותר לפיתוח הנשקים הרצחניים ביותר בעולם.

בין השאר חילקנו סוכריות על מקל ומערכות פריצה לפלאפונים למי שהגיש/ה קורות חיים לIKI.

קצת מידע על החברה:

IKI מפתחת כבר 75 שנים פתרונות צבאיים קטלניים בכל הזירות ובכל העולם.

שילוב ייחודי של:

- יוצאי צבא (גנרלים, יחידות קומנדו, לוחמי סייבר ואנשי מודיעין)
- מעבדת הניסויים הגדולה בעולם עם גישה למיליוני נסיינים באש חיה - עזה והגדה המערבית.
- ניסיון מבצעי רב בכל הזירות של ישראל - בעיקר בהתקפות על עזה ולבנון.
- לנשק של IKI אחוז הצלחה של 100% בפגיעה במטרות (0 שורדים).

אם זה רדיפה של מיעוט מסוכן ואכזר (כמו הרוהינגה במיאנמר או המפגינים המסוכנים בהונג קונג) או כליאה והרג של עיתונאים ופעילי זכויות אדם שמסכנים את הממשל הצבאי של הלקוחות שלנו - אנחנו דואגים למצוא להם את הפתרון המושלם כדי להמשיך למשול, לשלוט ולדכא בני אדם. החברה מייצאת לכ-130 מדינות בכל העולם. בין המדינות שכבר לקוחות של החברה: ברזיל, קניה, אזרבייג'ן, דרום סודאן, מיאנמר, אינדונזיה, בנגלדש, רוסיה, בלארוס, פיליפינים, תאילנד, קולומביה, קזחסטן, הודו ועוד הרבה.

אחד מתחומי הליבה שלנו הוא אספקת כלי טייס רצחניים במיוחד. למשל המל"טים המתאבדים שלנו תוכננו כפלטפורמות רב-משימתיות שמתאימות לצרכי לקוחות מקומיים ובינלאומיים - אם זה הפצצת בניין שלם ללא השארת ניצולים בעזה או הרג המוני של צבאות ומיעוטים - המל"טים שלנו לא יפספסו אף פעם את המטרה.

אנו אחת מחברות הביטחוניות וטכנולוגיות הגדולות בישראל ובמשך שנות הפעילות תרמנו תרומה מכרעת לעוצמתה הכלכלית של ישראל ולכיבוש הישראלי בשטחים.

אז בואו תצטרפו לארגון מבוסס, יציב, ציוני, אכזרי וחכם.

אנו נותנים לעובדינו את הפלטפורמה להתפתח, ללמוד ולצמוח במגוון תחומים. אם זה בללמוד איך לפתח את הנשק הקטלני הבא שיהיה גאוה ישראלית וישתלב בפשעים נגד האנושות, או בלהשתלב בתכנות של טכנולוגיית המעקב הבאה שכל העולם ישתמש בה כדי לעקוב אחרי להט"בים ופעילי זכויות אדם (מסוכנים ונתעבים). לשמייים ולכמות הקורבנות אין גבול בIKI.

לא בטוחים איזו משרה הכי מתאימה לכם? שלחו את קורות החיים שלכם ואנחנו ניצור איתכם קשר במידה ונמצא משרה מתאימה.

שלחו מייל ל:

WeHireStudents@IsraelKillingIndustries.com

מתוך דף הפייסבוק "חמושים
Hamushim حموشيم"

משיחות שנערכו בין האקטיביסטיות.ים לסטודנטיות.ים, עלה כי רבים מהאחרונים כלל ידעו או שהיו מודעים באופן חלקי למוצרים שמפתחות חברות הנשק שהשתתפו ביריד התעסוקה, לאילו מדינות מוצריהן נמכרים וכיצד אלה משמשים להפרת זכויות אדם בישראל, בשטחים הכבושים, ברצועת עזה ובמקומות שונים בעולם. תגובותיהם של הסטודנטיות.ים לפעולה מעידות על נחיצותו של מידע זמין ואמין בנוגע לפועלן של חברות בתעשייה הצבאית, מידע אשר יאפשר לסטודנטיות.ים להחליט באופן מושכל ובהתאם לצו מצפונם אם ברצונם לעבוד בחברות אלה.

בתת־פרק זה נסקרו תופעות שונות של גיוס סטודנטים לצבא, לגופי ביטחון מדינתיים אחרים ולתעשייה הצבאית בקמפוסים אקדמיים. כפי שניתן לראות, גופים וחברות אלה עושים מאמצים כבירים על מנת לגייס סטודנטיות. יש לשירותיהם, וזאת בשיתוף פעולה מלא של המוסדות האקדמיים: גיוס הסטודנטיות. לא מסתכם בהקמת דוכנים של חברות נשק וגופים כגון המוסד לתפקידים מיוחדים ושירות הביטחון הכללי בירידי התעסוקה במוסדות האקדמיים, אלא כולל גם שיתופי פעולה בקורסים לימודיים, מתן מלגות ואף פיתוח של טכנולוגיות ואמצעי לחימה במסגרת האקדמית.

תופעות אלה מאירות היבט משמעותי נוסף של תהליכי המיליטריזציה במוסדות האקדמיים: בחירתם של המוסדות לקחת חלק פעיל בגיוס לגופים וחברות צבאיות, אשר חלק ניכר מעבודתם מוקדש לתחזוק הכיבוש, ריגול ומעקבים ופיתוח אמצעי לחימה, שלאחר מכן נמכרים למדינות שעושות בהם שימוש כנגד חפים מפשע. זהו אות קין מוסרי שסותר באופן מובהק את תפקידה של האקדמיה.

”יכולות מנהיגות”: אפליה על רקע אי־שירות בצבא בתנאי הקבלה למוסדות אקדמיים ולמעונות

תת־פרק זה מתמקד בתופעות של אפליית סטודנטים שלא שירתו בצבא או שלא סיימו שירות צבאי מלא בהליכי הקבלה ללימודים אקדמיים ולמעונות אקדמיים. זאת באמצעות הצגת מספר דוגמאות מתוך טפסי הרשמה למוסדות אקדמיים ומתוך רשימת התנאים עבור זכאות למעונות אקדמיים כפי שאלה מופיעים באתרי האינטרנט של המוסדות אקדמיים.

קבלה למוסדות אקדמיים

בכל פעם שנדרשו לסוגיה, טענו במוסדות אקדמיים בישראל כי אינם מפלים בהליך הקבלה ללימודים אקדמיים מועמדים שלא שירתו בצבא – בין אם כאלה שמלכתחילה לא נקראו לשירות (כמו במקרה של רוב הפלסטינים והחרדים) ובין אם כאלה שהצבא העניק להם פטור משירות לפני הגיוס או במהלך שירותם. למרות זאת, בטפסי הרשמה למוסדות אקדמיים רבים נדרשים המועמדים למלא פרטים שונים בנוגע לשירותם הצבאי, ובמידה ולא השלימו אותם, לציין את סיבת הפטור. לאורך השנים טענו המוסדות כי המידע הנוגע לשירותם הצבאי של מועמדים מיועד לצורך קבלת מלגות ומתן הטבות לחיילים משוחררים, אך מעבר לעובדה שלא ניתן לאמת שאלה אכן הסיבות היחידות, קשה להבין מדוע אם כך דורשים המוסדות מהמועמדים לציין את סיבת הפטור משירותם בצבא. חשוב לציין שלפי החוק אין המוסדות האקדמיים רשאים להפלות מועמדים על אי־שירות הצבאי.

עם זאת, כפי שצינו בפרסומים של “פרופיל חדש” בעבר, ישנם מקרים שבהם הדבר כן יכול לפגוע בסיכויי של מועמד להתקבל, כמו במקרה של לימודי רפואה:

יש חוגים באוניברסיטה, כמו רפואה, שכחלק מתהליך המיון דורשים לקיים ראיון אישי בו הנושא יכול לעלות. במקרה כזה, אם נפלת על המראיין הלא נכון, ואם לא תצליח לשכנע אותו שהבעיה שבגללה קיבלת פטור נפשי כבר מאחוריך – פרופיל 21 נפשי עלול לפגוע בסיכוייך להתקבל.⁸⁹

מבדיקה שערך עיתון “הארץ” ב־2020, עלה כי אוניברסיטת תל אביב מחייבת מועמדים ללימודים לספק פרטים אודות השירות הצבאי שלהם, ובמידה ואלה קיבלו פטור משירות, לפרט את הסיבות לפטור. לאחר

פניית "הארץ" לאוניברסיטה, התחייבה האחרונה להפוך את סעיף השירות הצבאי לסעיף רשות.⁹⁰ עם זאת, בבדיקה שערכה "פרופיל חדש" שנה לאחר מכן, בעקבות מספר פניות שהגיעו לתנועה ממועמדים ללימודים אקדמיים באוניברסיטת תל אביב, שחששו שהודאה באי-שירותם בצבא או ציון סיבת הפטור משירות צבאי שנתן להם הצבא תפגע בסיכויי הקבלה שלהם למוסד האקדמי, התברר כי האוניברסיטה עדיין מחייבת מועמדים (לכל התארים – מתואר ראשון עד שלישי) למלא את הסעיף:

מתוך טופס ההרשמה ללימודים באתר אוניברסיטת תל-אביב

בעקבות פניית "פרופיל חדש" ל"הארץ" פנה העיתון לאוניברסיטה וזו התחייבה שהסעיף יוסר מטפסי ההרשמה.⁹¹ עם זאת, בבדיקה נוספת שערכנו בספטמבר 2023 נראה כי סעיף השירות הצבאי עדיין מופיע בדפי המועמדים ללימודים במוסד*:

מתוך דף "מידע אישי למועמדים" באתר אוניברסיטת תל-אביב

באופן דומה, גם מועמדים לאוניברסיטת חיפה נדרשים למלא סעיף הנוגע לשירותם הצבאי, כפי שניתן לראות בצילום המסך מתוך טופס ההרשמה למוסד:

מתוך טופס ההרשמה ללימודים באתר אוניברסיטת חיפה

* לפי מידע שקיבלנו ב־2025, הסעיף ירד.

גם באוניברסיטת בן-גוריון דורשים ממועמדים למלא סעיף הנוגע לשירותם בצבא, כפי שניתן לראות בצילום המסך הבא:

מתוך טופס ההרשמה ללימודים באתר אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

כך גם באוניברסיטה העברית:

מתוך טופס ההרשמה ללימודים באתר האוניברסיטה העברית בירושלים

ממידע שהגיע ל"פרופיל חדש" בספטמבר 2023, התברר כי גם במכללה האקדמית וינגייט דורשים ממועמדים לפרט את הסיבות הרפואיות בגין קיבל המועמד פטור, כפי שניתן לראות בטופס הבא:

מתוך טופס ההרשמה למכללה האקדמית וינגייט

זאת ועוד, ממידע שהגיע ל"פרופיל חדש" התברר כי לפחות במקרה אחד המכללה החזירה את הטופס למועמד שלא מילא את הסעיף.

יובהר כי הבדיקות נערכו בשנת 2023, וייתכן שהדברים השתנו מאז.

בדף ההרשמה ללימודים לאוניברסיטת רייכמן, תחת 'קטגוריות קבלה מיוחדות' מופיע מסלול הקבלה הבא:

אוניברסיטת רייכמן תקבל לשורותיה מועמדים על סמך יכולות מנהיגות מוכחות: משרתי ויוצאי כוחות הביטחון ובעלי נתוני מנהיגות מעירות פיתוח ושכונות שיקום [...] קטגוריה זו מיועדת לקציני צה"ל שביצעו שירות קרבי או קצינות ששירתו כלוחמות ותומכות לחימה, עם ותק של שנת קבע אחת לפחות. בנוסף, יוכלו המועמדים להירשם תחת קטגוריה זו במידה ושירתו ביחידה מיוחדת (מטכ"ל, שייטת, שלדג) במשך 5 שנים לפחות (חובה + קבע).

נשאלת השאלה – מדוע "יכולות מנהיגות" הן בכלל תנאי קבלה ללימודים אקדמיים? והאם יכולות מנהיגות יכולות להיבחן רק על סמך שירות צבאי? האם סגנון ה"מנהיגות" הנ"ל – שנבנה בתוך מסגרת כוחנית ומיועד ליצירת צייתנות, חלוקת פקודות ואי שאלת שאלות או העברת ביקורת – הוא סגנון המנהיגות שנרצה לראות במרחבים אזרחיים?

גם במעונות אקדמיים קיימת במקרים רבים העדפה של סטודנטיות. ששירותן או שעדיין משרתים בצבא. תהליך הקבלה למעונות במרבית המוסדות האקדמיים מתבסס על צבירת ניקוד בהתאם לקריטריונים שקובע המוסד האקדמי, כך שהמועמדים בעלי הניקוד הגבוה ביותר הם אלה שזוכים במקום במעונות. בדרך כלל קריטריונים אלה כוללים מצב כלכלי, מרחק מהבית למוסד האקדמי, הישגים אקדמיים וכדומה. במקרים רבים, ישנם גם קריטריונים שנוגעים לשירות צבאי ושירות מילואים. קריטריונים אלה מפלים לעיתים קרובות סטודנטיות. יש שלא שירתו בצבא מסיבות שונות, וכן קבוצות אוכלוסייה שלמות, שמלכתחילה רבות מהן כלל לא נקראות לשירות צבאי.

כך למשל, בקריטריונים לצבירת נקודות עבור זכאות למעונות באוניברסיטת חיפה, מופיעים שני הקריטריונים הבאים:

- שירות צבאי: שירות צבאי/לאומי/עתודה. תקף ל-5 שנים מיום השחרור ולאורך כל שנות התואר.
- שירות מילואים: תינתן תוספת ניקוד לסטודנט/ית ששירת/ה 10 ימי מילואים ברציפות או 21 ימי מילואים מצטברים בשנה האקדמית תשפ"ג.⁹²

קריטריונים דומים מופיעים גם בתנאי הזכאות למעונות באוניברסיטת תל אביב [הדגשים במקור]:

- **שירות בצה"ל/שירות לאומי או שירות בגוף אשר הוכר על ידי משרד הרווחה והשירותים החברתיים לצורך שירות לאומי**
- **שירות מילואים שנעשו בשנה האחרונה:** החל מהיום ה-5⁹³

קריטריון נוקשה יותר מופיע באתר של אוניברסיטת בן-אילן:

- יש להציג הוכחות לשירות לאומי או שירות צבאי⁹⁴

בתת-פרק זה נסקרו טפסי המועמדות ללימודים ותנאי הקבלה למעונות במספר קטן של מוסדות אקדמיים, על מנת לעמוד על קיומה של התופעה שבה מוסדות אקדמיים מבקשים ממועמדים ללימודים למסור מידע אודות שירותם הצבאי, משכו, ובמידה ולא גויסו או שהשתחררו בטרם השלימו שירות סדיר מלא, את סיבת הפטור שהעניק להם הצבא. במקרה של קבלה למעונות אקדמיים, הראינו שבמוסדות אקדמיים שונים משוקללים שירות בצבא ושירות המילואים כקריטריונים שמקנים נקודות זכות נוספות לצורך קבלת זכאות למגורים. כך, במקרה של קבלה למעונות, מתעדפים מוסדות אקדמיים רבים את מי ששירתו בצבא או עודם בשירות מילואים פעיל, ובכך מפלים את מי שלא שירתו בצבא, בין אם מלכתחילה לא נקראו לגיוס ובין אם קיבלו פטור מהצבא. זאת בנוסף לזכאות האוטומטית למעונות שמציעות תוכניות צבאיות-אקדמיות רבות, כפי שהראינו בפרק **תוכניות "עילית"**, או במקרה של תוכניות כגון "חבצלות", אשר מסיבות בנייני מגורים שלמים במעונות לבסיס צבאי סגור עבור חיילי התוכנית בלבד.

פעמים רבות, האפליה בקבלה למעונות של מי שלא שירתו בצבא מדירה את אלה שלא התגייסו או סיימו את שירותם בשל מצב כלכלי קשה בבית והצורך שיעבדו ויסייעו בכלכלת בני משפחתם, או בשל אלימות בבית הוריהם שהשפיעה על מצבם הנפשי. אנשים אלה זקוקים יותר מכל למגורים במעונות, ואי-קבלתם עשויה שלא לאפשר להם בכלל ללמוד באקדמיה, כיוון שיצטרכו לעבוד במקביל ללימודיהם בשביל לשלם שכר דירה מלא. זאת בנוסף לפלסטיניות. ים וקבוצות אחרות שהצבא מנע מלקרוא לגיוס מלכתחילה. בכך, העדפה של יוצאי צבא ומשרתים פעילים במילואים בקבלה למעונות מגדילה עוד יותר את אי השוויון בחברה האזרחית ודוחקת מועמדים מוחלשים ממוסדות ההשכלה הגבוהה.

הדוגמאות שהוצגו בתת-פרק זה הן עדות נוספת לפרקטיקות מיליטריסטיות שמדירות מהמרחב האקדמי את מי שאינו מתיישר עם הערכים הצבאיים, ובפרט את מי שלא שירת בצבא. בקשתם של המוסדות האקדמיים ממועמדים ללימודים למסור פרטים אודות שירותם הצבאי או סיבת הפטור שקיבלו מהצבא בטפסי ההרשמה היא בעייתית בלשון המעטה, כיוון שהיא מעלה חשש לאפליה בקבלה של מועמדות ללימודים שלא שירתו בצבא, או שסיבת הפטור שלהן אינה מוצאת חן בעיני המוסדות האקדמיים. אך אפילו אם טענותיהן של אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת בן-גוריון, למשל, נכונות, לפיהן הבקשה ממועמדות למסור מידע אודות שירותן או אי שירותן בצבא בטפסי ההרשמה ללימודים נובעת מצרכים סטטיסטיים והערכת הסיוע הנדרש לסטודנטים זכאים בשל שירותם הצבאי, בפני המוסדות האקדמיים עומדות דרכים אחרות להשגת מידע זה, בצורה שאינה מעלה חשש לאפליה פסולה ואינה מרתיעה סטונדנטיות. ים שלא שירתו בצבא מלהגיש מועמדות ללימודים אקדמיים. במידה והמוסדות האקדמיים אכן זקוקים למידע זה, ישנן מספר דרכים אחרות באמצעותן הם יכולים להשיג אותו – למשל באמצעות שליחת שאלונים וולונטריים למועמדים שכבר התקבלו ללימודים עבור צרכים סטטיסטיים, או באמצעות כתיבת מכתב למועמדות שהתקבלו עם הסבר על הקריטריונים השונים שמקנים זכאות לתמיכה כספית בזמן הלימודים.

מפניות שונות שהתקבלו ב"פרופיל חדש" בשנים האחרונות עולה כי סעיפי השירות הצבאי בטפסי ההרשמה ללימודים במוסדות אקדמיים העלו חששות אצל מועמדות. ים רבות. ים ללימודים שאי שירותן בצבא יגרע מסיכויי הקבלה שלהן ללימודים. הכללת סעיפים אלה בטופסי ההרשמה למוסדות האקדמיים מחזקת את הסברה הרווחת אצל רבים לפיה לא-שירות בצבא השלכות מרחיקות לכת על החיים האזרחיים. סברה זו מתחזקת על ידי גורמים שונים בצבא, אשר מסייעים בהפצתם של מיתוסים שונים בגין ההשלכות שיש לא-שירות בצבא על החיים האזרחיים של מקבלי הפטור, כמו אי-קבלה לעבודה, איסור על הוצאת רישיון נהיגה ואי-קבלה ללימודים אקדמיים. הפצת מיתוסים אלו נועדה להרתיע אנשים מלהוציא פטור משירות צבאי. מרבית המיתוסים האלו הופרכו זה מכבר, אך בחירתם של המוסדות האקדמיים לכלול סעיפים שנוגעים לשירות הצבא בטפסי ההרשמה ללימודים אקדמיים פועלת בשירותו של הצבא ומעלה חשש/חשד שמוסדות אלה מפלים לרעה מועמדות. ים שלא שירתו בצבא או שקיבלו פטור משירות צבאי. ניתן להניח שגם במוסדות אקדמיים נוספים ישנם סעיפים דומים לאלה שנסקרו לעיל, הן בתנאי הזכאות למעונות והן בטפסי הרשמה ללימודים, ונדרשת בחינה מעמיקה יותר של התופעה בדו"חות עתידיים.

תופעות אלה מראות שוב שתהליך המיליטריזציה של מרחבים ומוסדות אזרחיים רחב בהרבה מהופעותיו הגלויות, כמו במקרה של כלי נשק או מדים צבאיים בתחומי הקמפוסים, ומשפיע כמעט על כל היבט בתחומי החיים האזרחיים שאליהם הוא חודר. מרחב אזרחי שטוען ומשווע לגיוון אנושי ואפשרות של שיח פתוח וביקורתי, אינו יכול בד בבד להשתמש בפרקטיקות צבאיות שמדירות אנשים רבים.

להתייחסות המוסדות האקדמיים והמועצה להשכלה גבוהה לטענות המופיעות בדוח ראו [נספח תגובות](#).

פרק ד': שיתוף פעולה מחקרי

פרק זה עוסק בשיתופי פעולה מחקריים של מוסדות אקדמיים עם גופי הביטחון המדינתיים והתעשייה הצבאית. הפרק כולל מידע שהתקבל ממספר מוסדות אקדמיים במסגרת בקשות שהגשנו לגילוי מידע תחת חוק חופש המידע, וכן מידע נוסף שנאסף במסגרת מחקר במקורות גלויים.

“החקירה המדעית הבסיסית”: מחקר צבאי-אקדמי

מחקר ופיתוח צבאיים בישראל לא היו קיימים ללא האוניברסיטאות. הם מבצעים את כל החקירה המדעית הבסיסית, שמפותחת לאחר מכן על ידי התעשיות הביטחוניות או הצבא⁹⁵. פרופ' יצחק בן ישראל, לשעבר מנהל תוכנית לימודי ביטחון באוניברסיטת תל אביב וסדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון. לפני כן כיהן כראש מפא”ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון] בנוסף לשלל תפקידים צבאיים אחרים.

נדבך נוסף בשיתוף הפעולה בין האקדמיה בישראל לבין הצבא והתעשייה הצבאית הוא עריכת מחקרים משותפים בין מוסדות אקדמיים לבין גופים ביטחוניים וחברות בתעשייה הצבאית וכן מחקרים שעורכים המוסדות באופן עצמאי, אך בהזמנת גופים צבאיים. בעוד ששיתוף הפעולה בגיוס של סטודנטים שנדון בפרק “לצוד ראשים” הוא מעט גלוי וברור יותר, וניתן בקלות למצוא הוכחות ודוגמאות לקיומו, שיתופי הפעולה המחקריים נותרים לרוב חסויים והמידע אודותיהם מפורסם לציבור רק לעיתים רחוקות.

המוטו השיווקי הרשמי של אוניברסיטת תל אביב הוא בעקבות הלא הנודע. ואכן, הסיסמה הזאת גם מתנוססת, בעברית ובאנגלית, משני צידי העמוד, בראש מכתב התשובה של האוניברסיטה בנוגע לבקשת חופש המידע שהגשנו. אפשר להגיד שהגשת הבקשה לגילוי מידע נאות מהאוניברסיטה מימשה בדיוק את המוטו שהאוניברסיטה מתהדרת בו – יצאנו למסע בעקבות הלא נודע, בתקווה להרחיב את ידיעותינו ולהעמיק את הכרותנו, אך המענה שקיבלנו השאיר אותנו מגשים באפלה.

באופן מפתיע, האמתלה העיקרית שסיפקה האוניברסיטה לאי מסירת המידע בנוגע להתקשרויותיה עם גופים צבאיים וחברות בתעשייה הצבאית דווקא לא הייתה “טעמי ביטחון” (אלו נוספו בהמשך המכתב, על כל מקרה) אלא “הקצאת משאבים בלתי סבירה”:

במענה לבקשתך מכח חוק חופש המידע, למידע בנוגע להתקשרויות של אוניברסיטת תל אביב עם משרד הביטחון, התעשייה הביטחונית, המוסד, השב”כ וצה”ל הריני להשיבך כדלהלן: היקף ההסכמים שאוניברסיטת תל אביב מקיימת עם הגופים הרשומים לעיל רחב, ואיתור כל ההסכמים ידרוש זמן עבודה וכח אדם רב, היות שאין מערכת ממוחשבת העוקבת אחר כל ההסכמים השונים באוניברסיטה. גם אם ניתן היה לאתר ולאסוף את כל ההסכמים, הרי שפנייה לכל אחד מהגורמים איתם האוניברסיטה חתומה על הסכם, בתור צד ג’, בבקשה לאשר את גילוי המידע, ידרוש, אף הוא, זמן עבודה לא סביר. ולכן, בהתאם לסעיף 8 (1) לחוק חופש המידע בדבר הקצאת משאבים בלתי סבירה, אני דוחה את בקשתך למידע.

ובכל זאת, על אף שהאוניברסיטה נמנעה מלמסור לנו מידע פרטני בנוגע לשיתופי הפעולה שלה עם גופי צבא, ביון ותעשייה צבאית, ראוי להתעכב על המשפט השלישי בתשובתה, לפיו היקף ההסכמים בין האוניברסיטה לבין משרד הביטחון, התעשייה הצבאית, המוסד, השב”כ וצה”ל רחב כל כך שמפוי ידרוש זמן עבודה וכח אדם רב. כלומר, האמתלה שסיפקה האוניברסיטה לאי מסירת המידע מעידה על קיומו של מידע רב והיקף שיתוף פעולה נרחב.

בהמשך המכתב, כתבה האוניברסיטה כי כל ההסכמים עליהם חתמה עם גופי ביטחון מדינתיים כפופים לנספח 93 של משרד הביטחון:

סעיף 4א’ לנספח קובע: “כל ידע שהמשרד מסר לספק או נשא בהוצאות רכישתו או השגתו וכל ידע שהושג עקב פיתוח או מחקר שהמשרד משלם תמורתו או נושא בהוצאותיו או שהושג עקב ביצוע הזמנה זו או באמצעות כספים ששילם המשרד במסגרת הזמנה זו, יהיה בבעלותו הבלעדית של המשרד

ואסור לספק להשתמש בו אלא לצורך ביצוע הזמנה זו. הידע יישמר על ידי הספק באופן שימנע העברתו לכל אדם אחר וכן ימנע את השימוש בו על ידי אנשים אחרים".

סעיף 6ב' לנספח קובע:

"הספק מתחייב לשמור בסוד על הידע של המשרד... וכן על ידיעות ומסמכים הקשורים לביצוע הזמנה זו, שיגיעו אליו תוך או עקב ביצועה. הספק מתחייב לא להשתמש בידע או בידיעות או במסמכים כאמור או בכל חלק מהם שלא לצורכי הזמנה זו".

שני סעיפים אלה של נספח 93 של משרד הביטחון חושפים מספר היבטים נוספים לגבי שיתופי הפעולה בין הצבא לאקדמיה. ההיבט הראשון הוא מדוע כמעט ולא נעשים מחקרים על מיליטריזם, נשק ונושאים אחרים שקשורים בצבא בפרט ובגופי הביטחון בישראל בכלל – תנאי הסודיות שמציב משרד הביטחון לאקדמיה (וכנראה גם גופים צבאיים אחרים וחברות תעשייתיות-צבאיות) על מנת שישתף עמה פעולה וימסור לה מידע גולמי, שהוא חיוני עבור עריכת מחקרים, שוללים מראש כל אפשרות של שיתוף ידע זה עם הציבור, ובכך מעקרים את המוטיבציה של חוקרים באקדמיה לחקור את הנושאים הללו, כאשר אלה יודעים שלא יוכלו לשתף את הממצאים עם הציבור, או אפילו עם הקולגות שלהם באקדמיה. קיימת בהקשר זה גם התופעה של מחקרים או עבודות שבכל זאת נכתבו על גופי ביטחון מדינתיים, בהן גם עבודות דוקטורט, אשר רק משרד הביטחון או גופי ביטחון אחרים חשופים אל הממצאים שלהם, כחלק מהסכמתם לשיתוף פעולה ומסירת נתונים חסויים. הדבר סותר באופן מובהק את הטענות של האקדמיה כגוף חופשי שמקדם את הידע האנושי ומשתף אותו עם הציבור. ההיבט השני שסעיפים אלה מגלים הוא מדוע אוניברסיטת תל אביב ומוסדות אקדמיים אחרים נאותים כל כך בקלות לשתף פעולה עם גופי הביטחון והתעשייה הצבאית – הם יודעים למן ההתחלה שהמידע בנוגע לשיתוף הפעולה יישאר חסוי לעולמי עד, שביקורת ציבורית או פנים-מוסדית לא תתאפשר וששמו של המוסד האקדמי לא יוכתם.

הסיבה השלישית שאוניברסיטת תל אביב מציינת בתשובתה, לפיה פנייה לגורמים השונים איתם מנהלת האוניברסיטה התקשרויות עסקיות תדרוש גם היא זמן עבודה רב, מוטלת בספק, ותעיד על כך תשובתה של האוניברסיטה העברית, שכללה מסירת מידע חלקי על שיתופי הפעולה שלה עם השב"כ [שירות הביטחון הכללי] וכן מספר חברות פרטיות וממשלתיות בתעשייה הצבאית – "רפאל" – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ", "אלביט מערכות בע"מ" ו"התעשייה האווירית לישראל בע"מ".

תשובת האוניברסיטה העברית לבקשת גילוי מידע תחת חוק חופש המידע שהגשנו למוסד נפתחה בפסקה הבאה:

לאוניברסיטה התקשרויות עם **משרד הביטחון** [ההדגשה במקור].

נכון למועד המענה, הנתונים עדיין מצויים בבדיקה במשרד הביטחון ועד למועד קבלת אישור, המידע נותר חסוי לפי הוראות סעיפים 9(א) ו-9(ב) (7) לחוק חופש המידע.

בהמשך תשובתה מסרה לנו האוניברסיטה מספר נתונים גולמיים באשר לשיתופי הפעולה של המוסד עם גורמים בתעשייה הצבאית בישראל, תוך ציון העובדה שמדובר במידע חלקי, או בניסוחה של הממונה על יישום חוק חופש המידע במוסד – "לאוניברסיטה התקשרויות עם גורמים בתעשייה הביטחונית בישראל. אושר לאוניברסיטה מגורמים אלה מסירת המידע שלהלן". כלומר, אפשר להניח שהיקף שיתוף הפעולה בין המוסד האקדמי לבין גופים צבאיים, גופי ביון וחברות בתעשייה הצבאית גדול אף יותר מהמידע שסופק, כך שהמידע שהתקבל מציג רק תמונה חלקית, ובוודאי שהמידע שסופק פחות "בעייתי" בעיני הממסד הצבאי. ניסוח זה חוזר על עצמו לאורך כל תשובתה של האוניברסיטה. עם זאת, ראוי להתעכב על המידע שהאוניברסיטה בכל זאת מסרה.

כחלק מתשובתה, צירפה האוניברסיטה טבלה שמכילה התקשרויות כספיות רבות הנוגעות למחקר מדעי בינה לבין חברת "רפאל" – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" בין השנים 2019-2022:

23/11/2022	360,000.00	מחקר לפיתוח צימיו
06/04/2022	300,000.00	מחקר בנושא נזח חלקיקים
02/02/2022	28,440.00	הדפסת רשת
24/11/2021	260,000.00	מחקר כליאה מגנטית
14/06/2021	1,500.00	בדיקות קריסטלוגרפיות
03/06/2021	100,000.00	מחקר בראיית ממוחשבת
10/02/2021	440,000.00	מחקר בנושא יצירת מבנים פורוויביים מורכבים בהדפסת תלת מימד
16/08/2020	80,000.00	מחקרי קוונטים
02/06/2020	30,000.00	מחקר בנושא מצעי קרמיקה לפיוור חום מרכיבי הספק
13/05/2020	30,000.00	מלגות לסטודנטיות
11/05/2020	260,000.00	מחקר בנושא ייצוב פלסמה על ידי שדות מגנטיים
12/03/2020	17,450.00	תכנות במערכת קשרי תעשייה ואקדמיה במדעי המחשב
01/03/2020	200,000.00	מחקר בנושא עקב תלת מימד וול לייזרים פסיקליים
09/02/2020	680,000.00	Invariance and structure discovery in dynamical control system based on information theoretic constraints
16/04/2019	0	תהליך איכול תשתית
17/04/2019	80,000.00	מחקרי קוונטים
26/02/2019	155,000.00	Superior heat dissipation transparent ceramics for solid state laser

שיתוף פעולה מחקרי בין "רפאל - מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" לבין האוניברסיטה העברית, מתוך מענה האוניברסיטה לבקשה לגילוי מידע

היקף שיתוף הפעולה בין חברת "רפאל - מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" לבין האוניברסיטה העברית בין השנים 2019-2022 כפי שהוא משתקף בטבלה לעיל, שהיא חלקית ביותר ומכילה אך ורק מידע שחברת "רפאל" אישרה לאוניברסיטה למסור לנו, עומד על סך של 3,022,390 שקלים. מרבית שיתוף הפעולה, כפי שהוא משתקף בטבלה החלקית, הוא שיתוף פעולה מחקרי, אך ניתן גם למצוא פריטים שמעידים על שיתוף הפעולה של החברה עם האקדמיה ב"גיוס" סטודנטים לעבודה ב"רפאל" - כך למשל, החברה מממנת "מלגות לסטודנטיות" בסך 30,000 שקלים וכן משלמת על "חברות במועדון קשרי תעשייה ואקדמיה במדעי המחשב" בעלות של 17,450 שקלים. מאחר והאוניברסיטה העברית סיפקה את הטבלה ללא כל הקשר והסבר בדבר מטרות המחקרים, קשה לדעת למה הכוונה ב"מחקרי קוונטים", "מחקר כליאה מגנטית" או "מחקר בנושא יצירת מבנים פורוויביים מורכבים בהדפסת תלת-מימד", אבל אפשר לשער שמדובר במחקרים שמשמשים את חברת "רפאל - מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" לפיתוח מערכות לחימה.

"רפאל - מערכות לחימה מתקדמות בע"מ", היא חברה ממשלתית שעוסקת בפיתוח ובייצור של אמצעי לחימה מתקדמים, לרבות טילים ומערכות הגנה אקטיבית, אותם היא מוכרת לשוק הישראלי והבינלאומי. "רפאל - מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" היא גם בין החברות שמשתפות פעולה באופן תדיר עם מגוון מוסדות אקדמיים בישראל: בשנת 2019 דווח כי מחצית ממכירות החברה היו למשרד הביטחון הישראלי.⁹⁶ בשנת 2022, רשמה החברה הכנסות של 11.6 מיליארד שקלים ממכירות ודיווחה על הזמנות בהיקף של 16.1 מיליארד שקלים. על פי מאגר המידע DIMSE (שמאז אוקטובר 2022 פועל כחלק מתנועת "פרופיל חדש"), חברת "רפאל" מייצאת את מוצריה ללפחות 48 מדינות שונות, בהן מדינות שידועות בהפרה של זכויות אדם - ברזיל, סין, קולומביה, איחוד האמירויות הערביות ורבות אחרות.⁹⁷ יו"ר החברה הוא השר לשעבר יובל שטייניץ, דוקטור לפילוסופיה ואקדמאי בעצמו, שהועסק בעבר כמרצה בכיר לפילוסופיה באוניברסיטת חיפה, וכיום מרצה באוניברסיטת רייכמן. בשנים האחרונות כתב ד"ר שטייניץ מספר מאמרים לכתב העת "מערכות" של הצבא, ביניהם המאמר "טילים, רבותי, טילים!", בו הוא מסביר מדוע לדעתו יש לשקול מחדש את הקונבנציה הצבאית לפיה לחיל האוויר יש יתרון כ"נושא האש הבלעדי לעומק החזית ולעורף האויב", ובסופו מגיע למסקנה ש"במקום להפוך את המטוסים למשגרי טילים מהאוויר - משגרים שהם יקרים מאין כמותם - עדיף להוסיף לטילים מאיצים זולים ולשגרם ממשאיות פשוטות שינועו ברחבי הארץ או מספינות זולות שישוטו במרחבי הים".⁹⁸

בשנת 2019 התגאתה אוניברסיטת בן-גוריון על חתימתו של "הסכם שיתוף פעולה מחקרי אסטרטגי בתחום אימוי סייבר" עם חברת "רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ". נטע כהן, באותו זמן מנכ"לית BGN Technologies, חברת מסחור הטכנולוגיות של אוניברסיטת בן-גוריון, מסרה לאחר חתימת ההסכם ש"אנו מצפים לשיתוף פעולה הדוק עם רפאל, מובילה עולמית במערכות לחימה מתקדמות, בעבודה על מגוון פרויקטים פורצי דרך בתחומים שונים". עוד לפי הודעת האוניברסיטה, "הסכם זה בא בעקבות החלטת רפאל להקים שלוחת מחקר ופיתוח בפארק ההיי-טק בבאר שבע, שתושק בהמשך השנה. המרכז החדש יתמקד בהיבטים שונים של מערכות אוטונומיות מתקדמות. השלוחה ממוקמת בסמוך לאוניברסיטת בן-גוריון, כדי ליהנות מהכישרונות והמומחיות של האוניברסיטה בתחומים אלו.⁹⁹

זו לא הייתה הפעם הראשונה שחברת "רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" הקימה מרכז מחקר ופיתוח בסמוך למוסדות אקדמיים במטרה לרתום אנשי אקדמיה לעבודתה. ב-2017 החלה החברה בהקמתו של מרכז דומה בהר חוצבים בירושלים, במטרה להרחיב את שיתוף הפעולה עם חוקרים מהאוניברסיטה העברית. לפי כתבה שהתפרסמה ב"כלכליסט", "הבחירה של רפאל בהר חוצבים התקבלה [...] במטרה להרחיב את ההון האנושי ואת שיתופי הפעולה עם מוסדות אקדמיים. ברפאל מסבירים כי הסיבה המרכזית לבחירה זו היא הקרבה לאוניברסיטה העברית ולמאגר המומחים שלה בתחום הראייה הממוחשבת". ד"ר רן גוזלי, אז סמנכ"ל בכיר ומנהל חטיבת מחקר, פיתוח והנדסה ברפאל, מסר ל"כלכליסט" כי "המרכז יתמקד בראייה ממוחשבת ועיבוד תמונה. פיתחנו את התחום לאורך שנים עם האוניברסיטה העברית [...] המטרה היא לגייס אנשים מעולים במקצועות מגוונים".¹⁰⁰

בתשובה שקיבלנו מהאוניברסיטה העברית נכללו שתי חברות נוספות בתעשייה הצבאית, אשר אישרו לאוניברסיטה למסור מידע חלקי בדבר שיתוף הפעולה שלהן איתה – "אלביט מערכות בע"מ", העוסקת, גם היא בפיתוח ובייצור של מערכות לחימה, ו"התעשייה האווירית לישראל בע"מ", חברה ממשלתית נוספת אשר בין השאר מפתחת מערכות לחימה וטכנולוגיית סייבר.

באשר לקשריה עם "התעשייה האווירית", מסרה האוניברסיטה מידע מועט, בטענה ש"מידע נוסף וההסכמים חסויים לפי הוראות 9(א)(1), 9(ב)(6) ו-9(ב)(7) לחוק חופש המידע". אך גם ציון סעיפי חוק חופש המידע אשר בגינם מסרבת האוניברסיטה לחשוף את שיתופי הפעולה שלה מאפשר הצצה קטנה לאופי המידע שהיא מסרבת לחשוף. כך למשל סעיף 9(א)(1) שציינה האוניברסיטה קובע כי רשות ציבורית לא תמסור "מידע אשר בגילוי יש חשש לפגיעה בביטחון המדינה, ביחסי החוץ שלה, בביטחון הציבור או בביטחון או בשלומם של אדם" – הסירוב לספק את המידע על יסוד נימוק שככל הנראה נוגע לביטחון המדינה, מעלה חשד שהדבר נובע מכך שהפעילות המתבצעת במקום היא פיתוח אמצעי לחימה.

המידע אותו בכל זאת קיבלה האוניברסיטה רשות למסור מ"התעשייה האווירית לישראל בע"מ" מעיד על שיתוף פעולה ביריד הקריירה של האוניברסיטה, וכן מספר סעיפים עלומים, כמו "שירותי יעוץ מודל אטמוספרי":

שירותי מעבדה, בדיקות, תוכנית קשרי תעשייה, שירותי יעוץ, יריד קריירה:				
יחידה	טקסט	מטבע מקומי	סכום במטבע מקומי	תאריך רישום
הפק' למתמטיקה ולמדעי המחשב		ILS	11,422.46	23/02/2020
הפק' לחקלאות		ILS	2,250.00	29/06/2020
עבודות מרכז ננו ינואר 21		ILS	3,450.00	25/02/2021
תוכנית קשרי תעשייה 20-21		ILS	32,570.00	06/06/2021
שירותי יעוץ מודל אטמוספרי		ILS	24,300.00	08/11/2021
ביה"ס להנדסה ולמדעי המחשב	עבור יריד הקריירה 2022	ILS	1,400.00	06/06/2022

שיתוף פעולה בין "התעשייה האווירית לישראל בע"מ" לבין האוניברסיטה העברית, מתוך מענה האוניברסיטה לבקשה לגילוי מידע

האוניברסיטה העברית אף פרסמה באתר ביה"ס להנדסה ולמדעי המחשב מודעה לרגל חתימת שיתוף הפעולה עם "התעשייה האווירית", בה נכתב: "אנחנו מברכים את חברת התעשייה האווירית לישראל על הצטרפותה לתוכנית לקשרי תעשייה של בית הספר". בהמשך הפכה ההודעה למודעת גיוס לחברה: "התעשייה האווירית לישראל היא החברה הביטחונית-טכנולוגית הגדולה והמובילה בישראל. החברה והטכנולוגיות שפיתחה

נחשבים למובילים עולמיים בתחומים רבים כגון מל"טים, חלל ולוויינים [...] מערכות מכ"מ ומודיעין, לוחמת סייבר [...] התעשייה האווירית היא חברה רווחית וצומחת, אשר בליבת פעילותה ייצוא טכנולוגיות ומערכות למדינות שונות ברחבי העולם. התעשייה האווירית מעסיקה סטודנטים מצטיינים להנדסה, ומציעה סביבת עבודה מאתגרת בחזית הטכנולוגיה ותנאים מצוינים [...] אנו מחפשים אנשים שמקצוענות וחדשנות הם ערכים מובילים עבורם. אם בשבילך השמיים הם הגבול, הצטרף/י אלינו למגוון תפקידים מרתקים." בסוף ההודעה-מודעת הגיוס מופיע קישור למשרות בחברה.¹⁰¹ גם באתר של אוניברסיטת תל אביב פורסם אירוע גיוס של "התעשייה האווירית".¹⁰²

לפי כתבה שהתפרסמה במגזין הצבאי New-Tech, ביולי שנה שעברה נפתח בטכניון מסלול לתואר שני בהנדסת מערכות בשיתוף פעולה עם "התעשייה האווירית". באותה כתבה נערך ראיון עם סמנכ"ל טכנולוגיות, חדשנות ומו"פ [מחקר ופיתוח] ב"תעשייה האווירית", תת-אלוף במילואים איתן אשל, שלפני כן כיהן כראש מחלקת מחקר ופיתוח במפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון], וכן עבד בחברת "אלביט מערכות בע"מ". בראיון אמר כי "בתחום הדברים שאני יכול לדבר עליהם ללא מגבלות ביטחון מידע הייתי מצביע קודם כל על קוונטיקה. פיתוח חישוב קוונטי יציב אותנו במקום אחר בכל הקשור לביצועי המערכות. בעניין הזה אנחנו נמצאים בקשר הדוק עם כמה גורמים מובילים: האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת בר-אילן..."¹⁰³

עם זאת, האוניברסיטה העברית ואוניברסיטת בר-אילן אינם המוסדות האקדמיים היחידים שמשתפים פעולה בפיתוח טכנולוגיות קוונטיות בשיתוף פעולה עם התעשייה הצבאית – לפי כתבה שהתפרסמה באתר "הידען" בספטמבר 2019, נכתב כי: "התעשייה האווירית, רפאל, אקיוביט, אוניברסיטת בן-גוריון, הטכניון, מכון ויצמן, האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת בר-אילן, ואוניברסיטת אריאל השיקו בטקס שהתקיים בתעשייה האווירית, את "המאגד לפיתוח טכנולוגיות קוונטיות", וזאת במסגרת תוכנית של הרשות לחדשנות במשרד הכלכלה ומחלקת פיתוח אמצעי לחימה במשרד הביטחון (מפא"ת)".¹⁰⁴

באשר לשיתוף הפעולה של האוניברסיטה העברית עם חברת "אלביט מערכות בע"מ", הותר לה למסור רק שחברת "אלביט" משלמת עבור "מנוי בתוכנית קשרי תעשייה עם ביה"ס להנדסה ולמדעי המחשב (בשנים: 2020, 2021 ו-2022) בהיקף שנתי של \$5000". הכוונה ב"מנוי בתוכנית קשרי תעשייה" היא כנראה האפשרות לשיתוף פעולה בין חברת אלביט מערכות בע"מ לבין האוניברסיטה העברית בכל הנוגע לגיוס סטודנטים לחברה.

ממצא מעניין נוסף שנתגלה בסעיף האחרון של תשובת האוניברסיטה העברית הוא בדבר שיתוף הפעולה שלה עם השב"כ [שירות הביטחון הכללי]. עד היום היה ידוע שבירידי תעסוקה במוסדות אקדמיים שונים ברחבי הארץ ניתן למצוא דוכן "גיוס" של השב"כ, אך לפי הודאת האוניברסיטה, כנראה ששיתוף הפעולה רחב הרבה יותר וכולל גם מחקר משותף. בלשון המענה:

לאוניברסיטה הותר למסור כי קיימות התקשרויות בין האוניברסיטה לבין **שירות הביטחון הכללי** [ההדגשה במקור] בגין מחקרים בסך כולל של 607,200 ש"ח בשנים 2019-2022.

מוסד נוסף שמשותף פעולה עם "התעשייה האווירית" הוא הטכניון. בתשובה המצומצמת שסיפק לנו הטכניון במענה לבקשת גילוי מידע במסגרת חוק חופש המידע שהגשנו למוסד, נכלל חוזה שנחתם בין המוסד לבין "התעשייה האווירית" ב-2015, לפיו החברה תציב שתי אנטנות לקליטת אותות בלתי מעובדים מלוויינים לצרכי הגדרת מקום, על גג חדר המדרגות הדרומי וכן על גג חדר המעליות של בנין רבין [הבניין של הפקולטה להנדסה אזרחית] באוניברסיטה, וכן תציב ארון ותשתיות בחדר התקשורת שנמצא בקומה 6 של אותו מבנה. ההיתר ניתן לחברה תמורת דמי הרשאה שהושחרו בחוזה.

על פי סעיף 5.11 בחוזה המדובר, מצהיר הטכניון כי: "בקמפוס הטכניון מתקיימים סדרי אבטחה בהתאם לסטנדרטים הנקבעים על ידי הרשויות המוסמכות ועל ידי הממונה על האבטחה בקמפוס. הטכניון מתחייב כי ככל שיחול שינוי מהותי בסדרי אבטחה אלה, יביא אותם לידיעת החברה". זוהי עדות לשיתוף פעולה של מוסד אקדמי אזרחי עם חברה ממשלתית, צבאית במהותה, בסוגיות של אבטחה. הכפפת עקרונות ניהול

המרחב האקדמי לגורמים בעלי עקרונות צבאיים עלולה לא רק לפגוע בפרטיות של הסטודנטים וחברות הסגל, אלא גם ליצור מנגנון פיקוח מפלה, שבכוחו למנוע את חופש התנועה של אזרחים לפי "שיקולים ביטחוניים", ובראשם זהות לאומית ומוצא אתני.

מידע משמעותי נוסף הושחר בחוזה – בסעיף 5.2 נכתב כי "הטכניון מצהיר כי הוא מודע לכך שהחברה מתעתדת לחתום על הסכם עם [מושחר] אשר תפעיל מרחוק את התחנה ותקבל בעלות על התחנה ועל כל הציוד שבה וזאת מבלי שיהיה בכך לגרוע מהתחייבות תע"א [התעשייה האווירית]" כלפי הטכניון על פי חוזה זה. כלומר, ישנה חברה שלישית, איתה מנהלת ה"תעשייה האווירית" שיתוף פעולה, אך שמה נאסר למסירה. על ההסכם חתומים שני נציגים מהטכניון – מתניהו אנגלמן, שהיה בזמן חתימת החוזה מנכ"ל והמשנה לנשיא הטכניון, וכיום משמש כמפקד המדינה, ונציג נוסף ששימש באותו הזמן כמשנה לנשיא למחקר. מצד "התעשייה האווירית" חתמו מנהל מפעל מל"מ [מערכות לחימה משולבות] וחשב מפעל מל"מ. המפעל מתמחה בייצור טילים, רקטות ומשגרי לוויינים. במרץ 2023 חתמה "התעשייה האווירית" על הארכת החוזה עם הטכניון.

בטכניון מתקיים מדי שנה כנס "מדעי האווירונאוטיקה" במסגרת הפקולטה להנדסה ואווירונאוטיקה. בעמוד הכנס באתר הטכניון, מתגאה המוסד כי הכנס הוא תולדה של שיתוף פעולה בין המוסד לגופים הבאים – חיל האוויר הישראלי, "רפאל" – מערכות מלחמה מתקדמות בע"מ, ו"התעשייה האווירית לישראל"¹⁰⁵.

יו"ר הוועדה המארגנת של הכנס ב-2023 היה תת-אלוף שלומי קונפורטי, ראש להק [יחידה ארגונית בחיל האוויר] הציוד במטה חיל האוויר הישראלי. יו"ר וועדת התוכנית היה פרופ' בני צ'וקורל, פרופסור חבר בפקולטה להנדסה ואווירונאוטיקה בטכניון.

לפי איילת, סטודנטית לשעבר בטכניון:

למיטב הבנתי בטכניון יש קבוצת מחקר, מעבדה, בתחום של רובוטיקה, שעוסקת ברחפנים. באיזשהו שלב אחד מגופי הפיתוח, אולי מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון], פרסם מכרז לפיתוח של נשקים עתידיים, חדשנות בתחום הנשק, אז המעבדה בטכניון הציעו את הקונספט של רחפנים מתאבדים, רחפנים שמגיעים לאנשהו ומתפוצצים. זה היה מן קונספט להגיש לגוף בטחוני כלשהו. זה היה רק פרויקט שבו מציגים פרוטוטיפ מאוד בסיסי כדי שהם יוכלו לזכות במימון. זה היה שלב מקדמי יחסית. אני לא יודעת מה קרה עם זה מאז.

לפי אייל, סטודנט למשפטים באוניברסיטת בר-אילן, בפקולטה למשפטים באוניברסיטה קיים פן נוסף של אינדוקטרינציה מיליטריסטית:

יש קטע של משפטים שיש מועדוני משפט. מישו מהסגל או קבוצה של סטודנטים מנהלים אירועים פתוחים על נושאים אקדמיים. מקבלים מחקר, פסקי דין לקרוא להבין ואז באים ומתדיינים על זה. יש המון מועדונים, ואחד המועדונים הגדולים זה מועדון משפט וצבא. ולשם מגיעות גם דמויות שמילאו בעברן תפקידים במערכת הביטחון, בעיקר כמין עידוד לעתודאים. וזה מקום לאינדוקטרינציה. זה לא מרחב אקדמי, זה מרחב פוליטי לחלוטין, פוליטיקה שקופה. כביכול זה לא אידיאולוגי, אבל מיליטריסטי לחלוטין, חד כיווני, אין איזה מקום של שיח או משהו כזה, מבחינתם זה מקום לעשות אינדוקטרינציה ולהסביר למה ישראל בסדר ולמה סיכולים ממוקדים זה לגיטימי. זה פתוח לכל הסטודנטים. וגם דברים יותר נקודתיים, זה לא נדיר שמרצים מביאים מרצים אורחים, במשפטים זה קורה קצת יותר מאשר במקומות אחרים, כמעט בכל קורס יש מרצה אורח. והיו מרצים אורחים שהיו שוטרים או חיילים בעברם. גם אם זה בעבר, השיח המיליטריסטי מאוד נוכח במרחב. אי אפשר להתעלם מזה.

דורון, סטודנט לתואר מתקדם באוניברסיטת חיפה, מתאר שיתוף פעולה במחקר:

יש במכון מחקר שלנו איזשהו שיתוף פעולה עכשיו שהם עושים עם "רפאל" [רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ]. המכון זה IIPDM, מכון מחקר לפסיכולוגיה קוגניטיבית שהוא חלק מאוניברסיטת חיפה [המעמק] – המכון לעיבוד מידע וקבלת החלטות.

מדבריו של דורון עולה כמובן השאלה, מדוע שרפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ תרצה לחקור פסיכולוגיה קוגניטיבית?

אף על פי שאוניברסיטת תל אביב סירבה להשיב בענייניות לבקשת חופש המידע שהגשנו, כתבה שהתפרסמה באתר החדשות nrg ב-2017 בכל זאת מספקת הצצה לשיתופי הפעולה המחקריים של זו עם התעשייה הצבאית. בכתבה נכתב כי פרס ראש מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון] הוענק באותה שנה לשני צוותים – יחידת 8200 באגף המודיעין בצבא; וכן לצוות שהורכב מחוקרים באוניברסיטת תל אביב, חברת "רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ", חט"ל [היחידה הטכנולוגית ליבשה – גוף צבאי העוסק בפיתוח אמצעי לחימה המשמשים את כוחות היבשה של הצבא], ממ"ג [המרכז למחקר גרעיני] ומפא"ת עבור "מימוש תוכנית מו"פ [מחקר ופיתוח] רב תחומית". ראש מפא"ת, שהעניק את הפרס ביחד עם מי שהיה בזמנו ראש מו"פ [מחקר ופיתוח] במפא"ת, אמר בטקס כי "כל אחד מהזוכים הגיע בחשיבה פורצת דרך לפיתוח אמל"ח [אמצעי לחימה] יוצא דופן שאין כדוגמתו וניצב בחזית הידע העולמי". הכתבה אף מציינת כי "פרס לחוקר מצטיין הוענק לפרופ' עמנואל פלד מאוניברסיטת ת"א, שבמשך שנים רבות תרם תרומה משמעותית לביטחון, למדע ולתעשייה בישראל".¹⁰⁶

עדות לשיתוף פעולה נוסף בין אוניברסיטת תל אביב למשרד הביטחון והצבא ניתן למצוא באתר חיל האוויר, שב-2017 פרסם ידיעה לפיה "במפגש נדיר בין נציגי המערך הטכני, משרד הביטחון והאקדמיה ובראשות ראש להק הציד ונשיא אוניברסיטת תל-אביב, התקיים אירוע התנעה לרכש משותף של מדפסת תלת-מימד במתכות אשר תכניס את המערך הטכני לעולמות חדשים". הפרויקט, המכונה "מרבד", התבצע בשיתוף פעולה בין חיל-האוויר, מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון] ואוניברסיטת תל אביב. עוד נכתב בידיעה כי "הפרויקט מביא לידי ביטוי את המטרות המשותפות של כלל הגורמים הכוללות פיתוח טכנולוגיה ייעודית לטובת הצרכים הצבאיים וכן למחקר מדעי אקדמי". נשיא אוניברסיטת תל-אביב דאז, פרופ' יוסף קלפטר, צוטט כאומר ש"לאקדמיה יש תדמית של מגדל שן – אך אנו כלל לא חיים בבועה, אלא מקיימים שיתוף פעולה עם מערכת הביטחון, עם התעשייה ועם גופים אחרים. שני הצדדים מופרים כתוצאה ממצאות שביל הזהב, ויש לנו מחויבות לכיוון הזה".¹⁰⁷ גם בגיליון המגזין TAU Review מ-2008-9 התגאתה האוניברסיטה בכך שבאותו זמן מימן מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון] 55 פרויקטי מחקר באוניברסיטה, ו-9 נוספים מומנו על ידי משרד הביטחון האמריקאי.¹⁰⁸ מאז אותו פרסום נמנעה האוניברסיטה מלפרסם בפומבי ידיעות שנוגעות לשיתופי הפעולה שלה במחקר צבאי.

גוף נוסף איתו משתפת פעולה אוניברסיטת תל-אביב במחקר הוא השב"כ [שירות הביטחון הכללי], אליו חברה ב-2018 להקמת התוכנית "The Xcelerator", "מאיץ סטארט-אפים", שבמהלכה עובדים מומחים משירות הביטחון הכללי ביחד עם יזמים לפיתוח טכנולוגיות שונות, במיוחד כאלה שנמצאות בתחום הסייבר.¹⁰⁹ בכתבה שהתפרסמה במגזין פורבס ישראל ב-2020 אודות התוכנית, הסביר נמרוד כהן, אז שותף מנהל בקרן של אוניברסיטת תל אביב, את היתרונות שמציע שיתוף פעולה עם האקדמיה, כולל גיוס של סטודנטים ושימוש בידע שנצבר במוסד האקדמי: "מכיוון שעומדת מאחורינו אוניברסיטה אנחנו יכולים להציע את כל המשאבים שיש לה: החל בסטודנטים שעושים התמחות אצל הסטארט-אפים, דרך ידע שקיים באוניברסיטה ועד משרדים".¹¹⁰ בין התוצרים של שיתוף הפעולה ניתן למצוא את הסטארט-אפ "Xtend", שלפי פרסומים זרים מפתחת מערכות רחפנים ביחד עם מפא"ת ומשרד הביטחון האמריקאי.¹¹¹

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב בחרה שלא למסור לנו מידע. בתשובתה, כתבה האוניברסיטה כי "בהתאם לסעיף 8(3) לחוק חופש המידע, המידע המבוקש בבקשתכם אינו ניתן לאיתור" כיוון שבאוניברסיטה לא קיים "מאגר הסכמים ממנו ניתן לשלוף הסכמים לפי חתכים כמבוקש", וכן ש"קיימת באוניברסיטה רשימה ארוכה של מורשי חתימה, כך שהסכמים אשר נחתמים אינם נמצאים כולם אצל גורם אחד". הסברים אלה תמוהים, ומפתיע אם נכון הדבר שבאחד מהמוסדות האקדמיים הגדולים במדינה לא ניתן לאתר רשימת הסכמים לפי הספק המזמין, או לפחות לאתר מידע חלקי כפי שעשו מוסדות אחרים שפנינו אליהם.

בסוף המכתב, הוסיפה האוניברסיטה כי "נוכל לבחון את פנייתכם מחדש אם תפנו אותנו אל הסכמים ספציפיים אותם אתם מבקשים וונסה לאתרים, בשים לב לכך כי ככל שיוחלט על מסירת המידע, בהתחשב – בין היתר –

בחרגי הנוגע לביטחון המדינה ובציבור, תידרש אף הסכמת צדדי ג' למסירת המידע". בניסוח זה טמונים שני מכשולים – הראשון, בדרישה של האוניברסיטה שנפנה אותה אל הסכמים ספציפיים שנבקש לקבל, כאשר אין לנו דרך לבקש הסכמים ספציפיים שאנחנו לא יודעים על קיומם, שהרי זו סיבת הפנייה מלכתחילה. המכשול השני הוא ההצהרה שגם אם בכל זאת נפנה את האוניברסיטה להסכמים ספציפיים, מסירת המידע בכל זאת תותנה במסוכנות של פרסום המידע לביטחון המדינה והציבור. כאשר בכל זאת התעקשנו וביקשנו מהאוניברסיטה את רשימת ההתקשרויות הכללית שלה, כך שלא תידרש בפילוח המענה לפי חתכים מסוימים, ענתה האוניברסיטה כי "היעדר האפשרות לאתר את המידע עומד בעינו".

על אף סירובה של אוניברסיטת בן-גוריון להשיב בענייניות לבקשת חופש המידע שהגשנו, ניתן למצוא מספר דוגמאות לשיתוף פעולה בינה לבין התעשייה הצבאית ומשרד הביטחון. ב-2014, למשל, פורסמה ידיעה באתר החדשות nrg לפיה סטודנטים מהפקולטה למדעי ההנדסה באוניברסיטה פיתחו "אב טיפוס של רובוט קטן חכם המיועד לאיסוף מידע בתוך מתארים אורבניים בפעולה צבאית ויחידת שליטה מתאימה", בשיתוף פעולה עם מפא"ת [המנהל למחקר ולפיתוח אמצעי לחימה ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון]¹¹². באתר האוניברסיטה פורסמה ב-2021 מודעת קול קורא למחקרים משותפים בין אוניברסיטת בן-גוריון למפא"ת. לפי תיאור המודעה, "המחקר חייב לכלול חוקרים מאב"ג [אוניברסיטת בן-גוריון]. חוקרים ממוסדות אוניברסיטאיים אחרים רשאים להיות חלק מצוות המחקר, ובתנאי שהמחקר יתבצע כאמור בסעיף המיקום לעיל. שיתוף של גורמים מהיחידות הטכנולוגיות של אמ"ן ושל אגף התקשוב בצה"ל במחקר יהווה יתרון משמעותי."¹¹³

האוניברסיטאות בישראל אינן מסתפקות בשיתופי פעולה עם התעשייה הצבאית בישראל, ולעיתים חותמות על הסכמים גם עם חברות נשק זרות. כך במקרה של ההסכם שנחתם בין "רמות", חברת המסחר של אוניברסיטת תל אביב, לענקית התעשייה הצבאית הבינלאומית "לאונרדו" בפברואר השנה. בכתבה שהתפרסמה אודות ההסכם באתר ice, צוטטה מנכ"לית "רמות", קרן פרימור: "אני שמחה לקדם מהלך של שותפות אסטרטגית המשלב בין יכולותיה הרבות של חברת לאונרדו, ליכולות המחקר והפיתוח המתקדמות של חוקרי אוניברסיטת [הטעות במקור] תל אביב, שהינם מהטובים בעולם. אנו רואים זכות גדולה להיות המוסד האקדמי הישראלי הראשון החובר לענקית לאונרדו, החתומה על הצלחות פורצות דרך בתחום התעשייה הבטחונית, ורואה בצעד זה הבעת האמון שתאפשר למנף טכנולוגיות חדשניות ולקדם פעילות עסקית והזדמנויות לצמיחה". שיתופי פעולה קבועים מתקיימים גם בין חברת "לאונרדו" לבין חברות התעשייה הצבאית המקומיות, ביניהן: "רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ", "התעשייה האווירית לישראל בע"מ", "אלביט מערכות בע"מ" וכן משרד הביטחון וחיל האוויר הישראלי. כמו כן, מנהלת החברה שיתופי פעולה עם כ-90 מוסדות אקדמיים ברחבי העולם.¹¹⁴

בפרק זה נסקרו שיתופי פעולה מחקריים בין הצבא, גופי ביטחון ובין מדינותיים והתעשייה הצבאית לבין מוסדות אקדמיים בישראל. כפי שניתן לראות מהתשובה החלקית שסיפקה האוניברסיטה העברית לבקשה לגילוי מידע שהגשנו למוסד, מהתשובה החלקית ביותר שסיפק הטכניון לבקשה דומה וכן מהסירוב המוחלט של מוסדות אקדמיים אחרים לשתף במידע, היקף שיתוף הפעולה בתחום זה הוא רחב ביותר. במהלך הפרק עמדנו על כך ששיתופי הפעולה המחקריים באים לידי ביטוי בדרכים שונות – בין השאר, בשיתוף פעולה ישיר במחקר שנעשה במימון הגופים הצבאיים, ולעיתים קרובות עבורם; בניהול משותף של תוכניות אקדמיות-צבאיות, כמו במקרה של "מאיץ הסטארט-אפים" של שירות הביטחון הכללי ואוניברסיטת תל אביב ושיתוף הפעולה בפיתוח אמצעי לחימה של אוניברסיטת בן-גוריון ומפא"ת; הצבתם של מתקנים צבאיים או סמי-צבאיים בתחומי הקמפוסים האקדמיים [ראו גם "הכניסה אסורה בפקודה": מתחמים צבאיים בדו"ח זה], כמו במקרה של שיתוף הפעולה בין "התעשייה האווירית" והטכניון; הקמתם של מרכזי מחקר ופיתוח אמצעי לחימה של חברות צבאיות בסמוך לקמפוסים אקדמיים על מנת להקל על שיתופי הפעולה הצבאיים-אקדמיים, כמו במקרה של חברת "רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ" שהקימה מרכזים כאלה בסמוך לאוניברסיטה העברית ולאוניברסיטת בן-גוריון; וכן צורות נוספות של גיוס סטודנטים לתעשייה הצבאית, כפי שמשקף מתשובתה של האוניברסיטה העברית לבקשה לגילוי מידע.

בסקירת שיתופי הפעולה הצבאיים-אקדמיים במחקר הראינו כיצד אלה מהווים היבט משמעותי בתהליכי המיליטריזציה באקדמיה, כאשר זאת לוקחת חלק פעיל, ולעיתים אף מרכזי, בפיתוחם של אמצעי לחימה עבור חברות פרטיות וגופים מדינתיים. שיתופי הפעולה השונים חושפים את המוסדות האקדמיים כשחקנים מרכזיים וחיוניים עבור התעשייה הצבאית ומערכת הביטחון הישראלית, וככאלה שנושאים באחריות ישירה לתוצאות ההרסניות שיש לפיתוחים אלה.

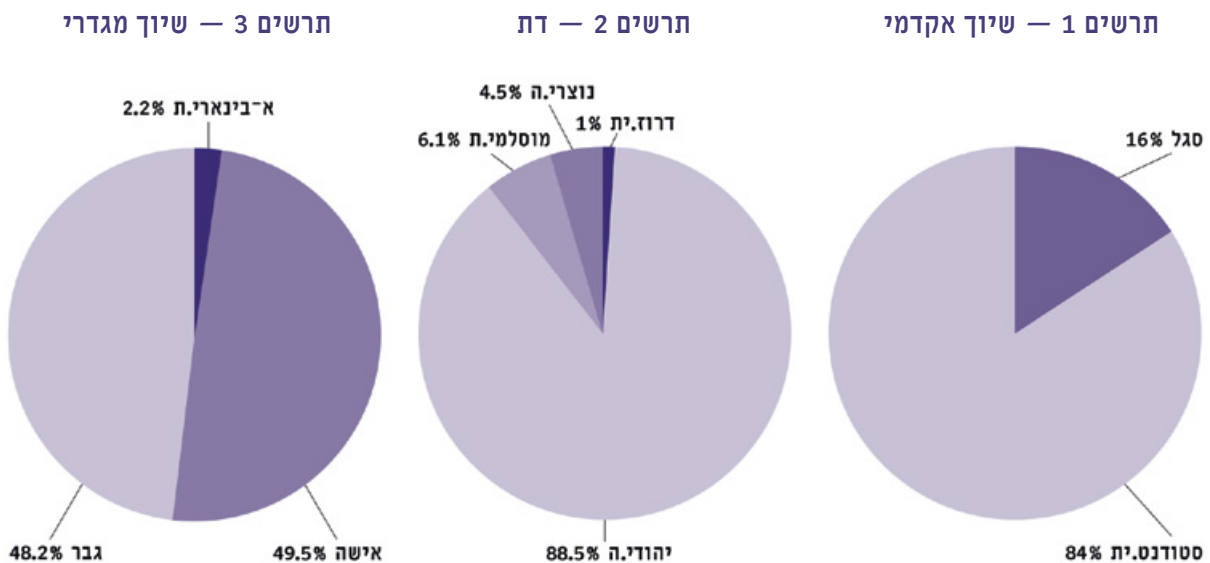
להתייחסות המוסדות האקדמיים והמועצה להשכלה גבוהה לטענות המופיעות בדוח ראו [נספח תגובות](#).

פרק ה': תפיסות של שיתוף הפעולה

פרק זה עוסק בתפיסותיהם של סטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים את שיתופי הפעולה בין הצבא, התעשייה הצבאית והאקדמיה. החלק הראשון של הפרק כולל את ניתוח המענים שהתקבלו במסגרת שאלונים שהפצנו לסטודנטים ואקדמאיות. החלק השני מביא מספר עדויות נוספות של סטודנטיות ותפיסתן את שיתופי הפעולה.

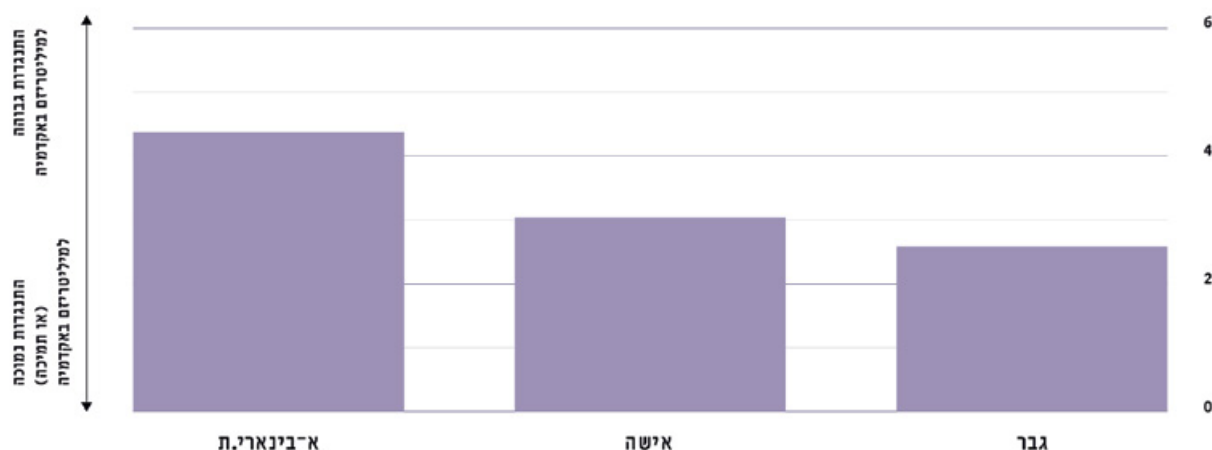
שאלונים ועדויות נוספות

במסגרת המחקר, וכפי שפירטנו בפרק המתודולוגיה, הפצנו שאלונים לסטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים בכדי לעמוד על היקף התמיכה או ההתנגדות להיבטים מיליטריסטיים שונים באקדמיה הישראלית, על פי דירוג מידת התמיכה או תחושת הנוחות עם מאפיינים אלה. המדגם לא נועד לספק תמונת מצב סטטיסטית מדויקת, אלא ניתוח איכותני של עמדות בקרב סטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים. כחלק מהמענה על השאלונים, התבקשו הנשאלים לציין את דתם וזהותם המגדרית. כפי שניתן לראות משלושת התרשימים מטה, ישנו ייצוג חסר של שתי קבוצות עיקריות – סגל אקדמי ואנשים שהזדהו כלא־יהודים. על אף שצפינו הטיה מסוימת בממצאים מהשאלונים שהופצו לאקדמאיות.ים, מאחר ומרבית המשיבים השתייכו לארגון "אקדמיה לשוויון", שמזוהה כארגון שמאל, גילינו כי התוצאות של השאלונים לסטודנטיות.ים ואלה של האקדמאיות.ים היו כמעט זהות, ולכן החלטנו לאחד אותם בתרשימים.

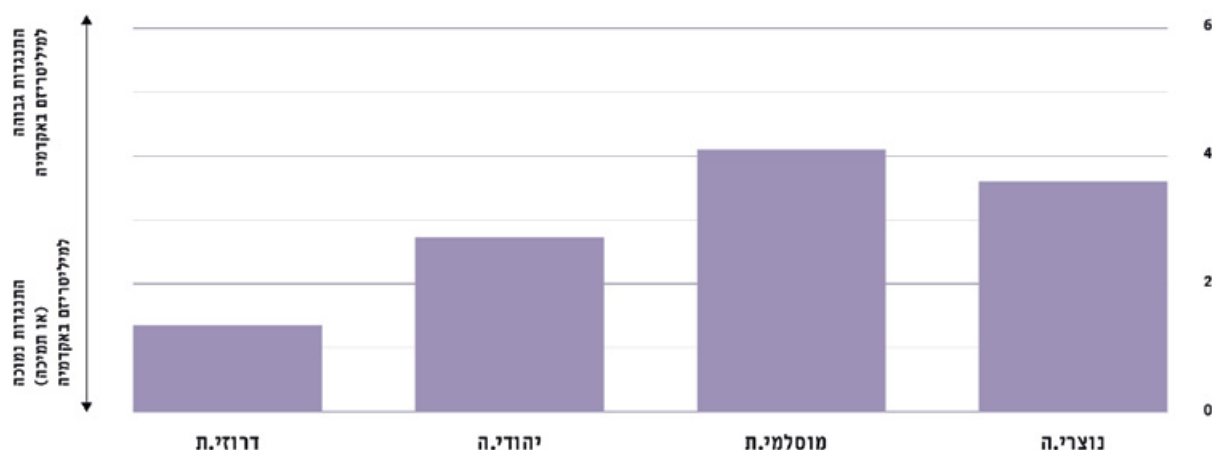
בתרשימים הבאים החלטנו לשקלל מספר משתנים שונים, שאת הממוצע שלהם הגדרנו כ"התנגדות גבוהה למיליטריזם באקדמיה" או "התנגדות נמוכה (או תמיכה) במיליטריזם באקדמיה". שני מושגים אלה שוקללו מתוך המשתנים הבאים: נוחות/אי נוחות עם נוכחות של נשק בכיתה; נוחות/אי נוחות עם נוכחות של חיילים במדים בקמפוס; נוחות/אי נוחות עם נוכחות של חיילים עם נשק בקמפוס; נוחות/אי נוחות עם הבעת דעות בכיתה עם נוכחות של חיילים; הסכמה/אי הסכמה עם שיתופי פעולה מחקריים בין הצבא וגופי ביטחון מדינתיים אחרים לבין האקדמיה; הסכמה/אי הסכמה עם שיתופי פעולה בין התעשייה הצבאית והאדמיה; הסכמה/אי הסכמה עם שיתופי פעולה בין האקדמיה לבין הצבא, גופי ביטחון מדינתיים אחרים והתעשייה הצבאית ב"גיוס" סטודנטים במסגרת ירידי קריירה, סדנאות ואירועים אחרים בקמפוס.

תרשים 4 – תמיכה/התנגדות למיליטריזם באקדמיה לפי זהות מגדרית (סטודנטיות.ים + סגל)

כפי שניתן לראות מתרשים 4, בקרב המשיבים על השאלונים, תופעות של מיליטריזם באקדמיה מפריעות יותר למשיבים שלא הזדהו כגברים, אך לא במידה ניכרת בהשוואה למי שהזדהו כגברים, למעט מי שהזדהו כא-בינאריים. מצד אחד, הממצאים הללו באים בהלימה עם הפטריארכליות של חברות מיליטריסטיות ועם העובדה שככאלה הן נוטות להעדיף גברים ולפגוע בנשים ומגדרים אחרים, בין השאר בכך שמרבית נושאי הנשק במרחבים אזרחיים וצבאיים כאחד הם גברים. מצד שני, נראה שבממוצע, בקרב המשיבים על הסקר, סטודנטים ואנשי סגל מכלל המגדרים יחסית אדישים לתופעות של מיליטריזם באקדמיה. הסבר אפשרי לאדישות הרווחת הוא ההפנמה והנרמול המתמשך של ערכים מיליטריסטים בחברה האזרחית בישראל, אשר הופכים תופעות של מיליטריזם לשקופות ומובנות מאליהן. את ההתנגדות הניכרת לתופעות מיליטריסטיות בקרב מי שהזדהו כא-בינאריים ניתן לשייך לכך שזהות מגדרית א-בינארית, אשר לעיתים קרובות שוללת את התפיסות הדיכוטומיות המקובלות שעומדות בבסיס החלוקה המגדרית השמרנית, היא קטגוריה זהותית פוליטית ורדיקלית בהגדרה. ניתן לשער שאותן צורות חשיבה רדיקליות ונון-קונפורמיות שמערערות על קונבנציות חברתיות מגדריות, הן גם כאלה אשר מאפשרות מבט ביקורתי על תופעות ממסדיות אחרות שנמצאות בקונצנוס חברתי.

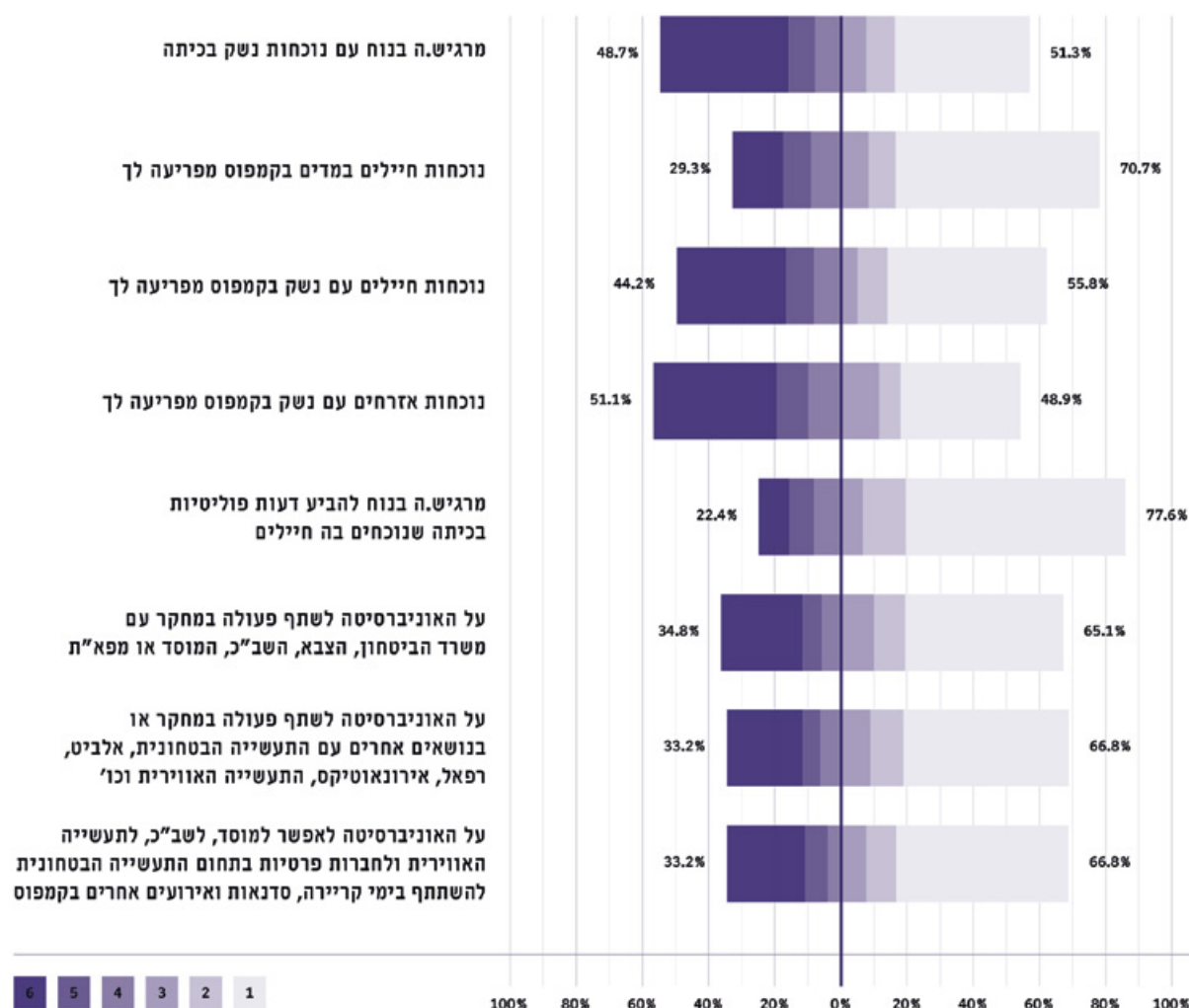
תרשים 5 – תמיכה/התנגדות למיליטריזם באקדמיה לפי זהות דתית (סטודנטיות.ים + סגל)

מתרשים 5 ניתן לראות שבקרב המשיבים על השאלונים, שיעור ההתנגדות הגבוה ביותר למיליטריזם הגיע מקרב מי שהזדהו כנוצרים וכמוסלמים. ניתן לשער שהסיבה לממצא זה היא היותה של המערכת

המיליטריסטית (בכלל, ובמיוחד בישראל) לאומנית וכזאת שמתעדפת את הקבוצה ההגמונית בחברה, ובישראל – הלאום היהודי. בנוסף, המשתייכים לקבוצות דתיות אלה הם הנפגעים העיקריים מאלימות צבאית. יוצאת מן הכלל היא התמיכה היחסית של המשיבים שהזדהו כדרוזים. ניתן לשער שתמיכה זאת נובעת מתוך ההקשר והיחסים הייחודיים במסגרתם חלק גדול מהדרוזים בישראל משרתים בצבא שירות חובה ושיעורם בקצונה גבוה מחלקם באוכלוסייה.^{115 116}

תרשים 6 – תמיכה/התנגדות כללית למיליטריזם באקדמיה

תרשים 6 מייצג את התפיסות של כלל הסטודנטיות.ים והאקדמאיות.ים שהשיבו לשאלונים בנוגע למיליטריזם באקדמיה הישראלית בחלוקה למשתנים השונים שהגדרנו בשאלונים, כאשר הניקוד 1 מסמן תמיכה או נוחות עם התופעה שהוצגה בשאלה, והניקוד 6 מסמן התנגדות או אי-נוחות עם התופעה שהוצגה בשאלה.

כפי שניתן לראות, למעט יותר ממחצית הנשאלים הפריעה נוכחות של אזרחים עם נשק בקמפוס וכמעט מחצית מהנשאלים לא מרגישים בנוח עם נוכחות של חיילים עם נשק בקמפוס. כמו כן, כמעט מחצית מהנשאלים לא מרגישים בנוח עם נוכחות של נשק בכיתה, בין אם מדובר בחיילים או באזרחים נושאי נשק. כשליש מהנשאלים מתנגדים לנוכחות של חיילים במדים בקמפוס ולשיתופי פעולה בגיוס ובמחקר עם הצבא, משרד הביטחון והתעשייה הצבאית. קצת יותר מחמישית מהנשאלים לא מרגישים בנוח להביע דעות בכיתה שנוכחים בה חיילים. מפרטים אלה עולה שנושא הנשק בקמפוסים אינו מצוי בקונצנזוס ומפריע לרבים בקהילה האקדמית.

ממצאים אלה מראים שבקרב המשיבות על הסקר ישנן התנגדויות לשיתוף הפעולה בין האקדמיה לצבא, לתעשייה הצבאית ולמנגנוני הביטחון המדינתיים, אך גם תמיכה משמעותית של רבים בשיתופי פעולה אלה, שעשויה להעיד על ההפנמה והנרמול של ערכים מיליטריסטיים בחברה האזרחית בישראל.

נור, סטודנטית בטכניון, מתארת את תחושותיה אודות שיתוף הפעולה הצבאי-אקדמי:

אני חושבת שהקמפוס צריך להיות מרחב אזרחי לחלוטין, קודם כל כדי שכולם ירגישו בנוח שם. אני חושבת שאחת הנקודות שהמיינסטרים הישראלי מנסה לשדר זה שזה צבא העם ולכן זה בסדר. אבל אני לא חושבת שגם הסטודנטים הערבים צריכים להרגיש את זה וגם סטודנטים שלא משרתים וסטודנטים שהם מחו"ל. אני חושבת שהאקדמיה לא צריכה להיות כלי בידיים של הצבא וגם בכל מני מדינות ברחבי העולם הם [סטודנטים] לא לומדים בשביל לעשות פשעי מלחמה. מצד שני, יש כיבוש, אז יש קושי מסוים וגם החברה עצמה מאוד מיליטריסטית, אז זה לא רק האקדמיה עצמה, זו כל החברה. נגיד יש הרבה סטודנטים ערבים שממש לא הולכים לאוניברסיטאות ישראליות והולכים [ללמוד במוסדות אקדמיים] בירושלים המזרחית או בגדה או בחו"ל גם בגלל כל החוויות האלה, בגלל שהאקדמיה מיליטריסטית כמו שאר החברה בישראל, וגם מאוד ישראלית ומרתיעה אנשים.

דבריה של נור מתכתבים עם עדויות אחרות שנאספו עבור דו"ח זה – שיתוף הפעולה של מוסדות אקדמיים עם גופים מיליטריסטיים, כדוגמת הצבא הישראלי והתעשייה הצבאית בישראל, והנהגתן של נורמות מיליטריסטיות, כדוגמת נוכחות של מדים צבאיים וכלי נשק בקמפוסים האקדמיים, מובילים לדחיקתם של אנשים וקבוצות שאינם מסכימים עם שיתופי הפעולה והנורמות המיליטריסטיות על היבטיהם השונים, והופכים את האקדמיה למוסד שבו נשמע רק קול אחד – קולו של ההגמון. נור משתפת גם במחשבותיה ותחושותיה לגבי עתידה האקדמי:

בהתחלה חשבתי שאני ארצה אפילו להמשיך לדוקטורט בישראל, אבל ראיתי עד כמה שגם פעילות פוליטית, אם אני ארצה להמשיך בה ובאקטיביזם וגם להמשיך בתואר שני ודוקטורט בטכניון או בכל מוסד אחר זה באמת יקשה עלי. אני אצטרך [להחליט], או שאני עושה כאן בישראל תואר [מתקדם] או שאני ממשיכה בפעילות [הפוליטית]. ממש שמים גבול לאקדמאים הערבים-פלסטינים בכל מני דברים, [כך שהם] לא באמת יכולים להתקדם. אני חושבת ש[הם] מגיעים לנקודה שהם לא מצליחים להתקדם ממנה. וכן שקלתי לעשות את התארים הבאים במקומות אחרים בעולם. היה סיפור לפני כמה שנים שדוקטורנטית שהייתה פעילה ב-BDS בארה"ב והיא הגיעה ל[אוניברסיטה] עברית, והרבה פעילי ימין הפגינו על זה ושלל מגיע לה לבוא לישראל והיא נעצרה לכמה ימים בנתב"ג בגלל הפעילות ב-BDS [הכוונה למקרה שאירע ב-2018 בו נמנעה הכניסה לארץ של הסטודנטית לארה אל-קאסם בנימוק שהיא פעילת חרם].

כך, לא רק שהאקדמיה הישראלית מלכתחילה מוותרת על סטודנטיות. ים רבים שהיו יכולים להביא עימם אפיקי מחשבה חדשים ומגוון של קולות, לטובת שיתופי הפעולה הצבאיים-אקדמיים וריצוי הסנטימנט הישראלי-מיליטריסטי, אלא שהיא גם גורמת למי שבכל זאת בוחרת ללמוד בה, על אף הפערים האידיאולוגיים והקשיים האחרים, לעזוב אותה עוד בתחילת דרכה. למי שבכל זאת בוחרת להישאר בה, על אף התנגדותה למיליטריזם האקדמי, היא מציעה בחירה לא הוגנת – פעילות פוליטית או קריירה אקדמית.

גם לפי אייל, סטודנט למשפטים באוניברסיטת בר-אילן, שיתופי הפעולה הצבאיים-אקדמיים מובילים להדרה של מי שלא מסכימים עם תהליכי המיליטריזציה ולנרמול של אלימות מוסדית:

יש הרגשה כביכול שזה לא דבר פוליטי, זה לא דבר נוכח, אבל יש בזה אמירה שמדירה. בטח מדירה פלסטינים, בטח מנרמלת אלימות ושימוש באלימות, וגם לאקדמיה יש איזה רצון להראות, איזו אהבת חכמה או איזה משהו אינטלקטואלי כזה, אבל ברור שזו לא המציאות. אנשים לומדים באקדמיה והאקדמיה בנויה כדי שנלך לעבוד ולהרוויח כסף. האקדמיה היא כבר מזמן לא איזה מקום כזה רק למחקר. אבל כשהיא נטועה במיליטריזם יש בזה משהו שהוא כבר קצת בקיצון השני. אנחנו לומדים משפטים כדי לייצג את המדינה וכאלה, זה מאוד מאוד מורכב. לי יש קושי עם האידיאולוגיה השקופה בזה. אין פה

איזו אמירה נורמטיבית של קבלה שלמה של המציאות כמו שהיא. ובעיקר שאין לזה שום צד שני. זה לא איזה שיח ליברלי שצריך להציג את שני הצדדים, פשוט אין צד שני והצד הזה הוא צד מנורמל לחלוטין וזה יוצר תמונה מאוד מעוותת של המציאות.

בהמשך מתאר אייל סדנא משפטית לא־אקדמית שהשתתף בה, וכיצד זו חידדה עבורו את ההבנה של הפער בין מה שמותר ואסור במרחב ובשיח האקדמיים:

נגיד מיכאל ספרד [עורך דין ישראלי המתמחה במשפט בינלאומי של זכויות אדם ודיני מלחמה], לא מזמן עשה [הרצאה] בקרן רוזה לוקסמבורג על משפט וכיבוש. ומה שהולך שם ומה [ש]הולך באוניברסיטה, הפער הוא פסיכטי. הפער בין מה שהוא מדבר [עליו] ובין מה שהולך באקדמיה הוא פשוט עצום. דרמטי מאוד מאוד. לא כי האמת שונה. כולם מדברים על פסקי דין. פשוט ברגע שמיליטריזם הוא חלק לגיטימי ואינטגרלי מהשיח הוא מקצץ את כל מה ששמאלה מקצת ביקורת. זה דרמטי, זה מאוד מאוד משמעותי. זה מאוד מורגש. חד משמעית. ויש גם מרצים שמתקשים עם השיח, שמרגישים לא בנוח, ומאוד בוררים את המילים למה יש מקום במרחב ולמה לא. אני סבור לחלוטין, ללא ספק, שיש [מרצים שיש] להם דעות שמאל וביקורת והם חוששים להביע אותן. בעיקר [חוששים] מסטודנטים. הייתה מרצה פלסטינית [באוניברסיטת בר־אילן] שאמרה דברים שמאלניים ממש מעט, לא דרמטי, והיה עליהם מצד הסטודנטים והייתה עצומה נגדה ששלחו לדקאן וכאלה.

מדבריו של אייל, אשר מצטרפים לעדויות ולממצאים אחרים שהוצגו לאורך הדו"ח, עולה כי שיתופי הפעולה הצבאיים־אקדמיים, אשר באים לידי ביטוי, בין השאר, בנוכחות של חיילים בלימודים ובתפישות מיליטריסטיות של סטודנטיות, מעקרים את האפשרות של שיח פתוח וביקורתי במרחב זה. אקדמיה שבה אסור לבקר את הגופים החזקים במדינה, שמשפיעים באופן ישיר על חיהם של כלל האזרחים והתושבים, היא אקדמיה מושתקת ומגויסת.

לפי מיכל, סטודנטית לתואר ראשון באוניברסיטת חיפה:

אני חושבת שהאקדמיה צריכה לא להיות ניטרלית ובתוך כך להתנגד למיליטריזם הישראלי, לקומפלקס הצבאי הישראלי ולכן אני חושבת שנכון לא להכניס את כל הגופים שהוזכרו מהתעשייה השב"כ, הצבא וכו' לאוניברסיטה ובפרט בימים כאלה של חשיפה.

בפרק זה בחנו כיצד תהליכי המיליטריזציה באקדמיה בישראל משפיעים על סטודנטיות. ואקדמאיות. מניתוח המענה לשאלונים שהפצנו, עולה כי תהליכים אלה מפריעים לסטודנטיות. ים רבים, ופוגעים באופן משמעותי בנשים ובמגדרים אחרים, וכן בסטודנטיות. ים נוצריות. ים ומוסלמיות. ים. מעדויות הסטודנטיות. ים שהובאו בפרק זה ולאורך המחקר עולה שתהליכי המיליטריזציה לעיתים קרובות מדירים מהמרחב האקדמי קבוצות שאינן חלק מההגמוניה היהודית וכן שהם משפיעים על תכני הלימוד ואפשרויות הביטוי והביקורת במוסדות האקדמיים.

להתייחסות המוסדות האקדמיים והמועצה להשכלה גבוהה לטענות המופיעות בדוח ראו [נספח תגובות](#).

סיכום והצעות לפעולה

כפי שהראינו לאורך דו"ח זה, קיים שיתוף פעולה נרחב בין האקדמיה לבין הצבא, גופי הביטחון המדינתיים והתעשייה הצבאית, אשר הופך את האקדמיה לשותפה פעילה של הצבא הישראלי, ולשליטתו הכללית בא.נשים ובמשאבים – הן בפלסטינים אזרחי ישראל בתוך גבולות 1948, בפלסטינים תחת כיבוש בגדה המערבית, בפלסטינים תחת מצור ואיום צבאי מתמיד ברצועת עזה, והן בנתחים עצומים משטח מדינת ישראל ובמשאביה. שיתוף פעולה זה גם מעצב את המרחב האקדמי והאזרחי ומשפיע על סטודנטיות.ים ומרצים רבים, וכן על גבולות החשיבה והמחקר באקדמיה הישראלית.

בפרק א', שעסק בלימודים, הראינו כיצד תהליכי מיליטריזציה באים לידי ביטוי בתוכניות לימוד צבאיות-אקדמיות, וכיצד אלה פוגעים הן בסטודנטיות.ים אחרים והן בחיילים-סטודנטים עצמם. עמדנו על חלקה הפעיל של האקדמיה בניהול תוכניות אלו, בגיוס של בני נוער ובהשתקת ביקורת על שיתופי פעולה אלו. כמו כן, הראינו כיצד המוסדות האקדמיים מרוויחים משיתופי פעולה אלה, בין השאר על ידי הכנסה כספית גבוהה.

בפרק ב', שעסק במרחב האקדמי, הראינו כיצד המיליטריזציה של האקדמיה בישראל באה לידי ביטוי במרחבים אקדמיים. במהלך הפרק הובאו עדויות של סטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים בדבר נוכחותם של כלי נשק ומדים צבאיים במרחב האקדמי, וכיצד אלה מדירים סטודנטיות ואקדמאיות ופוגעים בביטחונן, וכן נסקרו מספר מקרים שבהם נעשה שימוש צבאי במרחבים אקדמיים.

בפרק ג', שעסק בגיוס של סטודנטים בקמפוסים אקדמיים ובאפליה בקבלה למוסדות אקדמיים ולמעונות אקדמיים, הראינו כיצד גופים צבאיים וחברות תעשייתיות-צבאיות פועלים על מנת לגייס סטודנטיות.ים לשירותיהם, וזאת בשיתוף פעולה מלא של המוסדות האקדמיים. כמו כן, הראינו כיצד המוסדות האקדמיים עצמם משתמשים בפרקטיקות מיליטריסטיות בהליכי הקבלה ללימודים, וכיצד הם מתעדרים חיילים לשעבר ואנשי מילואים בקבלת זכאות למעונות אקדמיים.

בפרק ד', שעסק בשיתופי פעולה מחקריים-צבאיים, הראינו כיצד מוסדות אקדמיים משתפים פעולה במחקר עם משרד הביטחון, גופי ביטחון וביון מדינתיים וחברות בתעשייה הצבאית והראינו כיצד אלה מהווים היבט משמעותי בתהליכי המיליטריזציה באקדמיה, כאשר זאת לוקחת חלק פעיל, ולעיתים אף מרכזי, בפיתוחם של אמצעי לחימה עבור חברות פרטיות וממשלתיות וגופים מדינתיים.

בפרק ה', שעסק בתפיסותיהם של אקדמאיות.ים וסטודנטיות.ים את שיתופי הפעולה הצבאיים-אקדמיים ותהליכי המיליטריזציה שאלה מקדמים, הראינו כיצד אלה משפיעים לרעה על סטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים רבים.ות במוסדות האקדמיים. מניתוח המענה לשאלונים שהפצנו, עולה כי תהליכים אלה מפריעים לסטודנטיות.ים רבים, ופוגעים באופן משמעותי בנשים ובמגדרים אחרים, וכן בסטודנטיות.ים לא-יהודים. מעדויות הסטודנטיות.ים שהובאו בפרק זה ולאורך המחקר עולה שתהליכי המיליטריזציה מדירים מהמרחב האקדמי קבוצות שאינן חלק מההגמוניה המיליטריסטית וכן שהם משפיעים על תכני הלימוד ועל חופש הדיון במוסדות האקדמיים.

כפי שצוין **בפרק המבוא**, דו"ח זה מצטרף למסמכים אחרים שפורסמו בעבר אודות יחסי האקדמיה עם המערכת הצבאית על זרועותיה השונות, ומבהיר בצורה ברורה את קיומם והיקפם של שיתופי הפעולה. יחד עם זאת, מדובר בדו"ח חלקי, ומידע רב ואופנים רבים אחרים של שיתוף פעולה והצורה שבה אלה משפיעים על חייהם של א.נשים וקבוצות רבות עדיין לא נחקרו מספיק. אנחנו מעודדים חוקרים.ות, אקטיביסטיות.ים, עיתונאיות.ים וארגוני חברה אזרחית להמשיך לחקור, להתעקש לקבל מידע ולחשוף את התמונה המלאה והשלכותיה המורכבות.

חשוב לזכור שתופעת המיליטריזם באקדמיה ושיתופי הפעולה האזרחיים-צבאיים שהצבענו עליהם בדו"ח זה הם רק פרט אחד מתוך המכלול שהוא המיליטריזם בחברה האזרחית בישראל. על מנת להתנגד לקיומו ולמקום המשמעותי שהוא תופס בחיים האזרחיים בישראל, שבשםם ובשם "ביטחונם" הוא מפעיל אלימות כלפי פנים וכלפי חוץ, עלינו לדרוש שינויים מבניים משמעותיים מהמדינה ודה-מיליטריזציה של מוסדות אזרחיים. כוחן של מילים מוגבל, ויש לצאת מן הכתב אל המציאות ולפעול בצורות אפקטיביות על מנת להתנגד לצורות השונות של שיתוף פעולה זה.

כפי שהראינו בדו"ח זה, אקדמיה מגויסת היא בהכרח אקדמיה לא חופשית והמחקר וההוראה שמתנהלים בה, לפחות בחלקם, מוטים מראש מעצם היותה כפופה להסכמים עם גופים צבאיים ולשיתוף פעולה עם ערכים ופרקטיקות מיליטריסטיות. אקדמיה מתוקנת במדינה דמוקרטית חייבת להתנהל בשקיפות ולהבטיח חופש ביטוי, מחקר ולימודים. יש לפעול ליצירת מנגנונים של בקרה אזרחית והגבלה של שיתופי פעולה עם מוסדות צבאיים.

כמוסד אזרחי במהותו, על האקדמיה בישראל לסרב להכשיר נערים, חיילים, קצינים ואנשי צבא בכירים בתוכניות צבאיות-אקדמיות, לסרב להפעלתם של מתקנים ובסיסים צבאיים בתחומיה, לסרב לשותף פעולה בגיוס של סטודנטיות לשירות ועבודה בצבא, בגופי הביון ובתעשייה הצבאית והביטחונית, לסרב לשותף פעולה במחקר ופיתוח של כלי נשק קטלניים, לאסור על הכנסת נשק למוסדות אקדמיים ולקבוע כללים הוגנים ושווים עבור כל המועמדים ללימודים ולמעונות שבאחריותה.

אנחנו מעודדות סטודנטיות.ים ואקדמאיות.ים שמתנגדות למיליטריזם באקדמיה להתארגן ולנסח את דרישותיהם מהמוסדות האקדמיים שבהם הם לומדים, מלמדים או חוקרים. חיוני לדרוש מידע היכן שהוא מוסתר, לסרב לשותף פעולה היכן שניתן, ולהפיץ מידע, תמונות ועדויות על הפגיעות שנעשות בסטודנטים ובסגל בשם שיתופי פעולה אלו. להשמיע קול מחאה בכיתות, בכלי התקשורת וברשתות החברתיות, להביע סולידריות עם אלו שנפגעים משיתופי פעולה אלו ולהצטרף לפעילות של ארגונים קיימים, כדוגמת פרופיל חדש, האקדח על שולחן המטבח, אקדמיה לשוויון ואחרים, או להקים קבוצות התנגדות אחרות.

נספח תגובות

תגובותיהם של אוניברסיטת בן-גוריון, אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת דייכמן, המרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט, מרכז מדעני העתיד, פרופ' אביתר מתניה, ד"ר דן שיפטן, מפא"ת, אלביט מערכות, ורפאל מערכות לחימה מתקדמות להתייחסות אליהם בדוח לא נתקבלו עד לרגע פרסום דוח זה.

מהמועצה להשכלה גבוהה נמסר בתגובה לטענות המופיעות בדוח:

- "הדברים האמורים בדו"ח אינם מדויקים, להלן התייחסות עובדתית לטענות העולות מהדו"ח:
1. כבר בראשית שנות האלפיים מל"ג אפשרה למוסדות האקדמיים להעניק פטור מלימודים אקדמיים על בסיס לימודים שאינם אקדמיים כאשר ההחלטה עודכנה עם השנים.
 2. העדכונים האחרונים בהחלטה התקבלו בשנת 2019 ובשנת 2020 והותאמו למגמות עולמיות הנהוגות ולתהליך מיפוי התעודות הלאומיות המתקיים כיום בארץ – NQF.
 3. ההחלטה (מצ"ב [קישור](#)) קבעה מספר סייגים כגון:
 - הענקת הפטור תהיה ברמת התואר הראשון.
 - הפטור יינתן על בסיס ענייני ולגבי קורסים רלוונטיים.
 - ככלל לא יינתנו פטור על קורסי יסוד, ליבה, מבואות.
 4. מל"ג לא הגבילה את סוגי ההכשרות ולכן ניתן להעניק פטור מלימודים אקדמיים על סמך קורסים לא אקדמיים כגון קורס פראמדיקים, קורס תכנות, קורס מאמני כושר, קורס גישור, לימודי משחק, לימודי הנדסאי ועוד, כל עוד המוסד מעניק התואר עומד בסעיפי החלטת המל"ג.
 5. המכרז נבדק על ידי המל"ג טרם פרסומו והוא עומד בהחלטות המל"ג. הקורסים אשר מלמד הצבא במסגרת המכרז לא דווקא יוכרו כקורסים המזכים בפטור מלימודים אקדמיים.

מאוניברסיטת תל אביב נמסר בתגובה לטענות המופיעות בדוח:

"אוניברסיטת תל אביב גאה מאוד שצה"ל בחר בה לשמש כבית האקדמי של תכנית "ארז", תכנית העילית החדשה להכשרת סגל הפיקוד הבכיר של זרוע היבשה. הסטודנטים משתלבים במגוון תחומים במסלולים דו חוגיים בלימודי חברה, ניהול, מדעים והייטק וכמובן רוח. אנו רואים בכך ביטוי נוסף לתרומתה של האוניברסיטה לחוסנה ופיתוחה של החברה והמדינה. אשר לטענות העולות בדוח – יודגש כי האוניברסיטה דוחה מכל וכל את הטענות השקריות שעולות בדוח ואת הציטוטים המגמתיים שמיחסים לדיקאנית מדעי הרוח. אישור התכנית נעשה בהתאם לכל נהלי האוניברסיטה. התוכנית אושרה תחילה בהנהלה הפקולטה למדעי הרוח ולאחר מכן אושרה ברוב קולות במועצת הפקולטה."

מאוניברסיטת בר-אילן נמסר בתגובה לטענות המופיעות בדוח:

"באוניברסיטת בר-אילן לומדים סטודנטים מכל המגזרים בחברה הישראלית ואנחנו מאוד גאים בזה. יהודים, מוסלמים, נוצרים, דרוזים מישראל וכן סטודנטים מכ-60 מדינות מרחבי העולם. כל הנ"ל לומדים, חוקרים וגם מתגוררים במעונות הסטודנטים החדשים והמתקדמים ביותר בישראל.

בין הסטודנטים שלנו גם רבים שגויסו למילואים בעקבות השבת השחורה 7 באוקטובר והם משלבים בין דרישות הביטחון לחיים האקדמיים.

לגבי הטענה על העדפה במעונות, חשוב לציין כי אוניברסיטת בר-אילן פועלת על פי הוראות החוק שעבר בכנסת. מספר ימי המילואים הוא משתנה שמסייע בתעדוף לקבלה. אך לא מדובר בהתניית קבלה אלא בתיעדוף על פי הוראת החוק.

הטענה לאפליה אינה מבוססת על עובדות או נתונים כלשהם, שכן חלק מדיירי המעונות בתשפ"ה לא שירתו ואינם משרתים במילואים."

מהטכניון נמסר בתגובה לטענות המופיעות בדוח:

"מאז היווסדו פעל הטכניון, האוניברסיטה העברית הראשונה, מתוך שליחות לאומית-ציונית, ואנו גאים מאוד בתפקידנו החינוכי ובתרומתנו לחברה הישראלית, לכלכלתה ולביטחונה. בשליחות זו אנו מגשימים את חזונו של ראש הממשלה דוד בן גוריון, שאמר כי "מכון טכנולוגי ברמה גבוהה הינו מהצרכים החיוניים ביותר למדינת ישראל בשעה זו. אנו, עם קטן ועני, ארצנו שוממה בחלקה הגדול, הננו שוכנים בין עמים אויבים המתנכלים לקיומנו. אנו מצווים להזדקק להישגים החדישים ביותר במדע העיוני והשימושי כאחד וכן לשכלולים המשובחים ביותר של התכניקה. צרכינו הגדולים והדחופים מחייבים אותנו להגיע במהירות האפשרית לשיאי המדע והשכלול התכני, אשר הגיעו אליהם האומות המפותחות והעשירות ביותר. [לכן עלינו לפעול] לפיתוחו של התכניון בחיפה וטיפוחו במכון טכנולוגי רב מעלה במדינת ישראל."

הטכניון פתח את שעריו לפני 100 שנים בדיוק, 24 שנים לפני הכרזת העצמאות של מדינת ישראל. "מזל שהטכניון הוקם 24 שנים לפני 1948, וכך הניח את התשתית למדינה", אמר נשיא מדינת ישראל התשיעי שמעון פרס ז"ל באחד מביקוריו האחרונים בטכניון.

רוב התעשייה במדינת ישראל, לרבות ענף ההייטק, ראשיתה בטכניון – בחברי סגל, בוגרים וסטודנטים שהקדישו שנים לפיתוחן של טכנולוגיות פורצות דרך שתרמו לאנושות כולה. אין כמעט תחום בארץ שטביעת האצבע הטכניונית אינה ניכרת בו: תעשיות המזון, התעשייה הכימית, טכנולוגיות הגנה כגון כיפת ברזל, הרפואה וההנדסה הביו-רפואית, האדריכלות, תעשיית האווירונאוטיקה והחלל, תוכנה וחומרה, ננואלקטרוניקה, קוונטום ותשתיות אזרחיות דוגמת המוביל הארצי, גשרים, כבישים ואנרגיה ירוקה. לא בכדי נוהג נשיא הטכניון לומר שאינו מכיר עוד אוניברסיטה בעולם שהשפיעה וממשיכה להשפיע במידה רבה כל כך על המדינה שבה היא פועלת.

דוח עדכני של מוסד נאמן מציג מעט מהנתונים התומכים בקביעה זו: בוגרי הטכניון מילאו תפקיד מרכזי בהקמה ו/או ניהול של יותר מאלף חברות סטארטאפ בשנים 2015-2022 לבדן – מדובר ברבע מהחברות שהוקמו באותה תקופה. הטכניון הוא האוניברסיטה המובילה במספר הבוגרים העובדים באמזון, אנבידיה, אפל, אינטל ועוד. אנו גאים בתרומה עצומה זו לכלכלת ישראל ולא פחות מכך, לביטחונה.

בתוכניות החינוכיות שציינתם בדו"ח אין היבט צבאי, הן תוכניות הכשרה מדעיות – טכנולוגיות שיסייעו למדינת ישראל לשמור על מובילות טכנולוגית ומדעית שיבטיחו את בטחונה. הטכניון, כמוסד ציוני הפועל מתוך שליחות היסטורית ולאומית, ימשיך להכשיר את דור העתיד של המהנדסים והמדענים במדינת ישראל ולחזק את החברה הישראלית על כל היבטיה."

מהאוניברסיטה העברית נמסר בתגובה לטענות המופיעות בדוח:

"התייחסות כללית לתוכניות הצבאיות באוניברסיטה העברית:
באוניברסיטה העברית מתקיימות חמש תוכניות לימוד בשיתוף עם צה"ל: צמרת (רפואה), בינה (רפואת שיניים), פסגה (סיעוד/אחיות), חבצלות (מזרח תיכון בשילוב עם תואר נוסף), ותלפיות (מדעי הטבע). בכל המקרים מדובר בתוכניות לימוד רגילות, בהן לומדים הסטודנטים והסטודנטים בתוכנית ביחד עם הסטודנטים והסטודנטים האחרים. במידה וניתנת בתוכניות אלה הכשרה בנושאים הקשורים לצבא, היא ניתנת מחוץ לתוכנית הלימודים ואינה באחריות האוניברסיטה העברית. אם ניקח לדוגמה את תכנית חבצלות, הרי שכל הסטודנטים בתוכנית היו יכולים להתקבל בנפרד ללימודים באוניברסיטה העברית, ללא כל קשר לצה"ל. ברוב מדינות העולם לומדים חיילים לתואר באוניברסיטאות, כמו אזרחים רגילים.

בנוגע לתוכנית חבצלות:

האוניברסיטה כלל לא התעלמה מהתנגדותם של הסגל והסטודנטים לגבי המעבר. הנושא הועלה לדיון ולהצבעה, הן בוועדה המתמדת של האוניברסיטה (הוועדה האקדמית העליונה), והן בסנאט האוניברסיטה. עמדות שונות הושמעו, כולל התנגדויות. התוכנית עברה בהצבעה ברוב גדול, הן בוועדה המתמדת והן בסנאט. יודגש כי הסטודנטים בתוכנית הם סטודנטים לכל דבר, ולא ניתנת להם כל עדיפות על פני סטודנטים אחרים.

קבלת סטודנטים מתוכנית חבצלות ללימודים באוניברסיטה העברית לא באה על חשבון קבלה של סטודנטים אחרים. יש אצלנו די מקום לכולם ולכולן.

בנוגע לתוכנית תלפיות:
גם הסטודנטיות והסטודנטים בתוכנית תלפיות הם סטודנטים רגילים, המשלמות ומשלימים אצלנו תואר אקדמי רגיל במדעי הטבע. אין באוניברסיטה העברית הכשרה לפיתוח אמצעי לחימה, ואין אצלנו תואר כזה.

בנוגע לתעשייה האווירית:
האוניברסיטה העברית אינה מפתחת מערכות לחימה, לא עם התעשייה האווירית ולא עם אף גוף אחר.
באשר לטענה כי בטופס ההרשמה ללימודים באוניברסיטה העברית נדרש למלא פרטים לגבי שירות צבאי – לא היה ולא נברא. אין שאלה על שירות צבאי בטופס ההרשמה."

הערות

- 1 סכום זה משקף שווי הסכמים שנחתמו בין משרד הביטחון למוסדות אקדמיים בנוגע ללימודים אקדמיים בין השנים 2019-2022, אך תחולת חלק מההסכמים ארוכה יותר משנים אלו (ישנם מספר הסכמים שתקופת תחולתם תמה ב-2023, 2024 ו-2025).
- 2 זרחוביץ', עמרי. "10 מיליון ש' בשנה: אונ' חיפה זכתה במכרז המכללות הצבאיות", גלובס (13.06.2018).
- 3 צבא ואקדמיה באתר אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- 4 קדרי-עובדיה, שירה. "האוניברסיטה העברית התנצלה על 'האירוע החרגי' בין המרצה לסטודנטית במדים", הארץ (07.01.2019).
- 5 מתוך אתר המועצה להשכלה גבוהה בישראל. לרשימת המוסדות המלאה ראו: [/https://che.org.il/institutions](https://che.org.il/institutions)
- 6 למידע נוסף ראו את אתר מאגר המידע על תעשיית ייצוא הנשק בישראל של פרופיל חדש: dimse.info
- 7 קימרלינג, ב' (1993). "מיליטריזם בחברה הישראלית", תיאוריה וביקורת, 4/ סתו 1993, עמ' 123-140.
- 8 ראו <https://armstrade.sipri.org/armstrade/page/toplist.php>
- 9 מערכת אתר משרד הביטחון, "האוניברסיטה העברית תוביל את תוכנית 'חבצלות'", אתר משרד הביטחון (14.04.2019)
- 10 ראו את מכתב התשובה המלא של משרד הביטחון לבקשת חופש המידע שהגשנו [פה](#), ואת הנספח למענה שכולל את רשימת ההתקשרויות [פה](#).
- 11 נאמני, א' (2021). "עיצוב דפוסי ההתערבות בין צה"ל למערכת החינוך האזרחית בראשית המדינה", בין הקטבים, 26-27, עמ' 135-150.
- 12 נאמני, א' (2016). משדות הקרב אל שדה החינוך האזרחי: תכנית צה"ל לעיצוב מערכת החינוך בשנותיה הראשונות של המדינה. בתוך גזית, נ' ולוי, י' (עורכים), צבא מחנך עם: יחסי הצבא עם מערכת החינוך האזרחית (עמ' 60-87). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- 13 שם (עמ' 75-79).
- 14 העתודה האקדמית מידעון לשנת הלימודים 2023-2024 תשפ"ד. רמת גן: צבא הגנה לישראל – העתודה האקדמית: 2023.
- 15 ראו "טופס הצטרפות למסלול העתודה האקדמית".
- 16 ההגדרה מופיעה בעמוד 9 במסמך "הוראות הפיקוד העליון, 15 יולי 56".
- 17 ראו לעיל ה"ס 15.
- 18 לקריאה נוספת על מסלול העתודה והשלכותיו ראו את עמוד "עתודה" באתר פרופיל חדש.
- 19 ברטלה, אביב. "נתוני צה"ל: מאיזה תיכון יוצאים רוב העתודאים?", *Ynet*, (14.06.2013).
- 20 חרותי-סובר, טלי. "פרויקט תלפיות: בראש רשימת המבוקשים של צה"ל", *TheMarker* (08.09.2010).
- 21 רוחקס דומבה, עמי. "הכי מחודדים בקלמר", *ISRAELDEFENSE* (22.09.2022).
- 22 מערכת אתר מתגייסים, תוכנית פסגות באתר מיטב (24.01.2023).
- 23 מסלול שחקים – ארזים באתר מיטב.
- 24 ראו אתר תוכנית ארזים: araz.im
- 25 ראו לעיל ה"ס 23.
- 26 מערכת אתר מתגייסים, תוכנית סילון, אתר מיטב (29.12.2016).
- 27 ראו דף התוכנית באתר הפקולטה להנדסת אוירונאוטיקה וחלל בטכניון.
- 28 ראו ידיעה באתר הפקולטה להנדסת אוירונאוטיקה וחלל בטכניון (03.01.2017)
- 29 מערכת פו"ם, "'מחפשים רצי מרתון בקצב ספרינט': הסתיים מחזור 1 בשת"פ בין 8200 לטכניון", *mako* (25.04.2023).
- 30 "סודי ביותר! תכנית גלים – התואר שכמעט אפשר לדבר עליו" באתר הפקולטה להנדסה באוניברסיטת תל אביב (07.08.2018).
- 31 "תוכניות חדשות בטכניון לתואר ראשון ושני" באתר הטכניון (21.10.2018).
- 32 "טיפוח דור העתיד" באתר משרד הביטחון.
- 33 קשתי, אור. "המוסד ושב"כ משתתפים בתוכנית שנועדה להכשיר תלמידי תיכון לפתח נשק טכנולוגי", הארץ (16.01.2022).
- 34 ראו אתר תוכנית "אודם" של משרד הביטחון.
- 35 "הכרמל" באתר רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ.
- 36 "משפחת טילי ה-SPIKE" באתר רפאל – מערכות לחימה מתקדמות בע"מ.
- 37 "תוכנית אודם – ראש השב"כ", *YouTube*, הועלה על ידי הערוץ "משרד הביטחון" (23.01.2022).
- 38 "תוכנית אודם", באתר משרד החינוך.
- 39 יהושע, יוסי. "'תלפיות' בקציר", ידיעות אחרונות (25.12.2021).
- 40 "מינהלת המכללות הצבאיות", אתר אוניברסיטת חיפה.
- 41 זרחוביץ', עמרי. "10 מיליון ש' בשנה: אונ' חיפה זכתה במכרז המכללות הצבאיות", גלובס (13.06.2018).
- 42 שטוקמן, תומי. "התוכנית החדשה שמטפחת את אנשי המודיעין. הכניסה למצוינים בלבד", אתר אגף המודיעין (15.10.2018).

- 43 "פורום אופק", אתר אוניברסיטת דייכמן.
- 44 מערכת אתר מתגייסים, "קורס חובלים", אתר מיטב (11.07.2016).
- 45 דטל, ליאור. "מפקדים בזרוע היבשה ילמדו לתואר באוניברסיטת ת"א כבר בעת שירות החובה", *TheMarker* (05.07.2023).
- 46 מערכת אתר "מתגייסים", "תכנית ארז", מיטב (11.12.2023).
- 47 איה חיימוביץ', "תוכנית ארז" יצאה לדרך בפעם הראשונה: מתוך אלפים – 71 נבחרו לעשות היסטוריה", אתר זרוע היבשה (19.09.2023).
- 48 משרד הביטחון, מכרז פומבי לרכש לימודי תואר ראשון תכנית "ארז" לזרוע היבשה.
- 49 "תכנית חבצלות" אתר מיטב.
- 50 מתניה, א. וסא"ל י. (2005). "האחר שבתוכנו" – התאמת הכשרתו של איש המודיעין לעידן הנוכחי. מערכות, גיליון 402, עמ' 46-52.
- 51 ברונר, יגאל. "סיוט חבצלות באוניברסיטה העברית", *הארץ* (21.04.2019).
- 52 ברק, און, ואבנר וישניצר. "לא דרך כוונות: בזכות האופי האזרחי של לימודי המזה"ת בארץ", *הארץ* (08.04.2019).
- 53 קובוביץ, יניב. "צה"ל יפעיל תוכנית באוניברסיטה העברית שבמסגרתה יוקם בסיס מגודר בתוך הקמפוס", *הארץ* (14.04.2019).
- 54 "הר הצופים והמודיעין: כניסת תוכנית 'חבצלות' לאוניברסיטה העברית | דברי פתיחה", *YouTube*, הועלה על ידי ערוץ "מכון ון ליר בירושלים – The Van Leer Jerusalem Institute" (28.08.2019).
- 55 דייק, הילה. "ון ליר חבצלות – אקדמיה לשוויון". הוקרא על ידי ד"ר יעל ברדה מהאוניברסיטה העברית באירוע "הר הצופים והמודיעין: כניסת תוכנית 'חבצלות' לאוניברסיטה העברית" של מכון ון ליר.
- 56 טויזר, ענבר. "מרצה באוניברסיטה העברית בעימות עם חיילת: 'באת במדים, יתייחסו אליך בהתאם'", *ynet* (02.01.2019).
- 57 קדיירעובדיה, שירה. "מרצה באוני' העברית נתונה לאיומים בעקבות פרסום כוזב על נזיפה בחיילת במדים", *הארץ* (06.01.2019).
- 58 ראו לעיל ה"ס 57.
- 59 זיו, אורן. "החיילת שמרצה 'השפילה' היתה בעבר פעילה מצטיינת ב'אם תרצו'", *שיחה מקומית* (06.01.2019).
- 60 זיו, אורן. "תחקיר פנימי ב'עברית': החיילת לא הותקפה, המרצה לא נזפה", *שיחה מקומית* (08.01.2019).
- 61 ראו פוסט פייסבוק שפרסם עמוד הפייסבוק "אקדמיה לשוויון Academia for Equality أكاديميون من أجل المساواة" בדבר מכתב לראשי האוניברסיטה העברית בעניין פרשת הילפרין (06.01.2019).
- 62 ראו אתר *הכר את המרצה* של תנועת "אם תרצו".
- 63 יוסף, עידן. "הדרישה: התנצלות או פיטורין?", *News1* (31.01.2008).
- 64 זליקוביץ, מורן. "מכללת ספיר מפטרת המרצה שהתעמת עם חייל", *ynet* (11.02.2008).
- 65 תקנון אוני' ת"א וכן המציאות בשטח השתנו לאחר אוקטובר 2023. את התקנון המעודכן ניתן למצוא באתר האינטרנט של אוניברסיטת תל אביב.
- 66 אוניברסיטת תל אביב, "סדרי ביטחון", תקנה 5ה'.
- 67 גור-זאב, א' (2003). הקומה ה-31: מגדל האוניברסיטה והפאלוגוצנטריזם הציוני. בתוך י' שנהב (עורך), *מרחב, אדמה, בית* (עמ' 257-262). תל אביב: מכון ון ליר בירושלים/הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- 68 ראו פוסט פייסבוק שפרסם עמוד הפייסבוק "אקדמיה לשוויון Academia for Equality أكاديميون من أجل المساواة" (21.12.2019).
- 69 "המרכז" באתר המרכז לחקר הביטחון הלאומי, אוניברסיטת חיפה.
- 70 "ייעוד ומטרות" באתר המרכז לחקר הביטחון הלאומי בשיתוף עם אוניברסיטת חיפה.
- 71 "כנסים" באתר המרכז לחקר הביטחון הלאומי, אוניברסיטת חיפה.
- 72 ליבוביץ, שרה. "מרצה בכיר: הערבים – הכישלון של האנושות", *nrg* (21.10.2019).
- 73 "פרופ' דן שיפטן מסביר את הטרור הערבי", *Facebook*, הועלה על ידי דף הפייסבוק "תנועת אם תרצו" (21.06.2018).
- 74 "התעשייה האווירית תחשף קונספט חדש במסגרת יריד התעסוקה של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב", אתר אוניברסיטת בן-גוריון בנגב (01.06.2014).
- 75 טייג, אמיר, וענבל אורפז. "טילים עם מטרות רווח | הסודות של רפאל – המעבדה הלאומית של ישראל – נחשפים", *TheMarker* (28.11.2014).
- 76 המרכז לפיתוח קריירה דיקאנט הסטודנטים אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, "חוברת יריד תעסוקה נגב 2023", אתר אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- 77 המרכז לפיתוח קריירה דיקאנט הסטודנטים אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, "חוברת יריד תעסוקה נגב 2020", אתר אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- 78 "שבוע ירידי הקריירה 2022", אתר מרכז הקריירה בעברית.
- 79 "יריד מעסיקים", אתר אוניברסיטת דייכמן המרכז לקריירה.
- 80 אסדגי, אשר. "אמדוקס, טבע השב"כ והמוסד: יריד תעסוקה למאות סטודנטים בהרצליה", *myynet* הרצליה (11.05.2022).

- 81 "פרויקט אינוביט", אתר הפקולטה להנדסה ע"ש איבי ואלדר פליישמן אוניברסיטת תל אביב.
- 82 "העצמת נשים באוניברסיטת תל אביב", אתר הדקאנט להצלחת הסטודנטים והסטודנטיות אוניברסיטת תל אביב.
- 83 "דיגיטל מהנדסות העתיד 6 בשיתוף התעשייה האווירית", ynet.
- 84 "Israel Aerospace Industries (IAI)", dimse.info.
- 85 "סטודנטים", אתר התעשייה האווירית לישראל.
- 86 לוינסון, חיים, ורויטל חובל. "אוניברסיטאות מעבירות לשב"כ רשימות בוגרים עם פרטים מזהים", הארץ (11.06.2015).
- 87 "השב"כ בתשובה לאגודה: לא נדרוש עוד מהאוניברסיטאות רשימות בוגרים", אתר האגודה לזכויות האזרח (14.03.2016).
- 88 ראו פוסט פייסבוק שפרסם עמוד הפייסבוק "חמושים Hamushim حموشيم" (16.01.2023).
- 89 "מי מפחדת מפרופיל 21?", אתר פרופיל חדש.
- 90 קדרי-עובדיה, שירה. "אוניברסיטת תל אביב חייבה מועמדים לנמק מדוע השתחררו מצה"ל", הארץ (05.02.2020).
- 91 קדרי-עובדיה, שירה. "חרף התחייבותה, אוניברסיטת ת"א ממשיכה לחייב נרשמים לנמק מדוע שוחררו מהצבא", הארץ (04.11.2021).
- 92 "הרשמה ותנאי קבלה", אתר דיקאנט הסטודנטים אוניברסיטת חיפה.
- 93 "הסבר להגשת בקשה למעונות", אתר המדור לסיוע כלכלי הדקאנט להצלחת הסטודנטים והסטודנטיות אוניברסיטת תל אביב.
- 94 "מעונות סטודנטים", אתר מכינה קדם אקדמית המערך לתוכניות ייעודיות אוניברסיטת בר-אילן.
- 95 Zohar, G. [Lifting the Veil of Secrecy](https://tau.tel Aviv University Review). tau TEL AVIV UNIVERSITY REVIEW, Winter 2008/09, 2-12.
- 96 רוחקס דומבה, עמי. "רפאל 2019: כחצי מהמכירות למשרד הביטחון", ISRAELDEFENSE (14.07.2020).
- 97 "Rafael Advanced Defense Systems", dimse.info.
- 98 שטייניץ, י' (2016). טילים, רבותי, טילים. מערכות, 403-404, 70-74.
- 99 "רפאל ואוניברסיטת בן-גוריון מודיעות על הסכם שיתוף פעולה מחקרי אסטרטגי בתחום איומי סייבר", אתר אוניברסיטת בן-גוריון בנגב (29.01.2019).
- 100 גזית, אמיתי. "רפאל מקימה מרכז פיתוח חדש בירושלים", כלכליסט (25.10.2017).
- 101 "אנחנו מברכים את חברת התעשייה האווירית לישראל על הצטרפותה לתכנית לקשרי תעשייה של בית הספר", אתר ביה"ס להנדסה ולמדעי המחשב ע"ש רחל וסלים בנין האוניברסיטה העברית בירושלים (31.12.2018).
- 102 "האתגר הטכנולוגי של התעשייה האווירית", אתר הפקולטה להנדסה ע"ש איבי ואלדר פליישמן אוניברסיטת תל אביב (12.12.2022).
- 103 בר-שלום, אמיר. "חדשנות באוויר – מרכז החדשנות של התעשייה האווירית", New-Tech Military Magazine (05.07.2022).
- 104 התעשייה האווירית, "הוקם המאגד לפיתוח טכנולוגיות קוונטיות", הידען (11.09.2019).
- 105 iacas.net.technion.ac.il, "The 62nd Israel Annual Conference on Aerospace Sciences".
- 106 עופר, יוחאי. "יחידת 8200 זכתה בפרס יוקרתי על פיתוח טכנולוגיה מורכבת", nrg (07.09.2017).
- 107 טוהר, אילן. "רכש משותף למדפסת תלת-מימד במתכות", אתר חיל האוויר (10.05.2017).
- 108 ראו לעיל ה"ס 95.
- 109 "TAU VENTURES INNOVATION PROGRAMS", אתר TAUVENTURES.
- 110 פורבס ישראל, "התוכנית הסודית: כך פועל האקסלרטור הייחודי של השב"כ" (10.03.2020).
- 111 Frantzman, Seth J. ["Israeli startup's counter-drone augmented reality system to deploy with US forces"](https://www.defensenews.com), DefenseNews, (09.09.2020).
- 112 גולן, אסף. "רובוטים מתוחכמים יוצגו בכנס חדשנות של אוניברסיטת בן-גוריון", nrg (12.06.2014).
- 113 "קול קורא לשנת 2021-2 למחקרים משותפים אונ' בן גוריון מפא"ת/משהב"ט", אתר רשות המחקר אוניברסיטת תל אביב (26.12.2021).
- 114 מערכת ice. "אוניברסיטת ת"א במהלך חסר תקדים: שיתוף הפעולה הראשון מסוגו נחשף", ice (05.02.2023).
- 115 Atashi, Zeidan. ["Druze in Israel and the Question of Compulsory Military Service"](https://www.jewishvirtuallibrary.org), Jewish Virtual Library
- 116 Kaplan Sommer, Allison. ["The Druze Community in Israel, Explained"](https://www.haaretz.com), Haaretz, (11.06.2023)

